ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

1
TOMUL 31
IANUARIE – MARTIE
1980

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, 71 021, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la ILEXIM, departamentul import-export presă, P.O. Box 136—137, telex 11 226, Bucureşti, 70 116, str. 13 Decembrie nr. 3, România, sau la reprezentanţii săi în străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Colegiului de redacţie pe adresa: 71 119, str. I. C. Frimu 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI
DE
ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 31 Nr. 1 ianuarie — martie 1980

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 31 | N°. 1 | Janvier—Mars 1980

SOMMAIRE

GETO-DACII CA UNITATE ETNO-ISTORICĂ ÎN LUMEA TRACĂ

DE

ALEXANDRU VULPE

Despre geto-daci ca unitate etno-culturală, izvoarele istorice ne relatează destul de tîrziu, abia în epoca lui Burebista întreg spaţiul carpato-dunărean-pontic se află în raza de interes a scrierilor antice care au parvenit pînă în zilele noastre. Dar atît informaţiile scrise, cît mai ales documentaţia arheologică îngăduie să proiectăm în timp acest tablou al unităţii etno-culturale cu cel puţin încă cinci secole. Deşi numai odată cu apariţia primelor ştiri scrise despre evenimente petrecute la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n. putem vorbi nominal de geto-daci, este de crezut că premisele structurii lor sociale şi spirituale, caracteristicile lor etnice se conturează mult înainte de a lua Herodot ştiinţă despre geţii de la Dunărea de Jos.

Problema momentului şi modului individualizării şi cristalizării ramurii nord-tracice este încă insuficient lămurită. Descoperirile arheologice arată mereu deosebiri sensibile ale culturii materiale între zonele de la sud şi nord de Balcani (Stara Planina). Zona dintre Balcani şi sudul Cîmpiei Dunării poate fi considerată ca de interferenţă, fiind cînd sub influenţa culturii nord-dunărene, cînd sub cea a culturii sud-balcanice. Pe de altă parte, trăsătura de înrudire a grupurilor culturale din întreg spaţiul carpato-ponto-dunărean este o dominantă incontestabilă, atît în epoca bronzului, cît mai cu seamă în cea a fierului. De aici s-ar putea deduce că în tot cursul epocii metalelor au existat premisele unei diferenţieri etno-culturale între ramurile nordică şi sudică a neamurilor tracice. În ceea ce priveşte epoca fierului, este foarte verosimil să vedem în purtătorii civilizaţiei nord-tracice a acestei epoci, încă de la începutul ei, pe părinţii geto-dacilor.

Denumirile de geţi (Γέται, Getae) şi de daci (Δάκοι, Δάκαι, Daci) au fost folosite de către scriitorii greci şi latini pentru a desemna, sub numele de geţi, triburile de la Dunărea de Jos şi sub numele de daci pe cele din ţinuturile centrale şi vestice ale spaţiului carpato-dunărean. Se pot cita însă exemple cînd numele geţilor a fost extins şi asupra dacilor sau generalizat pentru întreaga Dacie (Criton, medicul lui Traian, care a scris şi o istorie a războaielor dacice, îşi intitula opera *Getica* numind pe Decebal „conducătorul geţilor'' etc.). Mai discutabile sînt cazurile în care numele dacilor a fost extins asupra geţilor. Numele generic prin care grecii denumeau pe tracii nordici era, în vremurile mai vechi, tot cel de traci, ca şi pentru cei din sudul Balcanilor.

Această stare de lucruri se explică prin evoluţia informaţiei istoricilor şi geografilor antici despre populaţiile din ţinuturile carpato-ponto-dunărene. Grecii au cunoscut întîi pe geţii din sudul Dunării (încă de la

sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n.), apoi şi pe cei din stînga fluviului. Romanii au luat mai întîi cunoştinţă despre dacii din jumătatea apuseană a ţării noastre ; cea mai veche atestare, din secolul I î.e.n., o găsim la Caesar *(De bello Gallico*, VI, 25), iar un alt scriitor, Frontinus *(Stratagemata*, II, 4, 3), care a scris în secolul I e.n., menţionează numele dacilor în legătură cu acţiunile romanilor la Dunăre la sfîrşitul secolului al II-lea î.e.n. Prin urmare, atestările documentare în momente diferite ale denumirilor de geţi sau de daci nu implică nici un decalaj cronologic în dezvoltarea istorică a triburilor din spaţiul carpato-ponto-dunărean. Termenul modern de geto-daci desemnează, în înţeles generic, toate triburile nord-tracice care au locuit în acest spaţiu.

Mărturiile izvoarelor literare antice sînt unanime şi în a afirma că geţii şi dacii erau acelaşi popor, deosebirile fiind doar regionale. Geograful grec Strabo scrie că „dacii au aceeaşi limbă ca şi geţii" (VII, 3, 13). Tot el explică şi deosebirea de nume (VII, 3, 12) „. . . a existat o împărţire a teritoriului chiar în cele mai vechi timpuri, căci pe unii îi denumesc daci, iar pe alţii geţi. Geţii sînt cei care se întind spre Pont şi spre răsărit, dacii cei care locuiesc în parte opusă. . .". Din acest pasaj se înţelege că dacii au avut o tradiţie istorică mai veche decît primele atestări documentare, la fel de veche ca cea a geţilor. Acelaşi autor revine în paragraful următor (VII, 3, 13) asupra localizării dacilor şi geţilor cînd vorbeşte despre cursul Dunării, arătînd că geţii locuiau de-a lungul părţii inferioare, iar dacii în amonte. Această împărţire zonală este confirmată şi de istoricul Dio Cassius (LXVII, 6, 2) : „Eu îi numesc daci pe oamenii pomeniţi mai sus, cum îşi spun ei înşişi şi cum le zic romanii, măcar că ştiu prea bine că unii dintre greci îi numesc geţi, fie pe drept, fie pe nedrept. Căci eu îmi dau bine seama că geţii locuiesc dincolo de Haemus (Balcani) de-a lungul Istrului". Istoricul grec Appian relatează de asemenea despre „geţii de dincolo de Istru, pe care îi numesc daci" *(Istoria romană*, prefaţa, 4, 15). În sfîrşit istoricul roman Trogus Pompeius scrie că „şi dacii sînt un vlăstar al geţilor" (XXXII, 3, 16.)

Este evident deci că deosebirile de nume nu sînt în măsură să pună la îndoială identitatea etnică a geţilor şi dacilor, fapt oglindit şi de unitatea formelor de cultură materială în toată aria în care aceştia au locuit. Această unitate culturală se desăvîrşeşte în perioada care a premers acţiunii politice unificatoare a lui Burebista.

În ceea ce priveşte etimologia numelor geţilor şi dacilor s-au făcut o serie de ipoteze, nici una deplin convingătoare. Pare plauzibilă teoria după care numele de daci ar sta în legătură cu termenul *daos* (lup în limba frigiană, limbă din familia tracică), ceea ce ar sugera o origine totemică a numelui dacilor. Această ipoteză este întărită de reprezentarea balaurului cu cap de lup pe stindardele dacilor din vremea războaielor lui Traian (trebuie totuşi menţionat că acest tip de steag nu a fost propriu numai dacilor). Denumirea de *Daos*, dată sclavilor în comediile autorului atenian Menandru din secolul al IV-lea î.e.n., a fost pusă în legătură cu etnonimul *dac*, ipoteza a fost formulată încă din timpul lui Strabo (VII, 3, 12). Această ipoteză nu este împărtăşită de unii cercetători, care consideră greu de explicat modificarea fonetică *daos>dakos*.

Din mărturiile izvoarelor literare antice pentru diferite momente ale istoriei geto-dacilor reiese în mod limpede că vatra permanentă a acestui

neam era spaţiul carpato-ponto-dunărean, în totalitatea lui. Acest fapt este pe deplin confirmat de cercetările arheologice. Desigur, în anumite perioade, triburi geto-dace s-au extins mult în afara acestei arii şi, tot aşa, populaţii străine s-au aşezat în Dacia, constituind temporar enclave ce au fost pînă la urmă asimilate sau distruse (astfel celţii, bastarnii etc.).

Numele de *Dacia* apare ca atare în izvoarele latine din secolul I e.n. (primele atestări sigure la Pliniu cel Bătrîn, *Naturalis Historia*, I, 47 şi la Tacit, *Agricola*, 41, 2). Este firesc să credem că numele era utilizat de mai multă vreme; el este consemnat probabil, sub această formă, în comentariile geografice ale lui M. Vipsanius Agrippa încă din al treilea deceniu al secolului I î.e.n. Este verosimil să fi existat şi denumirea de *Getia* pentru ţinutul locuit de geţi (Iordanes, *Getica*, 67 : *Gothia*, de fapt *Getia*; vezi şi *Dimensuratio provinciarum*, 81 : *Getica)*.

Trebuie adăugat că prin *Dacia* autorii citaţi mai sus înţelegeau teritoriile nord-dunărene, deoarece, la data la care scriau, regiunile dintre Balcani şi Dunăre erau deja ocupate de romani. Nimic nu lăsa să se înţeleagă utilizarea antică a acestui termen pentru toată vatra geto-dacilor, deşi faptul e plauzibil pentru vremea lui Burebista. Termenul de *Dacia* ca alternativă la cel de *spaţiu carpato-ponto-dunărean*, pentru a desemna ţinuturile în care trăiau geţii şi dacii, s-a încetăţenit în tradiţia istoriografică românească (Tocilescu, Pârvan etc.). Cu rezervele cuvenite el poate fi utilizat.

Principalele referiri ale scriitorilor greci şi latini la geografia ţinuturilor carpato-ponto-dunărene pot fi grupate în trei etape : Hecateu, Herodot şi Tucidide pentru informaţii din secolele VI—V î.e.n. ; Agrippa, Strabo şi Plinius cel Bătrîn pentru Dacia din timpul lui August ; Marinos şi Ptolemeu, pentru Dacia de la sfîrşitul secolului I e.n., aceasta din urmă cuprinzînd şi informaţii mai vechi. La acestea se mai adaugă o serie de menţiuni izolate sau în contexte de altă natură, păstrate în alte izvoare, dintre care unele pot fi deosebit de importante (de pildă menţionarea *Argedavei* într-un decret din Dionysopolis).

Prin Herodot ni s-a păstrat prima descriere a cursului inferior al Dunării şi a gurilor ei. Tot la el găsim consemnat numele antic al Prutului *(Porata* sau *Pyretos)*, al Siretului (probabil *Tiarantos)* şi al Mureşului *(Maris*, mai tîrziu *Marisos* la Strabo). Alte trei rîuri *Ordessos*, *Naparis* şi *Araros* au fost identificate ipotetic cu Argeşul, Ialomiţa şi respectiv Buzăul. Este de presupus că şi numele altor rîuri, atestate în texte mai tîrzii, să fi avut o origine străveche : vezi *Tibiscus*, (Timişul, poate *Tibisis* la Herodot) ; *Samus* (Someşul) ; *Crisius* (Crişul Negru) ; *Dierna*/Tsierna, de fapt nume de localitate (Cerna) ; *Aluta* (Oltul). V. Pârvan propunea reconstituirea numelui Argeşului din secolul I î.e.n. prin forma *Argesis*.

Se consideră că semnalarea rîului Karpis, care ca şi Alpis se vărsa în Dunărea pannonică, ar reprezenta la Herodot o confuzie cu denumirile munţilor Alpi şi Carpaţi. Prima referinţă la Carpaţii nordici ar data deci din secolul al V-lea î.e.n. De adăugat că în nici un izvor literar antic nu se fac referiri explicite la lanţul muntos al Carpaţilor în forma lui reală, toate menţiunile mărginindu-se la Carpaţii Păduroşi.

Tot din perioada timpurie avem primele ştiri despre geţi. Herodot şi Tucidide cunoşteau doar ramura geţilor de la sudul Dunării de Jos, nord-estul Platformei Prebalcanice (zona Varna-Razgrad). Mai tîrziu,

începînd din secolul al IV-lea î.e.n., aflăm şi despre geţii din stînga Dunării.

Tot de la Herodot aflăm despre *agatirşi*, ce sălăşluiau la izvoarele rîului Maris şi se învecinau cu sciţii — deci locuiau în Transilvania şi poate în centrul Moldovei — şi despre *sigini*, situaţi probabil în cîmpia, Tisei. În nord-vestul Bulgariei se situează, potrivit lui Tucidide, *triballii*, iar în sudul Dobrogei şi în preajma cetăţii Odessos locuiau *crobizii*, neam foarte probabil înrudit cu geţii, dacă nu chiar getic. Tot prin Dobrogea locuiau şi *trizii*, probabil, tot un trib getic (Hecateu, frg. 171).

Din cele relatate în izvoarele literare rezultă că în perioada veche, geţii, respectiv tracii nordici, aveau ca limită sudică culmea nordică a Balcanilor, iar la răsărit ei se întindeau pînă în zona cetăţii Tyras (aici locuiau *tirageţii*; ,,pustiul getic'' cum desemna Strabo Bugeacul). Întinderea geto-dacilor spre nord şi spre vest nu este descrisă în textele mai vechi. Abia pe la 50 î.e.n., Caius Iulius Caesar *(De bello Galico*, VI, 25, 2) relatează că ,,Pădurea hercinică'' (prin care el înţelegea codrii de pe versanţii nordici ai Alpilor pînă în munţii Slovaciei) se învecinează cu ţara dacilor şi a anarţilor (ultimii, un trib celtic din nord-vestul Daciei.)

Cele relatate de Caesar se referă la epoca lui Burebista şi la momentul de maximă expansiune a geto-dacilor. Din păcate nu s-a păstrat nici o descriere explicită a Daciei din această vreme. Dar comentariile lui Agrippa, care au servit ca bază pentru desenarea celei mai cuprinzătoare hărţi a lumii atunci cunoscute, hartă de mari dimensiuni întocmită şi expusă la Roma după moartea, în anul 12 î.e.n., a autorului ei, permit să ne facem o idee despre întinderea Daciei în perioada ce a urmat lui Burebista: ,,Dacia, Getica sînt mărginite la răsărit de pustiul Sarmaţiei la apus de fluviul Vistula, la miazănoapte de ocean (Marea Baltică !), la miazăzi de fluviul Istru ,,*(Dim. Prov*. 8). Cu excepţia celor privitoare la fruntariile de nord — evident exagerate datorită puţinelor date exacte la acea vreme despre aceste zone — celelalte menţiuni sînt în parte confirmate de cercetările arheologice şi în parte de etimologiile tracice ale unor toponime. Şi Strabo ne relatează că geto-dacii se învecinau cu suebii germani, graniţa nordică fiind, după acelaşi autor Pădurea hercinică în cazul respectiv, Carpaţii Păduroşi, iar cea vestică, Dunărea. Localitatea *Karpis*, pomenită de Ptolemeu ca situîndu-se la cotul Dunării, la nord de Budapesta — numele aminteşte de rîul (respectiv muntele, vezi mai sus p. 7) descris de Herodot cam în aceeaşi zonă — ar confirma, prin etimologia numelui ei spusele geografului Strabo. Acest din urmă autor, relatînd evenimente mai vechi, îi aşează pe geţi pe ambele maluri ale Dunării (VII, 3, 2). Tot el confirmă prezenţa geţilor pe Nistrul inferior şi la nordul gurilor Dunării încă din timpuri mai vechi.

Din păcate Strabo, care a văzut la Roma harta lui Agrippa, nu ne dă detalii despre aspectul fizic al Daciei, nici despre numele triburilor şi al aşezărilor din Dacia (vezi totuşi menţionarea *Marisos*-ului (Mureşul) şi a muntelui sfînt *Kogaionon*, probabil Dealul Grădiştii din Munţii Orăştiei). Nici Pliniu cel Bătrîn, care de asemenea citise comentariile lui Agrippa şi văzuse harta de la Roma, nu furnizează detalii suplimentare despre Dacia. Aceste amănunte le aflăm din *Îndreptarul geografic* al matematicianului şi astronomului Claudius Ptolemeu, lucrare scrisă spre sfîrşitul secolului al II-lea e.n. şi care constituie baza informaţiei noastre despre ţinuturile carpato-ponto-dunărene în epoca preromană.

Se pune întrebarea: cărei perioade din istoria Daciei îi corespund informaţiile transmise de Ptolemeu privitoare la geografia ţinuturilor noastre? Cea mai mare parte a datelor se referă la perioada premergătoare cuceririi Daciei şi sînt atribuite lui Marinos din Tyr, geograf ale cărui lucrări, redactate la începutul secolului al II-lea e.n., au alcătuit sursa principală a informaţiei lui Ptolemeu. Identificarea surselor lui Marinos este însă mult mai dificilă şi un răspuns satisfăcător nu poate fi dat. Se presupune de asemenea că au fost consultate hărţi militare romane, eventual chiar scrierile lui Traian despre războiul dacic, şi probabil harta lui Agrippa.

Numirile şi poziţia triburilor geto-dace din textul lui Ptolemeu ar putea fi considerate ca reprezentînd *grosso modo* situaţia din vremea lui August şi în general din secolul I e.n. Avînd în vedere preocupările matematice ale autorului pare suspectă simetria prin care sînt reprezentate cele 15 triburi (trei coloane de cîte cinci numiri, de la nord spre sud vertical, de la vest spre est orizontal); *anarţii*, *teuriscii*, *costobocii*, *predavensii* (nume corupt), *ratacensii*, *caucoensii*, *biefii*, *buridavensii*, *cotensii*, *albocensii*, *potulatensii*, *sensii* (nume corupt), *saldensii*, *keiaghisii*, *piefigii*. Doar *buridavensii* au putut fi localizaţi după numele presupusului lor centru politic *Buridava* (oraşul nu figurează ca atare pe lista lui Ptolemeu dar ştim de existenţa lui în vremea lui Decebal printr-o menţiune din papirusul Hunt). Buridava dacică a fost localizată în zona Rîmnicului Vîlcea, probabil la Ocniţa. *Buridavensii* locuiau deci în zona Vîlcea-Argeş. *Costobocii* trebuie căutaţi undeva în nordul Daciei, iar *anarţii* şi *teuriscii* (triburi celtice) în extremul nord-vest al ei. Amplasarea celorlalte triburi este în funcţie de poziţia lor relativă şi de aceste identificări.

Pe de altă parte, triburi dacice ca *appulii* din zona Alba Iulia sau *ansamensii* de pe Someş (se pot presupune şi altele), despre care ştim pe alte căi, nu figurează la Ptolemeu.

La acestea se adaugă o serie de triburi menţionate în capitolul privitor la descrierea Moesiei Inferioare, unele putînd fi obîrşie getică (*oimensii*, *obulensii*, *dimensii* şi *piarensii*), altele fiind doar ecoul unor menţiuni de la autori mai vechi ca *tribalii*, în partea de apus a Moesiei, *troglodiţii*, numiţi de fapt după un tip de locuinţă, *peucinii* (bastarni) la gurile Dunării (?), *crobizii* (vezi mai sus). La nord de gurile Dunării, Ptolemeu aşează pe *tirageţii sarmaţi*(!), pe *harpi* (carpi) şi pe *britolagi*, după unii cercetători moderni un neam celtic.

Ptolemeu citează 44 de localităţi din Dacia, la care se adaugă alte trei situate în stînga Siretului şi aparţinînd de Moesia Inferior. Tot la Ptolemeu aflăm despre *Clepidava*, situată undeva în dreapta Nistrului. Cele mai multe aşezări citate de Ptolemeu, şi considerate de el ca fiind cele mai importante, poartă componenta *dava*, ceea ce trebuie înţeles ca *oppidum* (tîrg), centru politic meşteşugăresc şi comercial. Amintim că cea mai veche *dava* atestată ca nume este *Argedava (Argedavon)* din suspomenitul decret dionysopolitan, reşedinţă politică în prima jumătate a secolului I î.e.n. şi care nu figurează sub această formă la Ptolemeu. Este de presupus că multe din *davae*-le citate de Ptolemeu să fi avut origini vechi, în secolul I sau chiar al II-lea î.e.n. Pe de altă parte numărul aşezărilor geto-dacice mai importante, puse în lumină de cercetările ar-

heologice, întrece pe cel menţionat de Ptolemeu, de unde se desprinde concluzia dealtfel firească, că în cursul celor aproape 300 de ani de afirmare a culturii geto-dace au existat schimbări în ceea ce priveşte raportul de importanţă al unei *dave* faţă de alta. Este sigur că unele şi-au încheiat existenţa cu prilejul anumitor prefaceri de ordin politic în structura lumii geto-dacice, anterior cuceririi romane.

Localităţile menţionate de Ptolemeu în Dacia sînt înşirate pe mai multe planuri ce se succed de la nord la sud. Aşa cum s-a demonstrat, în cazul fericit al unei identificări moderne, coordonatele — longitudinea şi latitudinea — date de matematicianul din Alexandria se dovedesc a nu fi cu totul în afara realităţii, aceste date numerice indicînd măcar zona în care trebuie căutată localitatea respectivă.

Iată pe cele ce au fost identificate în mod cert sau cu mare probabilitate : *Porolissum* (Moigrad, jud. Sălaj), *Petrodava* (ipotetic Piatra Neamţ), *Napoca* (Cluj-Napoca), *Potaissa* (Turda), *Saline* (Ocna Mureş, jud. Alba), *Angustia* (ipotetic Breţcu, jud. Covasna), *Utidava* (ipotetic pe valea Oituzului, la Tiseşti, jud. Bacău), *Ziridava* (ipotetic Pecica, jud. Arad), *Apulum* (ipotetic Piatra Craivii, lîngă Alba Iulia), *Germizera* (Geoagiu, jud. Hunedoara), *Comidava* (Rîşnov Cetate), *Argidava*, mai tîrziu *Arcidava* (Vărădia, jud. Caraş-Severin), *Tibiscum* (sînt menţionate trei localităţi cu acelaşi nume ; din epoca romană cunoaştem un Tibiscum la Jupa, jud. Caraş-Severin), *Sarmizegetusa basileion* (probabil Grădiştea Muncelului în munţii Orăştiei ; s-a propus şi identificarea ei cu Sarmizegetusa romană din Haţeg), *Hydata*, *Aquae* (Călan, jud. Hunedoara), *Dierna* (Orşova Veche, jud. Mehedinţi), *Drubetis* (Drobeta-Turnu Severin).

Cele trei *davae* de pe Siret au fost identificate arheologic cu destulă probabilitate : *Piroboridava*, la Poiana Tecuci, jud. Galaţi, *Tamasidava*, la Răcătău de Jos, jud. Bacău, şi *Zargidava*, la Brad, com. Negri, jud. Bacău. De adăugat că localităţile citate la Ptolemeu în Moesia Inferioară (ca *Novae*, *Durostorum*, *Axiopolis*, *Troesmis*, *Noviodunum* etc.) se referă la perioada cînd acest ţinut aparţinea deja Imperiului roman, astfel încît denumirile lor — cea mai mare parte identificate — nu reflectă situaţia cînd zona respectivă era încă autonom getică.

O seamă de alte izvoare mai tîrzii, din vremea Daciei romane, menţionează şi alte localităţi a căror etimologie geto-dacică presupune existenţa aşezărilor respective şi în perioada preromană. Astfel din *Tabula Peutingeriana*, redactată probabil după 250 sau chiar în secolul al IV-lea e.n., aflăm despre *Pelendava* în zona Craiovei, despre *Acidava*, *Rusidava*, şi *Buridava* localizate la Enoseşti, Drăgăşani şi respectiv la Stolniceni, jud. Vîlcea. Alte surse ne informează despre *Sucidava*, identificată la Celei, jud. Olt. Un loc aparte îl constituie cele cîteva *davae*, din Dobrogea, toate menţionate doar în epocă romană, începînd din a doua jumătate a secolului al II-lea e.n. (*Buteridava*, *Capidava*, *Sacidava*, mai recent şi *Arcidava*). Pînă în prezent n-au fost încă identificate arheologic aşezări de tip *dava* în Dobrogea, aşa încît aceste documente literare sau epigrafice ar putea fi considerate ca reprezentînd un ecou al existenţei, în vremuri mai vechi, a unor asemenea cetăţi şi în această zonă.

Descrierea de către Ptolemeu a cursului Dunării cu principalele lui cotituri, marcate de către el, fie prin menţionarea unei localităţi fie prin punctul de vărsare al vreunui rîu, este de mare ajutor la identificarea aces-

tor puncte topografice : aşa aflăm de *Dinogetia* situată, potrivit unei ipoteze, într-o fază mai veche, la Barboşi-Galaţi; de locul vărsării rîului Drincea *(Rhabon)*, a Oltului *(Aluta)* etc. Tot Ptolemeu dă şi lista localităţilor de pe malul drept al Dunării, în capitolele consacrate Moesiei Inferioare şi Superioare.

Limitele Daciei descrise de Ptolemeu sînt simţitor mai modeste faţă de cele definite de Agrippa sau rezultînd din menţiunile lui Strabo. Ele corespund mai degrabă Daciei lui Decebal din preziua războaielor cu Traian. Limita sudică este tot Dunărea ; limita vestică este de data aceasta Tisa *(Tibiscus)*, în textul lui Ptolemeu, poate datorită unei confuzii cu Timişul; mai tîrziu numele Tisei va fi *Pathissus* şi *Tissus*. Într-adevăr în vremea lui Tiberiu s-au aşezat între Tisa şi Dunăre iazigii metanaşti. Limita de nord a Daciei este constituită de Carpaţii Păduroşi (muntele *Karpatos)*, iar cea de răsărit Siretul *(Hierasos)*. S-a formulat ipoteza că în urma războaielor cu Domitian, cele trei *davae* menţionate pe Siret ar fi trecut sub juridicţia Moesiei Inferioare, unde le pomeneşte şi Ptolemeu. Pe de altă parte, tot geograful din Alexandria este sursa care indică o serie de toponime geto-dacice tocmai departe spre nord şi nord-vest, în bazinul superior al Vistulei. Aflăm, de pildă, de o *Susudata* (sau *~dava)* şi de o *Setidava* dincolo de Vistula. Triburi ca *arsietii*, *sabocii*, *piengiţii (piegeţii?)* sau *biesii* tot din aceste ţinuturi nordice poartă nume cu rezonanţă tracică. Aceste menţiuni pot fi considerate ca ecoul unei expansiuni mai vechi, poate din timpul lui Burebista şi păstrate, fie prin tradiţie, fie prin faptul că supravieţuiseră sub formă de enclave geto-dace pînă mai tîrziu.

În ceea ce priveşte numărul populaţiei geto-dacilor în etapa de maximă expansiune, nu putem face presupuneri decît întemeiate pe evaluări foarte generale sau pe evidenţa arheologică insuficientă. După spusele lui Strabo, pe vremea lui Burebista puteau fi chemaţi la oaste pînă la 200 000 de războinici. Acest număr nu pare exagerat dacă ţinem seama şi de datele arheologice exprimate prin mulţimea aşezărilor de tip *dava* sau a celor rurale ce împînzesc tot spaţiul carpato-ponto-dunărean şi dintre care unele sînt de dimensiuni remarcabile, cu depuneri de locuire dense şi bogate în vestigii. Tot din geografia lui Strabo aflăm însă că pe vremea lui August capacitatea militară a geto-dacilor se micşorase mult; abia puteau ridica în luptă vreo 40 000 de ostaşi. Acest fapt se putea datora fărîmiţării politice de după moartea lui Burebista, dar şi strămutării în sudul Dunării a 50 000 de geţi de către S. Aelius Catus, în primii ani ai erei noastre.

Cele discutate în rîndurile de mai sus ne înfăţişează Dacia preromană din a doua jumătate a mileniului I î.e.n. Geto-dacii ne apar încă de la începutul acestei perioade un popor format a cărui structură socială şi culturală se află într-o etapă avansată. Despre vechimea procesului care a dus la alcătuirea acestei unităţi nu mărturisesc decît izvoarele arheologice. Cercetările din ultimii 20 de ani au adus la lumină numeroase descoperiri, unele extrem de importante, care, toate, tind să dovedească rădăcinile adînc implîntate în vechimea straturilor de civilizaţie de pe acest pămînt a neamului strămoşilor noştri. Ultima prezentare sistematică a acestor descoperiri şi interpretarea lor istorică a format obiectul primei părţi a celui dintîi volum al *Istoriei României*.

PRELUCRAREA OASELOR ȘI COARNELOR DE REN ÎN AȘEZAREA PALEOLITICĂ DE LA COTU MICULINȚI (JUD. BOTOȘANI)

DE

M. BRUDIU

În cadrul cercetărilor de salvare din zona Prutului Mijlociu[1], am efectuat săpături într-o nouă stațiune paleolitică situată pe teritoriul localității Cotu Miculinți, com. Coțușca, jud. Botoșani, punctul Gîrla Mare. Stațiunea paleolitică de aici se află într-un depozit de loess adăpostit, format pe partea stîngă a văii lui Carpăn, și anume la confleunța acesteia cu Prutul. Versantul drept al văii este format din depozite sarmatice deflate, reprezentînd argile și gresii, care sînt instabile, provocînd un proces intens de alunecări.

Aceste observații ne conduc la concluzia că la formarea acestui depozit de loess adăpostit au contribuit vînturile din direcția nord — nord-est care în același timp deflau versantul drept al văii. Depozitul de loess are o grosime de 5 m și a fost depus pe stînci de calcar, care, la rîndul lor, stau pe un pachet de strate de gresie. Nivelul geologic subiacent acestora îl constituie depozitul de silex cretacic, gros pînă la 15 m.

În prezent, terenul pe care se află stațiunea are forma unui promontoriu a cărui suprafață este înclinată de la NV către SE. În decursul cercetărilor din 1978 am deschis o casetă de 14 m × 4 m, pe care am săpat-o în platformă pînă la adîncimea de 2,75 m, după care săpătura a fost continuată în trepte de cîte 2 m, pînă la stînca de calcar.

Din punct de vedere stratigrafic situația se prezintă astfel : 1) solul vegetal, avînd o grosime de 35—40 cm ; 2) sol de culoare maronie, nelevigat, cu o grosime de 60—70 cm, avînd, mai ales spre bază, numeroase crotovine, în care au fost descoperite atît fragmente ceramice specifice culturii Cucuteni, cît și materiale litice lucrate în tehnică paleolitică, acestea din urmă fiind antrenate din straturile inferioare ; 3) sol de tranziție, avînd grosimea de 20—40 cm. Structura acestei depuneri este foarte eterogenă datorită crotovinelor ; 4) depozit de loess, în care, la partea superioară, se mai continuă rețeaua de crotovine din stratul superior.

Din punct de vedere arheologic, în depozitul de loess au fost descoperite șapte niveluri de locuire, a căror ordine o numerotăm de sus în jos.

[1] Al. Păunescu, Paul Șadurschi, Vasile Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976, p. 85.

SCIVA, Tomul 31, nr. 1, București, ianuarie—martie 1980, p. 13—22

Nivelul I. La adîncimea de 1,70 m—1,90 m au fost descoperite primele dovezi ale unei locuiri paleolitice. Inventarul arheologic rezultat din săpătură este format din resturi faunistice şi piese litice. Materialul faunistic este foarte friabil şi este reprezentat de oase sfărîmate şi coarne de ren. Materialul litic este format din piese tipice şi debitaj de atelier. Inventarul pieselor tipice se compune din următoarele categorii : gratoare, burine, străpungătoare şi un percutor. Debitajul de atelier este format din nuclee, lame şi aşchii.

Nivelul II. Se află la adîncimea de 2 m—2,20 m. Caracteristica principală a acestui nivel o formează vetrele, care au grosimi variabile (între 1 cm—12 cm), fiind răspîndite mai mult în partea centrală şi de vest a casetei. O altă caracteristică a acestui nivel arheologic o constituie marea cantitate de oase şi coarne de ren în stare fragmentară. Oasele provin de la reni, bovidee şi cabaline şi reprezintă molari, omoplaţi, părţi ale membrelor anterioare şi posterioare.

În ceea ce priveşte materialul litic din nivelul al II-lea, acesta provine din 20 de ateliere răspîndite pe toată suprafaţa casetei. Au fost găsite 161 de unelte tipice care aparţin următoarelor categorii : gratoare (37), burine (101), gratoar-burin (1), străpungătoare (7), răzuitoare (9), raboturi (2) lame trunchiate şi retuşate (4), piesă cu spin (de tip „epine”) (1). Raportul mai important dintre indicii tipologici care trebuie să ne reţină atenţia este cel al burinelor (62%) şi al gratoarelor (23%).

Nivelul III. Descoperit la adîncimea de 2,50 m—2,70 m era format, ca şi nivelul anterior, din vetre puternic arse, un numeros inventar faunistic constînd din oase, molari şi coarne de ren în stare fragmentară, precum şi un mare număr de ateliere pentru prelucrarea silexului.

Materialul litic provine din 35 de ateliere de diferite mărimi. Uneltele de silex găsite în acest nivel sînt în număr de 216 piese aparţinînd următoarelor categorii : gratoare (71), burine (126), străpungătoare (9), răzuitoare (4), răzuitor-străpungător (1), rabot (1), lame cu trunchiere retuşată (4).

Aceste trei niveluri au fost cercetate în cadrul casetei respective.

Atelierele pentru prelucrarea oaselor şi coarnelor de ren. Am menţionat anterior că din cele şapte niveluri ale staţiunii, numai în nivelurile II şi III au fost descoperite ateliere pentru prelucrarea oaselor şi coarnelor de ren. În ambele niveluri au fost descoperite mari cantităţi de oase sfărîmate intenţionat, reprezentînd, probabil, resturi de la consumarea vînatului. De asemenea au fost găsiţi numeroşi molari de ren, cabaline, bovidee şi marmotă. Prin urmare, marile cantităţi de resturi faunistice din cele două niveluri atestă că vînătoarea era ocupaţia preponderentă în viaţa comunităţii de aici. Datorită acestui fapt locuitorii cărora le aparţinea inventarul arheologic din nivelurile II şi III au avut la îndemînă, pentru realizarea uneltelor, şi alte materii prime decît silexul şi lemnul. Este vorba de oasele şi coarnele care rezultă după consumarea vînatului.

În nivelul al doilea au fost descoperite următoarele piese din corn de ren : două ciocane-tîrnăcop (fig. 1 şi 2), un fragment de ciocan (fig. 7/4) utilizat după rupere ca retuşor, un fragment de spatulă (fig. 5/4), un ciocan în stare fragmentară (fig. 7/3) şi un „sceptru” perforat (fig. 6/1). Un fragment de omoplat (fig. 5/1) prezintă o incizie adîncă făcută cu bu-

rinul, pentru a obţine detaşarea unui străpungător. Au mai fost găsite patru raze de la coarnele de ren cu urme de tăiere cu burinul.

Nivelul al treilea are un inventar mai bogat în unelte realizate din corn şi os. Au fost descoperite trei ciocane-tîrnăcop (fig. 3, 4) o lance (fig. 5/2), un străpungător (fig. 7/2), un harpon (fig. 5/3), o piesă pregătită pentru inserţie, o piesă prelucrată la un capăt, avînd urme de uzură,

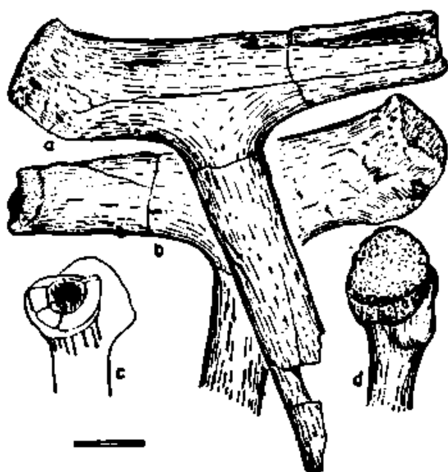

Fig. 1. Cotu Miculinţi, nivelul II: ciocan-tîrnăcop; a—b aspecte laterale, c capătul în care se introducea piesa din lemn, d baza cornului utilizată ca ciocan.

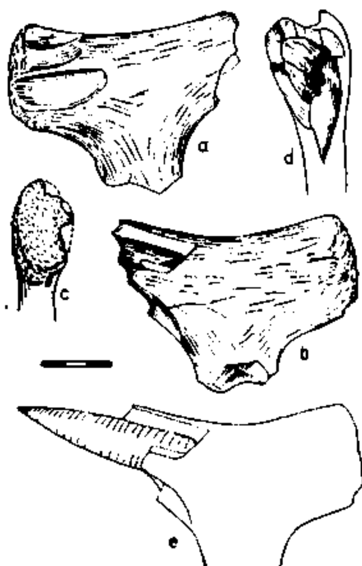

Fig. 2. — Cotu Miculinţi, nivelul II: ciocan-tîrnăcop, a—b aspecte laterale, c baza cornului utilizat ca ciocan; se observă aşchii desprinse după percuţii; d capătul distal în care a fost introdusă piesa anexă, e reconstituirea ciocanului-tîrnăcop.

folosită probabil pentru împletit (fig. 6/2). Au mai fost descoperite două raze cu urme de tăiere cu burinul, constituind deşeuri de la curăţirea coarnelor (fig. 7/1,5).

Uneltele pe care le denumim ciocane-tîrnăcop au fost descoperite atît în nivelul II, cît şi în nivelul III şi reprezintă tipuri de unelte cu totul originale din punct de vedere al concepţiei şi funcţionalităţii lor. O astfel de piesă a fost lucrată pe capătul proximal al cornului de ren, după ce acesta a căzut. Baza cornului era utilizată ca ciocan, iar capătul opus, retezat la o distanţă de 15—20 cm de la bază, era găurit longitudinal. În orificiul rezultat se introducea o altă piesă, probabil din lemn, avînd capătul exterior ascuţit pentru a se putea efectua o acţiune de săpare sau de despicare (fig. 2/e). Această reconstituire funcţională a fost făcută pe baza unor aspecte observate pe piesele în discuţie. Mai întîi, la toate ciocanele-tîrnăcop se observă ruperea spre exterior a capătului în care a fost introdusă, probabil, piesa din lemn. Acest fapt s-a putut petrece în momen-

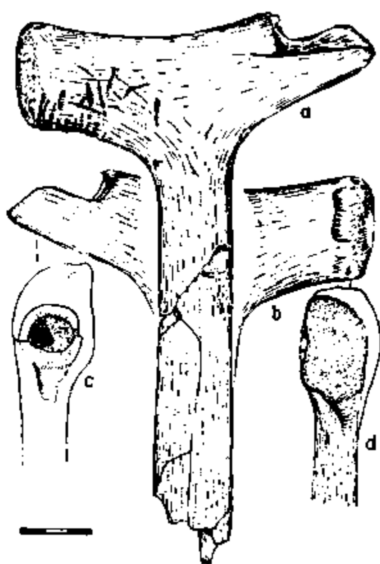

Fig. 3. Cotu Miculinţi, nivelul III: ciocan-tîrnăcop; a—b aspecte laterale; c capătul distal unde se introducea piesa anexă, d baza cornului utilizată ca ciocan.

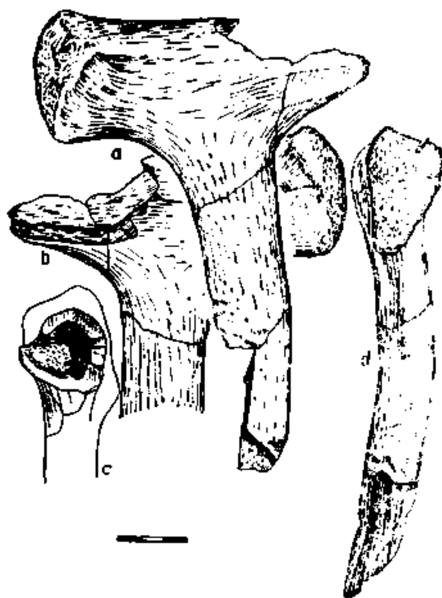

Fig. 4. Cotul Miculinţi, nivelul III: ciocan-tirnăcop; a—b aspecte laterale, c capătul distal în care se introducea piesa anexă, d baza cornului utilizată ca ciocan.

tul cînd se acţiona cu o forţă mai mare decît era rezistenţa cornului de ren, iar piesa de lemn întrodusă în interiorul cornului, disloca o aşchie din peretele acestuia. În al doilea rînd, la una din piese se observă lovituri repetate care au fost date pe latura posterioară, pentru a fi degajată unealta dintr-o poziţie blocată (fig. 3/a). Desigur că acest tip de unealtă a putut avea utilizări diverse, care sînt greu de precizat acum.

Reconstituirea rolului fucţional mixt de ciocan-tîrnăcop am făcut-o pe baza analogiei cu piese simple, care aveau rolul fie numai de ciocan, fie numai de tîrnăcop. Ciocanele simple constituie o categorie de unelte care se întîlnesc la Molodova V, în nivelele 5 şi 2[2], precum şi la Mezin[3] şi Kormani IV, nivelul 5a[4]. Acestea au forma literei majuscule *T* fără unul din braţe (Γ). O altă variantă a ciocanului simplu are forma literei majuscule *T*, fiind descoperit numai la Mezin[5]. Despre funcţionalitatea ciocanelor, A. P. Cernîş a emis ipoteza că ele au fost utilizate pentru jupuire[6],

---

[2] A. P. Černyš, *Paleolitična stojanka Molodove, V*, Kiev, 1961, p. 93 (fig. 32/1) și p. 129 (fig. 46/1).

[3] P. I. Boriskovskj, *Paleolit Ucrainy*, MIALeningrad, 40, 1953, fig. 135/11; I. G. Sovkopljas, *Mezinskaja stojanka*, Kiev, 1965, pl. 39/1.

[4] *Mnogoslojna paleolitičeskaja stojanka Kormani IV na srednem Dnestre*, Kiev, 1977, fig. 22/1.

[5] I. G. Šovkopljas, *op. cit.*, pl. 39/2, 4; P. I. Boriskovskj, *op. cit.*, fig. 11.

[6] A. P. Černyš, *op. cit.*, p. 93.

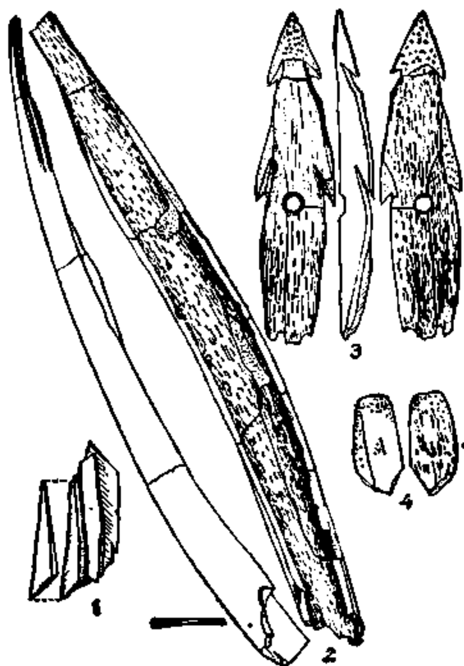

Fig. 5. Cotu Miculinţi: 1 fragment de omoplat cu incizie de burin pentru detaşarea unui străpungător, 2 lance, 3 harpon; 4 vîrf.

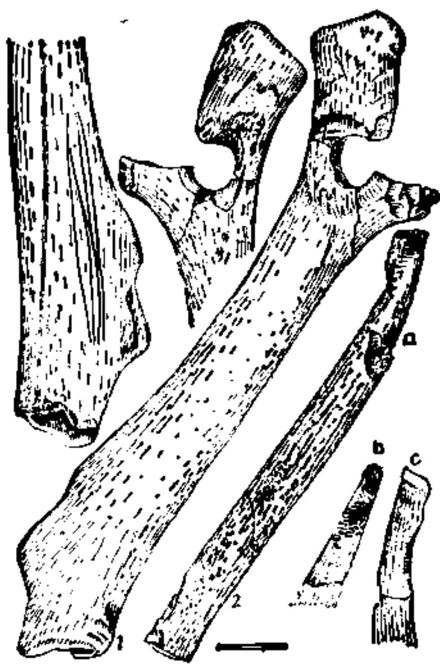

Fig. 6. Cotu Miculinţi: 1 sceptru, 2 unealtă pentru împletit (?).

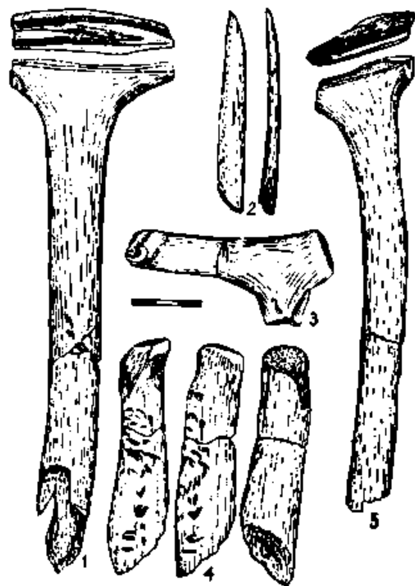

Fig. 7. Cotu Miculinţi: 1, 5 raze de la cornul de ren cu urmele inciziilor de la burin; 2 străpungător; 3 ciocan simplu din corn de ren; 4 retuşor obţinut dintr-un ciocan uzat.

în timp ce P. I. Boriskovski arată că este greu să spui ceva precis despre ele în ceea ce priveşte folosirea. Acelaşi autor menţionează că la popoarele nordice asemenea ciocane erau folosite de vrăjitorii care băteau tobele [7].

În ceea ce priveşte o altă categorie de piese simple — tîrnăcoapele —, acestea au fost obţinute prin amenajarea unei ramuri a cornului de ren, care era ascuţită prin cioplire. Tîrnăcoapele au o răspîndire mai mare în timp şi spaţiu. Cele mai vechi au fost descoperite la Molodova V în nivelurile 7, 6, 3, 1a şi 1 [8]. În ţara noastră se cunosc asemenea piese descoperite de N. N. Moroşan, în staţiunea de la Stînca-Ripiceni, nivelul III, lucrate din coarne de *Cervus elaphus* şi, din nivelul V de locuire lucrate din coarne de ren [9]. Această unealtă este întîlnită în aşezările paleoliticului superior tîrziu [10].

Prezenţa în staţiunea de la Cotu Miculinţi a uneltei cu funcţionalitate mixtă cum este ciocanul-tîrnăcop reprezintă un stadiu superior în evoluţia perfecţionării uneltelor obţinute din coarnele renilor. Perfecţionarea uneltelor prin asamblare, pentru mărirea eficienţei, este dovedită în perioada tîrzie a culturii gravetianului oriental. O piesă asemănătoare a fost găsită în staţiunea paleolitică de la Kormani IV, nivelul 3 [11].

În nivelul al II-lea din staţiunea de la Cotu Minculinţi în afară de uneltele întregi sau fragmentare descoperite, ca şi de sceptrul perforat, atrag atenţia piesele de os care sînt într-un anumit stadiu de prelucrare sau sînt deşeuri de la prelucrare. Ne referim la fragmentul de omoplat care are urmele unei adînci incizii cu burinul (făcută cu scopul detaşării unui străpungător), precum şi la razele de la coarnele de ren care au fost îndepărtate tot prin incizii bilaterale executate cu burinul. Prelucrarea, aici, a oaselor şi coarnelor de ren cu burinul explică, de fapt, şi numărul mare de burine descoperite în acest nivel (101 exemplare), în comparaţie cu al gratoarelor (37).

În ceea ce priveşte sceptrul, pentru realizarea lui s-a folosit partea inferioară a unui corn de ren. În dreptul celei de-a doua ramificaţii acesta a fost retezat prin lovituri cu direcţie transversală. Pe una din laturi are patru incizii făcute cu burinul. Piesa are analogii la Molodova V, nivelul 1 [12]. N. N. Moroşan consideră că aşa-zisele sceptre erau folosite mai curînd ca măciuci [13].

În inventarul nivelului al III-lea al acestei staţiuni atrage atenţia o lance din corn de ren, care, ca dimensiuni şi formă, nu are analogii pînă acum (fig. 5/2). Lancea a fost lucrată din vîrful unui corn care a fost tăiat astfel încît la bază peretele cornului să formeze o teacă deschisă în care să fie introdusă coada din lemn. Această deschidere de la teacă se lărgeşte tot mai mult spre partea de mijloc, iar spre vîrf este teşită, păstrîndu-se numai o parte ingustă a peretelui. Ţesutul spongios din interior a fost îndepărtat de-a lungul întregii piese, rezultînd astfel un canal pentru scurgerea sîngelui. În partea inferioară şi de mijloc, marginile pereţilor sînt ro-

---

[7] P. I. Boriskovskj, *op. cit.*, p. 69.
[8] A. P. Černyš, *op. cit.*, p. 68, fig. 20/1, 3, 5; fig. 23/1; fig. 28/1 şi fig. 40.
[9] N. N. Moroşan. AIGR, 19, 1938, p. 19—25, pl. 4/2/a—2′/a şi 3/a—3′/a.
[10] P. I. Boriskovskj, *Drevnejšee prošloe čelovečestva*, Leningrad, 1979, p. 182.
[11] *Mnogoslojna paleolitičeskaja stojanka...*, fig. 1/1.
[12] A. P. Cernyš, *op. cit.*, fig. 52/2.
[13] N. N. Moroşan, *op. cit.*

tunjite prin şlefuire, în timp ce spre vîrf se observă urmele de la prelucrarea cu dalta (burinul). Piesa este în stare fragmentară, lipsindu-i atît capătul distal, cît şi cel proximal, ultimul fiind rupt, probabil, în timpul folosirii. Dimensiunile ei actuale sînt : lungimea 30,4 cm, iar diametrul, la bază, 3 cm.

O altă unealtă deosebit de interesantă este un harpon realizat din corn de ren despicat. A fost lucrat dintr-un corn care a avut o grosime de peste 3 cm. Pe partea interioară a fost îndepărtat ţesutul spongios, iar la exterior a fost finisat prin răzuire cu gratoarul.

Harponul a avut două perechi de colţi dispuşi simetric. Colţii au fost obţinuţi prin crestarea în direcţie oblică a marginii harponului. Dintre aceştia numai unul, cel din dreapta— jos, se mai păstrează, restul, împreună cu vîrful au fost rupţi, probabil, odată cu extragerea uneltei din corpul peştelui. Aproape de jumătatea piesei este un orificiu rotund care a fost obţinut numai prin acţionare de pe suprafaţa exterioară a cornului. În stare fragmentară, piesa este lungă de 120 mm, lată de 30 mm şi groasă de 6 mm.

Harponul descoperit în staţiunea paleolitică de la Cotu Miculinţi reprezintă cea mai veche unealtă de pescuit cunoscută, pînă în prezent, pe teritoriul României. Această piesă descoperită într-un context arheologic atît de vechi pune, prin trăsăturile ei originale, evidenţiate mai sus, probleme noi pentru gravetianul oriental. Pînă în prezent se mai cunoaşte încă un harpon descoperit în staţiunea Molodova V, nivelul 1a[14], care a fost lucrat tot din corn de ren.

Dacă din punct de vedere funcţional există o analogie perfectă între cele două unelte, în schimb, din punct de vedere tipologic sînt deosebiri esenţiale, în sensul că harponul de la Cotu-Miculinţi este mai lat, mai scurt şi mai subţire faţă de cel de la Molodova V. Există o deosebire şi în ceea ce priveşte numărul colţilor, harponul de la Cotu Miculinţi avînd două perechi, iar cel de la Molodova V, trei perechi. În sfîrşit, ambele piese au un orificiu care, prin poziţia lui, diferenţiază cele două harpoane : la cel de la Molodova V este situat spre bază, iar la cel de la Cotu Miculinţi aproape de mijloc.

Am insistat asupra acestor amănunte deoarece sînt singurele harpoane care au fost descoperite în arealul culturii gravetianului oriental de la est de Carpaţi. În ceea ce priveşte harponul de la Molodova V, autorul descoperirii a atribuit nivelul 1a azilianului[15] pe baza acestei piese, fapt care nu corespunde realităţii dacă avem în vedere, pe de o parte structura utilajului litic, iar pe de altă parte deosebirile dintre acest harpon şi cele descoperite în nivelurile aziliene occidentale.

O altă piesă obţinută din prelucrarea unui corn de ren cu pereţii subţiri, prezintă, spre capătul distal, urme de prelucrare şi de folosire (fig. 6/2 a, b, c). Cornul a fost retezat atît la capătul proximal, cît şi la cel distal. Piesa este ovală în secţiune, dreaptă, cu excepţia capătului distal, care este puţin arcuit. În timpul cercetării la stereomicroscop au fost observate striaţiuni fine de-a lungul piesei, iar la capătul distal, pe una din laturi peretele cornului a fost adîncit prin şlefuire, astfel încît a

---

[14] A. P. Černyš, *op. cit.*, p. 137--139 şi fig. 49/2.
[15] *Ibidem*.

rezultat un profil semicircular. Pe suprafaţa din interiorul arcuirii cornului se observă o uzură adîncă. Tot în această zonă se mai observă striaţiuni fine rezultate de la o acţiune de frecare în jurul piesei. Prin urmare, uzura adîncă la care ne-am referit a putut rezulta de la sfoară sau curea. Unealta aceasta are analogii cu alta de la Molodova V, niv. 5 despre care s-a presupus că a fost utilizată la împletit [16].

Inventarul litic de la Molodova V, nivelul 1a, conţine tipuri de unelte specifice gravetianului oriental şi anume, burine (129), gratoare (38), străpungătoare, lame á dos, vîrfuri de tip La Gravette etc. şi două piese cu formă geometrică (trapeze) [17].

Trebuie să menţionăm că această structură cu excepţia pieselor geometrice, se întîlneşte în toate nivelurile gravetiene de la Molodova V (VII—I), iar numărul dominant al burinelor (dălţilor) faţă de gratoare şi celelalte categorii de unelte se explică tocmai prin profilul specific al acestor niveluri în care găsim, pe lîngă prelucrarea silexului şi prelucrarea osului şi cornului. De aceea, pe bună dreptate Fr. Bordes arăta că unele dintre aceste niveluri nu pot fi asimilate magdalenianului [18]. Acelaşi autor, referindu-se şi la harponul cu baza perforată de la Molodova V arată că acesta nu este nici magdalenian nici azilian [19].

Trebuie să mai adăugăm că harpoanele din azilianul occidental au baza ovală, de cele mai multe ori ascuţită, în timp ce cele două harpoane de pe Nistru şi de pe Prut au baza dreaptă. La harpoanele din azilianul occidental orificiul este oval, apropiindu-se de forma unei despicături, în timp ce la cele două din gravetianul oriental este rotund.

Prin urmare, chiar dacă sînt unele deosebiri între harponul de la Molodova V, nivelul 1a şi cel de la Cotu Miculinţi, considerăm că aceste piese nu au nimic cu azilianul, decît doar că pot să jaloneze un drum care duce spre azilian, aşa cum este cazul şi cu harpoanele din magdalenian. Ele se leagă, deci, de o ocupaţie, pescuitul, care este anterioară azilianului (epipaleoliticului).

Harponul de la Cotu Miculinţi prin faptul că a apărut în zona Prutului mijlociu, nu departe de zona Nistrului Mijlociu în care a fost descoperit celălalt harpon, de la Molodova V, dovedeşte că această unealtă a fost cunoscută în mediul cultural al gravetianului oriental, acolo unde existau condiţii ecologice potrivite.

Deşi nu avem pînă în prezent datele asupra analizelor de polen şi de C_{14} pentru cele două niveluri în care s-au descoperit atelierele pentru prelucrarea oaselor şi coarnelor de ren, totuşi situarea lor către partea superioară a depozitului de loess ne îndreptăţeşte să le atribuim unei etape tîrzii a gravetianului oriental.

Cu alt prilej, cînd vom prezenta şi materialul litic, vom arăta şi raporturile gravetianului oriental din zona Prutului Mijlociu cu cultura magdalenianului tîrziu din centrul Europei.

---

[16] *Ibidem*, p. 93, fig. 32/6.

[17] *Ibidem*, p. 134.

[18] Fr. Bordes, *Le paléolithique dans le monde*, Paris, 1968, p. 186.

[19] *Ibidem*.

Prelucrarea osului este cunoscută în bazinul Prutului Mijlociu prin descoperirile lui N. N. Moroşan [20] din staţiunea paleolitică de la Stînca Ripiceni. Prelucrarea osului şi cornului în aşezări de terasă este atestată pentru prima dată la noi în ţară în staţiunea paleolitică de la Cotu Miculinţi.

L'INDUSTRIE DES OS ET DES CORNES DE RENNE DANS LA STATION PALÉOLITHIQUE DE COTU MICULINŢI (DÉP. DE BOTOŞANI)

RÉSUMÉ

Une importante station paléolithique a été localisée dans la zone du Prut Moyen ; elle est située dans le territoire de la localité de Cotu Miculinţi, com. de Cotuşca, dép. de Botoşani. Cette station se compose de sept horizons de l'habitat paléolithique appartenant au gravettienn oriental.

Les horizons II et III (leur numérotage a été fait de haut en bas) ont livré maints ateliers pour l'industrie du silex, des foyers, ainsi que des restes d'animaux — bovidés, équidés, rennes, marmotte.

On a récolté dans l'horizon II 101 burins et 37 grattoirs et dans l'horizon III 126 burins et 71 grattoirs, ainsi que d'autres types d'outils, mais moins nombreux.

Les niveaux I—III ont été explorés dans les limites d'une superficie de 100 m^2, alors que les horizons IV—VII ont été localisés par des sondages.

Ce sont les horizons II et III qui ont révélé la présence des ateliers pour l'industrie des os et des cornes de renne. Les deux horizons ont livré des outils finis, ainsi que des pièces à divers stades de leur processus de confection. Parmi les pièces finies, mentionnons : dans l'horizon II — deux marteaux-pioches (fig. 1 et 2), un marteau simple (fig. 7/3), un fragment d'omoplate incisé au burin afin d'en détacher une alène (fig. 5/1) et une branche de corne, elle aussi incisée au burin ; dans l'horizon III : trois marteaux-pioches (fig. 3 et 4), une lance (fig. 5/2), un harpon (fig. 5/3), un sceptre (fig. 6/1) et un outil pour le tressage (fig. 6/2).

Le marteau-pioche est un outil conçu pour percuter et pour creuser ou fendre. On se servait pour la percussion de la partie proximale de la corne, alors que pour creuser ou fendre on utilisait une pièce annexe, probablement en bois, introduite dans le bout opposé du marteau (fig. 2/e). L'existence de cette pièce annexe est justifiée par le trou ménagé dans le tissu spongieux de la corne, ainsi que par l'éclat détaché sur le côté extérieur des cornes ; cet éclat se détachait par suite de la sollicitation intense à laquelle la corne était soumise de ce côté-là — fait prouvé par les traces de coups relevées sur certaines pièces (fig. 3/a).

Un autre outil original, parce que faisant aussi fonction d'arme, est la lance (fig. 5/2). On l'obtenait de la pointe d'une corne à laquelle on enlevait le tissu spongieux, par une coupe étroite pratiquée dans la paroi de la corne à sa base et une coupe oblique en direction de sa pointe.

[20] N. N. Moroşan, *op. cit.*, p. 15.

Le harpon est un autre outil paléolithique trouvé maintenant pour la première fois en Roumanie. Cette pièce a été exécutée toujours en corne de renne, avec deux couples de barbelures disposés symétriquement et un trou circulaire ménagé à peu près vers son milieu. La pointe et trois barbelures sont cassées, accident intervenu vraisemblablement alors que la pièce était retirée du corps du gibier. Ce harpon de Cotu Miculinţi offre quelques traits distinctifs par rapport à celui de Molodova V/Ia. A en juger d'après l'outillage lithique des deux niveaux qui ont livré lesdits harpons, nous estimons qu'ils doivent appartenir au gravettien oriental. C'est aux données du C_{14} et des analyses polliniques de fournir les possibilités de leur synchronisation.

Enfin, une autre pièce de celles récupérées là offre des analogies avec un exemplaire trouvé à Molodova V, dans l'horizon 5. C'est une pièce que l'on suppose ayant servi au tressage.

A ces pièces s'ajoutent encore les déchets d'atelier.

Les deux horizons avec des ateliers pour l'industrie de l'os et de la corne de renne appartiennent à la période finale du gravettien oriental en Moldavie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Cotu Miculinţi, horizon II. Marteau-pioche; a—b vues latérales; c bout d'insertion de la pièce annexe de bois; d base de la corne servant de marteau.

Fig. 2. Cotu Miculinţi, horizon II. Marteau-pioche; a—b vues latérales; c base de la corne utilisée comme marteau; les éclats détachés à la suite des percussions sont visibles; d le botu distal dans lequel était introduite la pièce annexe; e image du marteau-pioche reconstitué.

Fig. 3. Cotu Miculinţi, horizon III marteau-pioche; a—b vues latérales; c bout distal avec le point d'insertion de la pièce annexe; d base de la corne utilisée comme marteau.

Fig. 4. Cotu Miculinţi, horizon III; marteau-pioche; a—b vues latérales; c bout distal avec le point d'insertion de la pièce annexe; d base de la corne utilisée comme marteau.

Fig. 5. Cotu Miculinţi. 1 fragment d'omoplate incisé au burin afin d'en détacher une alène; 2 lance; 3 harpon; 4 pointe.

Fig. 6. Cotu Miculinţi; 1 sceptre; 2 outil pour le tressage (?).

Fig. 7. Cotu Miculinţi; 1,5 branches de corne de renne avec les traces des incisions au burin; 2 alène, 3 marteau simple en corne de renne, 4 retouchoir obtenu d'un marteau usé.

UNELTE GETO-DACE PENTRU MODELAREA CERAMICII

DE

MIRCEA BABEŞ

Printre obiectele cele mai comune şi, totodată, cele mai tipice pentru faza „clasică" a culturii geto-dace se numără şi aşa-numitele „lustruitoare" din lut ars, în formă de ştampilă. Cunoscute probabil încă din săpăturile lui Boliac şi Butculescu, ele au intrat în literatura arheologică românească prin Ioan Andrieşescu, care în 1924 publica un astfel de obiect, de forma unui „fier de călcat", presupunînd că „va fi slujit la feţuitul sau patinatul vaselor"[1]. De atunci, pe parcursul a peste cinci decenii, aproape că nu a existat publicaţie referitoare la o aşezare dacică, în care să nu apară unul sau mai multe obiecte de acest tip. Devenite banale, „lustruitoarele" nu au făcut însă obiectul unui studiu special, iar la publicarea unor astfel de piese s-a omis adesea să se ofere datele minime necesare şi să se dea o ilustraţie corespunzătoare[2]. Astfel se face că, în stadiul actual al cercetării, în ciuda aparenţelor, ştim încă destul de puţine lucruri despre „lustruitoare", iar în ce priveşte funcţionalitatea şi implicit denumirea lor avem suficiente motive, după cum se va vedea, să ne îndoim de justeţea punctului de vedere încetăţenit în literatura de specialitate.

Tipologia. „Lustruitoarele" au un mîner cilindric sau tronconic, adesea aplatizat, îngustat şi rotunjit la o extremitate, lărgit la cealaltă, unde formează o talpă ovală sau patrulateră cu colţuri rotunjite (fig. 1—2). Ele sînt lucrate dintr-o pastă cu granulaţie mare, folosind ca degresant şamota, şi au de regulă suprafaţa netezită şi, uneori, talpa lustruită. Dimensiunile medii oscilează în axul mînerului între 5,5 şi 8,5 cm, iar în axul lung al tălpii între 7,5 şi 10,5 cm; rar întîlnim piese mai mari.

În limitele clare ale tipului de obiect astfel descris se manifestă o destul de mare variabilitate în detalii, care se lasă greu cuprinsă într-o schemă tipologică şi care este explicabilă, în primul rînd, prin modelarea neglijentă, fără prea multă dexteritate şi fără o specială preocupare pentru aspectul piesei. Aceasta ar putea implica că „lustruitoarele" respective vor fi fost confecţionate şi utilizate nu în cadrul unor ateliere specializate, ci în condiţiile mai modeste ale meşteşugului casnic individual.

[1] I. Andrieşescu, *Piscul Crăsani*, Bucureşti, 1924, p. 79—80 şi fig. 238. Anterior, Carl Seraphin studiase 20 obiecte similare de la Sighişoara-Wietenberg, numindu-le „lustruitoare *(Glätter)*. Manuscrisul său, redactat prin 1913—1914, a fost tipărit abia în 1971; cf. K. Horedt, C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighişoara-Schäßburg*, Bonn, 1971, p. 71 şi fig. 56/7—8.

[2] Într-o serie de publicaţii, „lustruitoarele" sînt doar menţionate şi, eventual, sumar ilustrate. Pentru studiul tipologic este necesară ilustrarea în trei poziţii: faţă, profil şi talpă; vezi în fig. 1 piese descoperite în săpăturile noastre de la Cîrlomăneşti, jud. Buzău.

S C I V A, Tomul 31, nr. 1. Bucuresti, ianuarie—martie 1980, p. 23—31

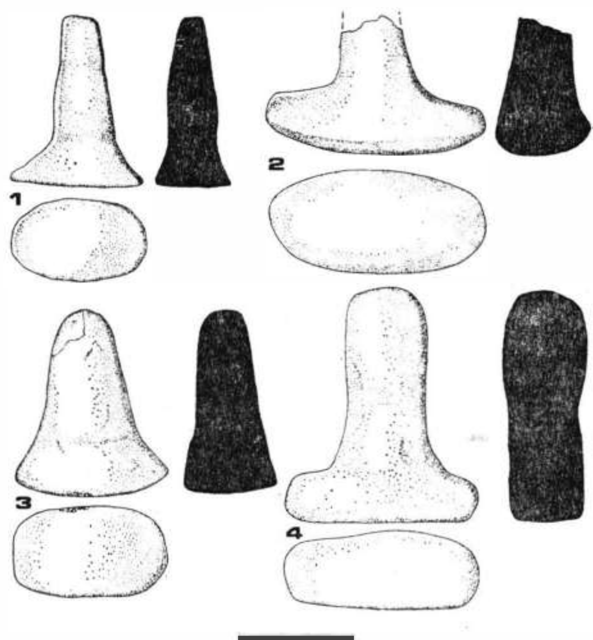

Fig. 1. Cîrlomăneşti, jud Buzău. Unelte geto-dace pentru modelarea ceramicii.

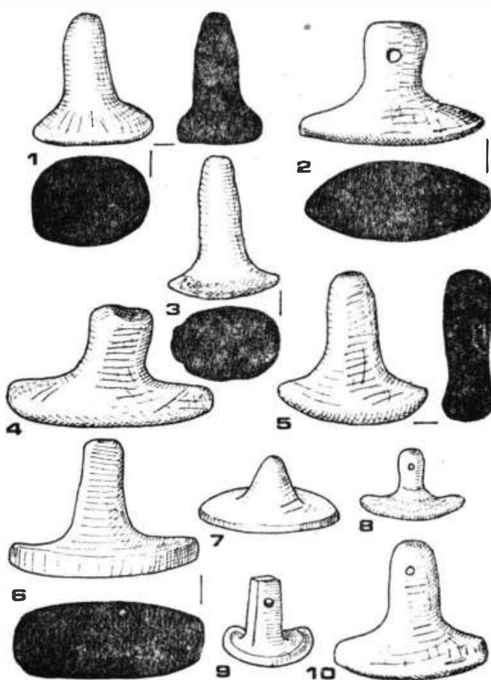

Fig. 2. Unelte pentru modelarea ceramicii: 1 Pecica; 2 Vlădiceasca; 3 Piatra Roşie; 4 Piatra Craivii; 5 Văleni; 6 Peştera Devetaki (Bulgaria); 7 Gomolava şi 8—10 Donja Dolina (Iugoslavia).

Există însă, pe de altă parte, anumite caractere deosebitoare constante, cum ar fi : talpa îngustă (fig. 1/4 ; 2/5—6) — talpa lată (fig. 1/1—3 ; 2/1), talpa plană ((fig. 1/1, 4) — talpa convexă (fig. 1/2—3), mînerul perpendicular pe talpă(fig. 1/1, 3, 4) — mînerul înclinat (fig. 2/4) etc., caractere care, la o analiză pe un număr mai mare de exemplare, vor permite probabil definirea unor tipuri sau variante distincte şi care vor putea fi eventual explicate printr-o specializare a uneltelor în discuţie. O interpretare nuanţată a semnificaţiei acestor deosebiri tipologice este, după cum se vede, condiţionată de cunoaşterea corectă a funcţionalităţii „lustruitoarelor".

Răspîndirea. „Lustruitoare" au fost descoperite practic în toate aşezările geto-dace bine cercetate, în număr mai mare în aşezările importante de tip *dava* şi în cetăţile cu ziduri de piatră. Răspîndirea lor acoperă aria centrală permanentă, a culturii geto-dace „clasice", care coincide în linii mari cu teritoriul României moderne [3]. Se cunosc, astfel, numeroase exemplare în aşezările din Muntenia [4], din Moldova [5], din Transilvania [6], din Crişana şi Banat [7] şi doar insuficienţa cercetărilor poate explica raritatea lor în Oltenia [8] şi absenţa în Dobrogea [9]. Dincolo de graniţele României, „lustruitoare" de tipul descris aici apar în unele regiuni în care cultura geto-dacă poate fi socotită autohtonă, de pildă în nordul Bulgariei,

[3] Cf. M. Babeş, SCIVA, 30, 1979, 3, p. 327—345.

[4] *Piscul Crăsani*, jud. Ialomiţa — I. Andrieşescu, *op. cit.* (supra, nota 1) ; *Tinosu*, jud. Prahova — Radu şi Ec. Vulpe, Dacia, 1, 1924, p. 209 şi fig. 39/14 ; *Homorîciu*, jud. Prahova — I. Nestor, RPAN, 2—4, 1940, p. 83 şi fig. 4 ; *Popeşti*, jud. Ilfov — R. Vulpe, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 253 şi fig. 19/2 ; *Radovanu*, jud. Ilfov — M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, Bucureşti, 1979, p. 202 şi pl. 6/7 ; *Vlădiceasca*, jud. Ilfov (fig. 2/2) — G. Trohani, Cercetări arheologice, 2 (Biblioteca muzeologică, 4), 1976, p. 98 şi fig. 7/1—4 ; *Cîrlomăneşti*, jud Buzău (fig. 1/1—4) — pînă în prezent s-au descoperit şapte piese, întregi sau fragmentare, dintre care patru cu talpa bombată şi trei cu talpa plată.

[5] *Poiana*, jud. Galaţi — Radu şi Ec. Vulpe, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 317 şi fig. 97 şi 102/10 ; *Răcătău*, jud. Bacău — V. Căpitanu, V. Ursachi, Carpica, 2, 1969, p. 93 urm. şi fig. 32 ; *Brad*, jud. Bacău — V. Ursachi, MemAntiq, 1, 1969, p. 112 şi fig. 8 ; *Bîtca Doamnei*, jud. Neamţ — A. Buzilă, MemAntiq, 2, 1970, p. 248 şi fig. 28/1—6 ; 29/6 ; *Băiceni-Mlada*, jud. Iaşi — A. László, ArhMold, 6, 1969, p. 74 şi fig. 9/5 ; *Dumbrava*, jud. Iaşi — S. Sanie, Ş. Sanie, CercetIstIaşi, 4, 1973, p. 79.

[6] *Sighişoara-Wietenberg*, jud. Mureş — K. Horedt, C. Seraphin, *op. cit.* (*supra* nota 1) ; *Costeşti*, jud. Hunedoara — I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1969, p. 105 şi fig. 36/1—3 ; *Piatra Roşie*, jud. Hunedoara (fig. 2/3) — C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roşie*, Bucureşti, 1954, p. 81 şi pl. 14/10 ; *Piatra Craivii*, jud. Alba (fig. 2/4) — I. Berciu, Al. Popa, H. Daicovicu, Celticum, 12, 1965, p. 134 şi fig. 31/4, 7, 8, 11, 13 ; *Arpaşu de Sus*, jud. Sibiu — M. Nacrea, I. Glodariu, *Aşezarea dacică de la Arpaşu de Sus*, Bucureşti, 1976, p. 74 şi fig. 37/26—27 ; *Onceşti*, jud. Maramureş — H. Daicoviciu, O. Bandula, I. Glodariu, *Cercetările de la Onceşti din Maramureş*, Baia Mare, 1965, p. 15 şi fig. 11/1 ; *Marca*, jud. Sălaj — — S. Dumitraşcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca, jud. Sălaj*, Zalău, 1974, p. 21—22 şi pl. 29/1—7.

[7] *Berindia*, jud. Arad — S. Dumitraşcu, I. Ordentlich, Crisia, 3, 1973, p. 64 şi pl. 22/7 ; *Pecica*, jud. Arad (fig. 2/1) — I. H. Crişan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 146—147 şi pl. 103/2, 4, 5 ; *Stenca Liubcovei*, jud. Caraş-Severin — M. Gumă, Banatica, 4, 1977, p. 101.

[8] D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1933, p. 193, fig. 238/10 (piesă din fostul jud. Romanaţi). Excepţie face colţul de nord-est al Olteniei, unde „lustruitoarele" sînt cunoscute în număr mare la Ocniţa, jud. Vîlcea (informaţie prof. D. Berciu).

[9] Pentru Dobrogea problema se pune cu mai multă acuitate, avînd în vedere, în general, lipsa pentru moment a unor staţiuni geto-dacice databile în perioada „clasică" — aşadar într-o vreme cînd geţii sînt totuşi frecvent menţionaţi în izvoare, ca vecini ai oraşelor greceşti dobrogene.

în peştera Devetaki (fig. 2/6)[10], dar lipsesc inexplicabil în altele (în spaţiul dintre Prut şi Nistru şi în aria aspectului Lipiţa, de la Nistrul mijlociu şi superior)[11], Odată cu răspîndirea culturii geto-dace spre vest, în condiţiile expansiunii din vremea lui Burebista, „lustruitoarele" apar şi ele în aşezările mixte celto-dace din secolul I î.e.n., de pe teritoriul Ungariei (Budapest-Tabán)[12] şi Iugoslaviei (Gomolava, fig. 2/7, şi Židovar)[13].

Pe teritoriul Iugoslaviei există însă şi o grupă de descoperiri similare, probabil mai vechi şi oricum independente de cele geto-dace. Este vorba de „lustruitoarele" din aşezarea palafită de pe „Gradina" de la Donja Dolina (fig. 2/8—10), a cărei vieţuire durează din Hallstatt-ul mijlociu pînă la sfîrşitul epocii Latène şi unde urme ale pătrunderii geto-dacilor nu ne sînt cunoscute[14]. Piesele în discuţie ar putea să aparţină Hallstatt-ului tîrziu sau Latène-ului de început (fazele IIb sau IIc din evoluţia staţiunii respective[15]), dar certitudine nu există în acest sens. Dacă „lustruitoarele" de la Donja Dolina au reprezentat un model pentru cele atît de larg folosite de geto-daci rămîne de văzut, în primul rînd în funcţie de datarea fiecăreia dintre cele două grupe de descoperiri.

Cronologia. De o datare restrînsă, precisă, a „lustruitoarelor" geto-dace nu poate fi vorba, avînd în vedere condiţiile de descoperire şi maniera în care au fost publicate pînă în prezent. În nici unul din cazurile cunoscute nouă din publicaţii nu rezultă că am avea de-a face cu piese apărute în complexe închise, bine datate. Rezultă că poziţia cronologică a „lustruitoarelor" poate fi în prezent fixată doar în funcţie de datarea generală a aşezărilor în care au apărut. În această direcţie, prima constatare este aceea că, aproape fără excepţie, „lustruitoarele" s-au descoperit în staţiuni aparţinînd, cel puţin parţial, perioadei „clasice" a culturii geto-dace (mijlocul secolului al II-lea î.e.n. — începutul secolului al II-lea e.n.)[16]. În aşezări a căror existenţă să fie în întregime anterioară mijlocului secolului al II-lea î.e.n., după ştiinţa noastră, ele nu au apărut niciodată, astfel că încadrarea lor şi „în faza a II-a, mijlocie, a ceramicii daco-getice"

---

[10] V. Mikov, N. Džambazov, *Devetaškata peštera*, Sofia, 1960, p. 177 şi fig. 132 d.

[11] G. B. Fedorov, MIAMoskva 89, 1960, p. 8—56; V. M. Ţigilik, *Naselennja Verhn'ogo Podnistrov'ja perših stolit' našoj eri*, Kiev, 1975.

[12] É. B. Bónis, *Die spätkeletische Siedlung Gellerthegy-Tabán in Budapest*, Budapesta, 1969, p. 22 şi 45, fig. 5/2. Autoarea se îndoieşte, fără a argumenta, că piesa ar fi de epocă Latène: „Handgemachter, schlechter Stempel aus Ton, nicht latènezeitlich" (p. 22).

[13] B. Brukner, RadVojvodMuz, 14, 1965, p. 239 şi pl. 3/7 („pintaderă" cu talpa de 9×4,5 cm); B. Gavela, *Keltski oppidum Židovar*, Belgrad, 1952, p. 17—18 şi fig. 10/9, 10, 12, 14.

[14] C. Truhelka, WMBH, 9, 1904, p. 49 şi pl. 18/12; 20/21; 22/12—13.

[15] Z. Marić, GlasnikSarajevo, 19, 1964, p. 74 şi pl. 9—16.

[16] Plasarea începutului perioadei „clasice" la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. sau curînd după această dată se întemeiază pe analiza combinatorie a inventarului principalelor aşezări geto-dace şi, în primul rînd, pe studiul fibulelor, amforelor şi descoperirilor monetare (cf. M. Babeş, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 126—129 şi 135 urm.; K. Horedt, în *Thraco-Dacica*, Bucureşti, 1976, p. 127—130). Deşi o serie de aspecte legate de conţinutul fazei de început a perioadei „clasice" şi de sincronizarea cu cronologia Latène urmează încă a fi dezbătute, această datare s-a impus, fiind adoptată în noul tratat de *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 333—358.

de către I. H. Crişan este rezultatul unei confuzii [17]. Pe de altă parte, „lustruitoare" descoperite în contexte arheologice sigur mai noi decît cele din perioada „clasică" nu cunoaştem decît la Văleni, jud. Neamţ (fig. 2/5), într-o aşezare carpică [18], şi la Obreja, jud. Alba, într-o aşezare dacoromană [19].

Putem deci trage concluzia că obiectele în discuţie sînt, în esenţă, caracteristice pentru perioada „clasică" a culturii geto-dace, nefiind cunoscute anterior în mediul autohton şi mai apărînd doar cu totul sporadic în cultura geto-dacilor din epoca romană. Dacă „lustruitoarele" au apărut odată cu începutul perioadei „clasice", încă pe la mijlocul secolului al II-lea î.e.n., nu ştim. Sigur este că ele au fost foarte numeroase în cursul secolului I î.e.n., aşa cum o demonstrează prezenţa lor în aşezări ce îşi încetează existenţa cel mai tîrziu la sfîrşitul acestui secol (Cîrlomăneşti, Crăsani, Radovanu, Sighişoara, Popeşti) [20]. Ele au fost desigur folosite în continuare şi în secolul I e.n., dar probabil într-o măsură mai redusă, ajungînd să dispară în cursul secolelor II—III e.n. Evoluţia astfel schiţată ne apare, destul de evident, a sta într-o relaţie directă cu scăderea procentajului reprezentat de ceramica lucrată cu mîna în cadrul olăriei geto-dace. Pentru înţelegerea acestei relaţii este însă necesar să dăm un răspuns problemei principale care ne preocupă, aceea a utilizării reale a aşa-numitelor „lustruitoare".

Funcţionalitatea. Cum am arătat mai sus, I. Andrieşescu este acela care a acreditat în arheologia românească ideea că obiectele în discuţie au folosit la „feţuitul" sau „patinatul" ceramicii (*supra*, nota 1). Această idee îi fusese sugerată de piesele analoage de la Donja Dolina, pe care Truhelka le considera instrumente pentru lustruitul obiectelor de piele sau al vaselor, înainte de ardere [21]. Cu foarte mici nuanţe, dar fără excepţii, definirea pieselor descoperite în aşezările geto-dace drept „lustruitoare" s-a

---

[17] Cf. I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, p. 105. Această confuzie provine din împrejurarea că se încadrează în faza denumită mijlocie un orizont cronologic (subfaza II2) şi cultural (caracterizat între altele prin ceramica de tip Cloăneşti, fructiere lucrate cu mîna, cupe getice cu decor în relief, „lustruitoare" etc.) care se leagă nemijlocit şi, de fapt, aparţine perioadei „clasice", avînd prea puţine trăsături comune cu ceea ce ar reprezenta esenţa fazei mijlocii (subfaza II1). În aceste condiţii, este evident că piesele de la Costeşti, invocate pentru a ilustra „lustruitoarele" fazei a II-a (*ibidem*, fig. 36), aparţin de fapt perioadei „clasice". În aşezarea de la Băiceni, datată de A. László (ArhMold, 6, 1969, p. 82 urm.) în secolele IV—II î.e.n., sigurul „lustruitor" a apărut în nivelul superior, care pe baza prezenţei ceramicii de tip Poieneşti-Lukaşevka se datează cel mai devreme la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. (pentru cronologia culturii Poieneşti-Lukaşevka, cf. M. Babeş, *Moldova centrală şi de nord în secolele II—I î.e.n.*, rezumatul tezei de doctorat, Bucureşti, 1978, p. 11—15).

[18] V. Ursachi, Materiale, 9, 1970, p. 268 şi fig. 3/1. Gh. Bichir, în monografia *Cultura carpică* (Bucureşti, 1973, p. 52 urm.) nu cunoaşte nici un exemplar de acest fel. În ce priveşte „lustruitoarele" de la Dumbrava (*supra*, nota 5), care dealtfel nici nu au fost ilustrate, nu putem şti dacă ele aparţin încă perioadei „clasice" sau dacă nu cumva trec în perioada următoare (aşezarea respectivă fiind datată în secolele I—II e.n.).

[19] Informaţie datorată autorului săpăturilor, D. Protase.

[20] Cf. M. Babeş, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 136—139 şi tabloul fig. 7.

[21] Cf. *supra*, nota 14. În legenda ilustraţiei, Truhelka numeşte aceste piese „instrumente pentru modelat" (*Modelliergeräte*), iar în text „unelte pentru lustruit" (*Glättwerkzeuge*). Andrieşescu citează şi o piesă de la Ripač, despre care Radimsky (WMBH, 5, 1897, p. 60 şi pl. 29/203) credea că a folosit la lustruitul vaselor.

perpetuat, prin forţa inerţiei, pînă în zilele noastre [22]. Doar cu totul izolat s-au făcut auzite unele timide obiecţii [23].

Adevărul este că, atît prin forma lor, cît şi prin materialul din care sînt confecţionate, aceste piese sînt foarte puţin adecvate pentru lustruitul olăriei. Astfel, talpa — fie plată, fie bombată — oferă o suprafaţă prea mare de contact cu vasul de lustruit, ceea ce ar duce la reducerea forţei aplicate şi ar face ca rezultatul să fie mediocru. Oricum, în acest caz, urmele lustruirii ar fi trebuit să apară sub forma unor dungi late de cel puţin 5—10 mm, în timp ce urmele pe care le constatăm noi pe oalele geto-dace negre, lucrate cu mîna, din secolele II—I î.e.n. (tipul Ciolăneşti) sînt întotdeauna mai înguste (1—3 mm), ca să nu mai vorbim de delicatele ornamente lustruite de pe vasele cenuşii, lucrate la roată, care în nici un caz nu au fost realizate cu un asemenea instrument. Pe de altă parte, lutul ars, din care sînt făcute aşa-zisele „lustruitoare", ni se pare a fi un material prea puţin dur şi prea friabil pentru a putea produce prin frecare luciul metalic caracteristic categoriei ceramice amintite. Împrejurarea că adesea aceste obiecte au talpa lustruită s-ar putea explica prin polizarea lor înainte de ardere, pentru a forma o suprafaţă netedă, şi nu neapărat prin utilizarea lor la lustruitul ceramicii. Se cunosc, dealtfel, şi multe exemplare care nu au talpa nici măcar netezită.

Sub toate aceste aspecte, mai curînd tehnice, un răspuns categoric putea fi dat, în primul rînd, pe cale experimentală, dar ne-au lipsit condiţiile şi răgazul pentru o asemenea întreprindere. În lipsa unui experiment, va trebui să ne mulţumim cu unele analogii etnografice şi arheologice semnificative. Se ştie, astfel, că pînă în zilele noastre olarii lustruiesc vasele (fie întreaga suprafaţă, fie numai decorul) prin frecare înainte de ardere, cu ajutorul unor pietricele de prundiş. Cazul ceramicii negre lustruite de la Marginea, jud. Suceava, este cel mai cunoscut [24]. Că nu este vorba de o invenţie modernă, ci de o tehnică străveche, o probează faptul că procedeul este încă răspîndit la unele populaţii primitive actuale [25] şi, mai ales, atestarea sa incontestabilă chiar pe teritoriul Daciei în secolele II—I î.e.n., deci în perioada la care ne referim.

Astfel, în trei urne din necropola de tip Poieneşti-Lukaşevka de la Boroseşti, jud. Iaşi, a cărei cercetare exhaustivă am încheiat-o în toamna anului 1978, alături de podoabe şi obiecte de uz casnic (fusaiolă, sulă, ac de cusut, cuţitaşe), au fost descoperite şi pietricele de silex, cu dimensiunile maxime de 4—5 cm, lustruite pe una sau mai multe feţe : în M9 două pietricele, iar în M97 şi 120 cîte una (fig. 3)[26]. Forma şi lustrul lor, ca şi împrejurarea că s-au găsit, alături de alte ustensile casnice, în morminte de femei (olăritul fiind în societăţile primitive cel mai des o îndeletnicire

---

[22] Cf. I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, p. 205 şi, mai recent, *Ziridava*, 1978, p. 146. Singulară este ipoteza lui B. Gavela (*supra*, nota 13), care presupune că „lustruitoarele" erau utilizate şi pentru netezirea podelelor, pereţilor şi vetrelor de lut.

[23] S. Sanie, Ş. Sanie, *op. cit.* (*supra*, nota 5) : „Unele (lustruitoare) au putut avea întrebuinţarea presupusă şi în general acceptată. Altele sînt dintr-o pastă friabilă, fără urmele unei întrebuinţări şi inutilizabile pentru lustruire".

[24] Cf. B. Zderciuc, P. Petrescu, T. Bănăţeanu, *Arta populară în România*, Bucureşti, 1964, p. 93 ; V. Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 384.

[25] De exemplu la amerindienii din zona Curitiba (statul Parana, Brazilia), cf. G. Tiburtius, Anthropos, 63—64, 1968/1969, p. 55.

[26] Materiale inedite, aflate la Institutul de arheologie din Bucureşti.

feminină) ne fac să credem că avem de-a face cu pietre pentru lustruitul caselor. Aceasta cu atît mai mult cu cît preferința bastarnilor pentru ceramica lustruită este notorie : vasele fine, negre, cu luciu metalic, predomină categoric în necropolele de tip Poienești-Lukaševka și reprezintă peste 15—20% din ceramica așezărilor corespunzătoare. Și în nordul Germaniei, de unde au pornit unii dintre purtătorii culturii Poienești-Lukaševka se cunoaște obiceiul depunerii pietrelor de lustruit (*Glättesteine*) în mormin-

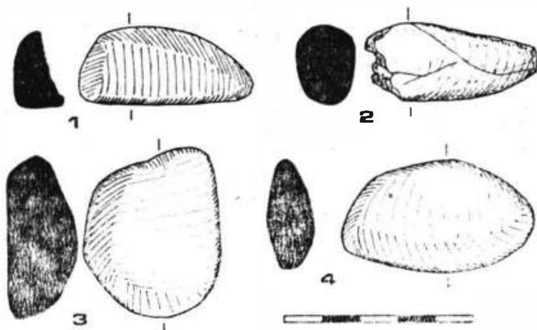

Fig. 3. Borosești, jud. Iași. Lustruitoare de piatră din necropola bastarnă : 1—2 mormîntul 9 ; 3 mormîntul 97 ; 4 mormîntul 120.

tele de femei. În necropola de la Hornbeck, din Holstein (R.F. Germania), din circa 820 morminte, 45 conțineau, pe lîngă podoabe și obiecte de uz casnic, lustruitoare de piatră [27].

Astfel de lustruitoare, credem, vor fi folosit în aceeași vreme și geto-dacii. În condițiile, însă, în care materialele arheologice geto-dace provin aproape exclusiv din așezări, este de admis că pietricelele de rîu, de felul celor din urnele de la Borosești, au trecut neobservate, au fost aruncate odată cu marea cantitate de pietriș și bolovani ce caracterizează aceste așezări, sau în cel mai bun caz, au fost culese drept „curiozități", fără însă a fi menționate în literatură. Pe viitor, o cercetare mai atentă a acestui material litic va putea duce la identificarea adevăratelor lustruitoare pentru ceramică — a celor de piatră [28].

La ce au folosit, atunci, așa-numitele „lustruitoare" geto-dace din lut ars? Arheologia fiind în impas, sîntem din nou îndemnați să ne adresăm etnografiei, iar rezultatul este ipoteza de față. Etnografii, care în secolul trecut și în secolul nostru au studiat tehnologia populațiilor primitive, au constatat existența a două procedee principale de modelare a ceramicii cu mîna, folosite independent sau combinat. În primul caz

[27] A. Rangs-Borchling, *Das Urnengräberfeld von Hronbeck in Holstein*, Neumünster, 1963, p. 38 și pl. 17/132 ; 36/316 ; 39/352 etc. Autoarea subliniază faptul că și la Hornbeck, pietrele de lustruit sînt piese de inventar tipice pentru mormintele de femei.

[28] La Piatra Roșie, C. Daicoviciu (*op. cit.*, p. 81 și pl. 13/9) semnalează o piatră de culoare roșiatică, „poate un lustruitor", fără a preciza însă dacă avea în vedere un lustruitor de vase. Pentru cultura carpică, ideea unor lustruitoare de piatră a fost exprimată de Gh. Bichir (SCIV, 17, 1966, 3, p. 492 și fig. 5), în legătură cu descoperirile din „atelierul olarului" de la Butnărești.

vasul se modelează prin batere (germ. *Treiben*, fr. *martelage*) dintr-un singur bloc de lut, în cel de-al doilea el se „construieşte" (germ. *Aufbauen*) din elemente (benzi circulare) adăugate succesiv. Şi într-un caz şi în celălalt, persoana care modelează şi apoi finisează vasul se foloseşte adesea de o paletă (engl. *paddle*, germ. *Schlegel*), cu care bate lutul din exterior, şi de un calapod sau „nicovală" (engl. *anvil*, germ. *Amboß*), cu care, în acelaşi timp, ţine contra din interiorul vasului [29]. Este aşa-numita metodă „*paddle-anvil*", pe care o ilustrăm aici cu ustensile din Samarkand (fig. 4)[30] şi din satul Gorom-Gorom, situat pe fluviul Niger, în Republica Mali (fig. 5) [31]. De regulă, paleta se confecţionează din lemn (fig. 5/4), iar drept calapod se foloseşte un percutor rotund de patră. La Gorom-Gorom s-a observat însă şi utilizarea unor calapoade din lut ars (fig. 5/1—3), cu un miner mai mult sau mai puţin pronunţat şi o talpă largă, convexă. Dacă privim şi calapodul de la Samarkand (fig. 4), analogia atît ca formă, cît şi ca posibilă funcţionalitate se impune celui ce vrea să dea o explicaţie verosimilă „lustruitoarelor" de lut geto-dace.

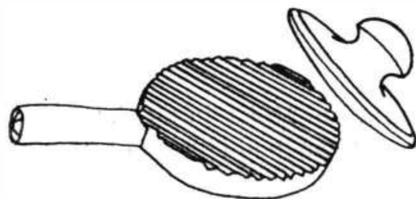
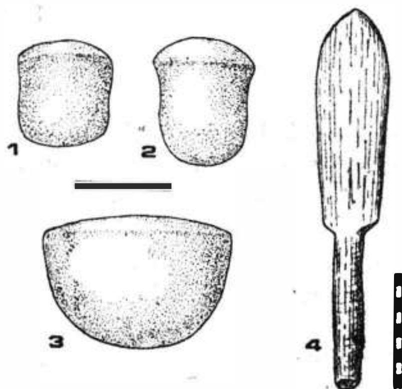

Fig. 4. Samarkand. Paletă şi „nicovală" pentru modelarea ceramicii.

→

Fig. 5. Gorom-Gorom (Mali). Unelte pentru modelarea ceramicii: 1—3 „nicovale" de lut ars; 4 paletă de lemn.

Părerea noastră este, deci, că aşa-numitele „lustruitoare" sînt de fapt *calapoade* sau *nicovale* folosite în procesul modelării şi finisării ceramicii lucrate cu mîna, fără roata olarului. Numărul mare al acestor piese, mai ales în faza timpurie a culturii geto-dace „clasice" se explică prin aceea că aproape în fiecare gospodărie se confecţionau oale pentru uzul propriu. Ulterior, răspîndirea tot mai largă a ceramicii lucrate cu roata în ateliere specializate, ce produceau pentru piaţă, a limitat treptat cîmpul de manifestare al producţie casnice. În acest fel s-ar explica scăderea numărului calapoadelor, care mai apar doar cu totul izolat în secolele II—III. Evident, în lucrul ceramicii cu roata olarului, aceste instrumente deveniseră inutilizabile.

---

[29] W. Hirschberg, A. Janata, *Technologie und Ergologie in der Völkerkunde*, Mannheim, 1966, p. 61 urm.

[30] *Ibidem*, fig. 14.

[31] J. şi M. Gaussen, G. Aumassip, L'Anthropologie, 73, 1969, 5—6, p. 409—416 şi fig. 8.

OUTILS GÉTO-DACES POUR LE MODELAGE DE LA CÉRAMIQUE

RÉSUMÉ

Parmi les vestiges les plus caractéristiques mis à jour dans les établissements géto-daces de la période « classique » (IIe siècle av. n.è – Ier siècle de n.è.), sont, à compter ce qu'on appelle les « polissoirs » en terre cuite (fig. 1—2). La diffusion de ces pièces couvre le territoire de la Romanie (notes 4—9) et englobe en plus quelques régions voisines, où la présence des Géto-Daces est également attestée sur la base des découvertes archéologiques (fig. 2/6—7 ; notes 10—13). Les pièces similaires découvertes à Donja Dolina, en Yougoslavie (fig. 2/8—10 ; notes 14—15) sont indépendantes du groupe des « polissoirs » géto-daces et, probablement, plus anciennes. Dans l'espace de la Dacie antique, les « polissoirs » d'argile ne sont pas connus avant le milieu du IIe siècle av.n.è. (notes 16—17) ; après la conquête romaine, aux IIe—IIIe siècles, elles n'apparaissent plus que de façon tout à fait isolée (fig. 2/5 ; notes 18—19).

L'auteur met en doute l'interprétation traditionnelle que l'on donne de ces pièces : il montre que la forme aussi bien que la matière dans laquelle elles ont été exécutées les rendent inaptes au lustrage de la céramique. Aujourd'hui (notes 24—25) comme dans l'antiquité (voir les découvertes de la nécropole bastarne des IIe—Ier siècles av.n.è. de Boroseşti, dép. de Iaşi — fig. 3, note 26), le lustrage des vases s'effectue par frottement avec de petits galets de silex. Les soit-disant « polissoirs » géto-daces sont en réalité des outils destinés au modelage et au finissage des vases primitifs, en l'absence du tour du potier. Il s'agit d'un procédé connu aux ethnographes sous le nom de *méthode « paddel-anvil »* (note 29) : l'argile est battue de l'extérieur avec une palette en bois (battoir — fig. 4 et 5/4), tandis que de l'intérieur du vase on oppose une résistance à l'aide d'un percuteur de pierre ou d'un objet de terre cuite (« enclume » — fig. 4 et 5/1—3 ; notes 30 — 31), du genre de ceux qui sont connus dans la culture géto-dace (fig. 1—2) et interprétés de façon erronée, jusqu'à présent, comme étant des « polissoirs ».

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Cîrlomăneşti, dép. de Buzău. Outils géto-daces pour le modelage de la poterie.
Fig. 2. Outils pour le modelage de la poterie : 1 Pecica ; 2 Vlădiceasca ; 3 Piatra Roşie ; 4 Piatra Craivii ; 5 Văleni ; 6 Grotte de Devetaki (Bulgarie) ; 7 Gomolava et 8—10 Donja Dolina (Yougoslavie.)
Fig. 3. Boroseşti, dép. de Iaşi. Galets-polissoirs découverts dans la nécropole bastarne des IIe—Ier siècles av.n.è. : 1—2 tombe No 9 ; 3 tombe No 97 ; 4 tombe No 120.
Fig. 4. Samarkand. Outils pour le modelage de la poterie par la méthode « paddle-anvil ».
Fig. 5. Gorom-Gorom (Mali). Outils pour le modelage de la poterie : 1—3 « enclumes » en terre cuite ; 4 battoir en bois.

DOCUMENTE DE CULTURĂ MATERIALĂ ORĂŞENEASCĂ ÎN TRANSILVANIA DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA

DE

RADU POPA şi GHEORGHE BALTAG

Începuturile modeste ale oraşelor medievale transilvănene reprezintă, sub aspectul informaţiilor scrise şi al documentelor materiale, un subiect dintre cele mai puţin cunoscute. Fiecare dintre descoperirile care completează documentaţia în această direcţie capătă astfel o valoare deosebită. Această afirmaţie se verifică mai ales atunci cînd este vorba de aspectele concrete ale civilizaţiei orăşeneşti din prima etapă a afirmării, în teritoriile româneşti intracarpatice, a aşezărilor medievale de caracter urban care purtau în ele germenii disoluţiei orînduirii feudale.

Descoperiri recente privind acest subiect au fost făcute în cetatea Sighişoarei, cu prilejul unor lucrări edilitare. Deşi lucrările s-au desfăşurat în timpul iernii şi deci în condiţii nefavorabile, apariţia complexelor medievale a putut fi parţial urmărită şi înregistrată din punctul de vedere al rigorilor cercetării arheologice, iar materialele apărute au fost salvate aproape integral [1]. Ne propunem în acest loc valorificarea observaţiilor culese pe teren şi a materialelor care au ajuns în colecţiile Muzeului de istorie al municipiului Sighişoara, precum şi formularea unor încheieri de ordin mai general întemeiate pe ele.

În toamna anului 1975 au început în cetatea Sighişoarei lucrările de consolidare şi de amenajare a clădirii cunoscute drept „casa Vlad Dracul". Clădirea are valoare istorică, artistică şi arhitectonică şi este situată în str. Muzeului nr. 5. Frontul ei principal este orientat spre această stradă care uneşte, pe axa est-vest, „Turnul cu ceas" cu poarta principală a cetăţii Sighişoarei, iar frontul secundar spre str. Cositorarilor, fiind astfel o „clădire de colţ" (fig. 1). În cercetările sale de urbanistică medievală transilvăneană, întemeiate pe analiza topografică a loturilor, Paul Niedermaier consideră partea răsăriteană a cetăţii Sighişoarei, din care face parte şi strada Cositorarilor, drept zonă împărţită în loturi şi locuită încă dinainte de instalarea coloniştilor saşi în a doua jumătate a secolului al XIII-lea [2]. Această concluzie pare a fi valabilă mai degrabă pentru partea

---

[1] Înregistrarea observaţiilor, întocmirea documentaţiei şi recoltarea materialelor se datorează lui Gheorghe Baltag care a urmărit lucrările în iarna 1975—1976 din însărcinarea Muzeului municipiului Sighişoara. Profilul şi o parte a vestigiilor au putut fi studiate şi de Radu Popa în mai 1976.

[2] Paul Niedermaier, Revista muzeelor şi monumentelor — Monumente istorice şi de artă, 48, 1979, 2, sub tipar. Vezi acolo şi întreaga bibliografie referitoare la începuturile oraşului medieval Sighişoara.

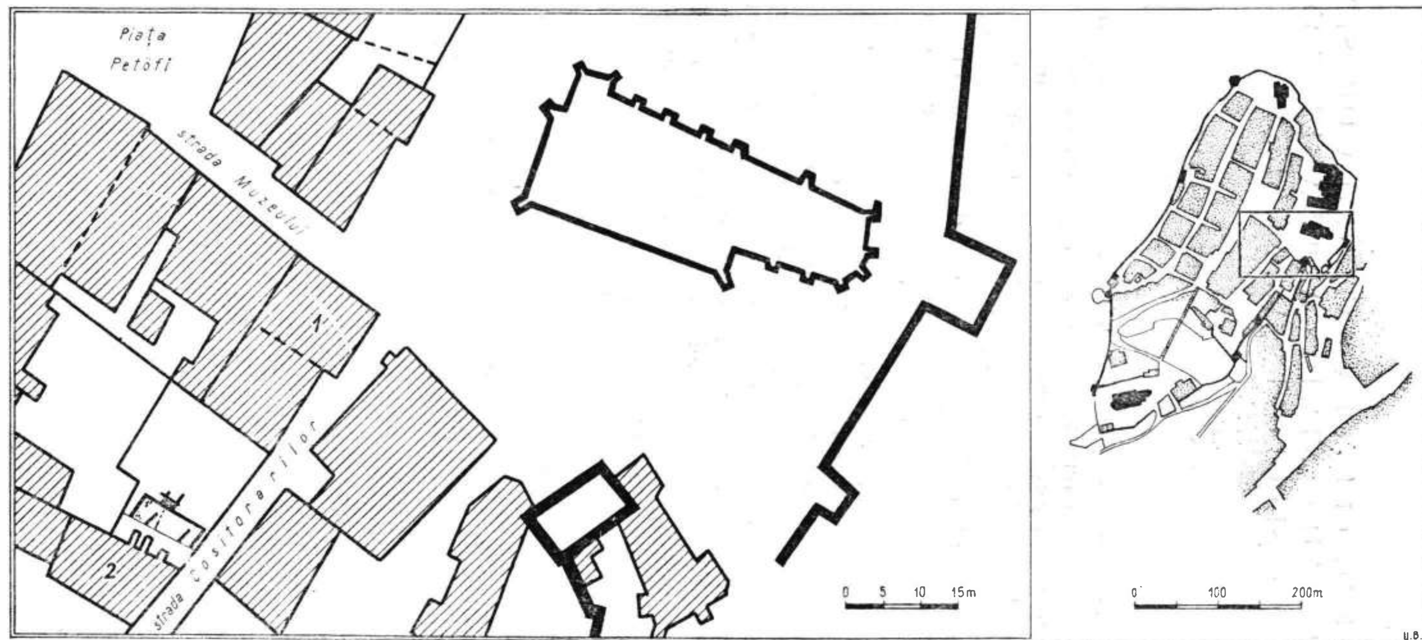
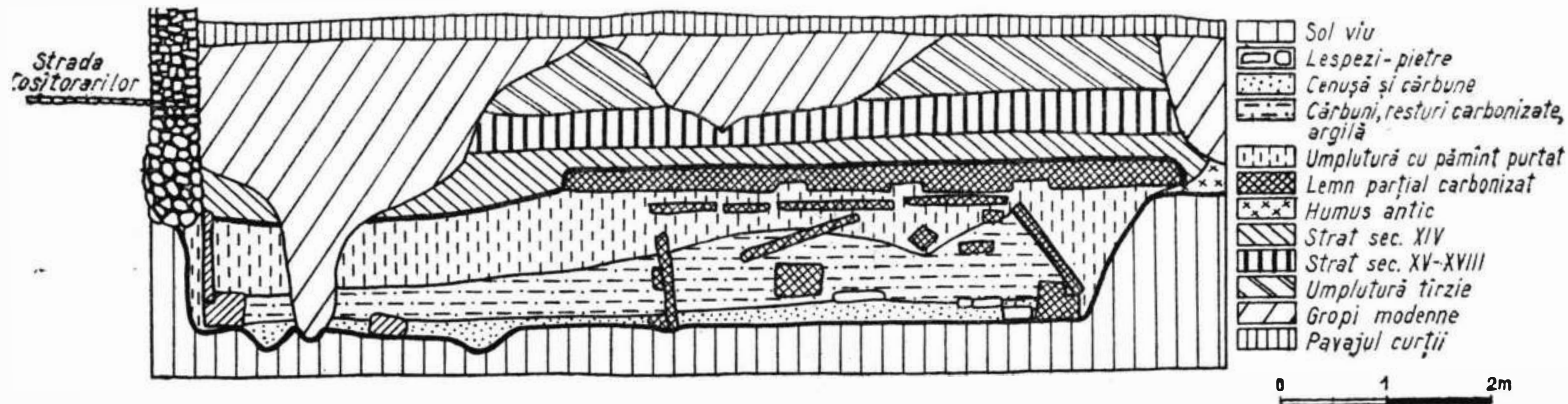

Fig. 1. Cetatea Sighișoara cu locul descoperirii; 1 „casa Vlad Dracul”. 2 casa de pe str. Cositorarilor nr. 2.

Strada Cositorarilor
ZIDUL CURŢII
-2,45
-3,00
-3,00
-3,00
-3,20
-2,50
-4,50
Fintînă
Butoi

Fig. 2. Profilul sudic al gropii săpate în curtea „casei Vlad Dracul" şi planul pivniţei aparţinînd clădirii din a doua jumătate a secolului al XIII-lea.

de nord-est a cetății, în care se află și biserica fostei mănăstiri dominicane atestate documentar la 1298 [3], deoarece în zona cercetată de pe str. Cositorarilor nu au apărut materiale sau depuneri care să poată fi datate înainte de mijlocul secolului al XIII-lea.

Nici „casa Vlad Dracul", ca zidire de piatră, nu datează din prima fază a locuirii urbane de la Sighișoara. Partea mai veche a clădirii, compusă din pivnițele ușor adîncite în sol și dintr-un parter înalt, datează cel mai devreme din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, mai probabil de la începutul secolului al XV-lea. Credem că pe locul ei a existat anterior o casă de lemn. Aceasta din urmă trebuie să fi fost contemporană cu casa de lemn prevăzută cu pivniță pe care lucrările edilitare pomenite au pus-o în evidență în curtea „casei Vlad Dracul".

Lucrările au constat din decapări masive de teren în curtea „casei Vlad Dracul" și din săparea acolo a unei gropi de dimensiuni foarte mari, pînă la adîncimea de 4 m, pentru instalarea unei centrale termice subterane. Groapa a ajuns spre sud pînă aproape de zidul casei învecinate de pe str. Cositorarilor, accea cu nr. 2. Spre strada aici numită, deci spre est, groapa s-a oprit la zidul de incintă al curții, zid care este tîrziu, probabil din secolele XVII—XVIII.

În groapa din curtea „casei Vlad Dracul" a apărut cea mai mare parte a pivniței unei case de lemn, iar pe peretele sudic al gropii s-a putut înregistra o situație stratigrafică (fig. 2 — 3) care necesită o scurtă de-

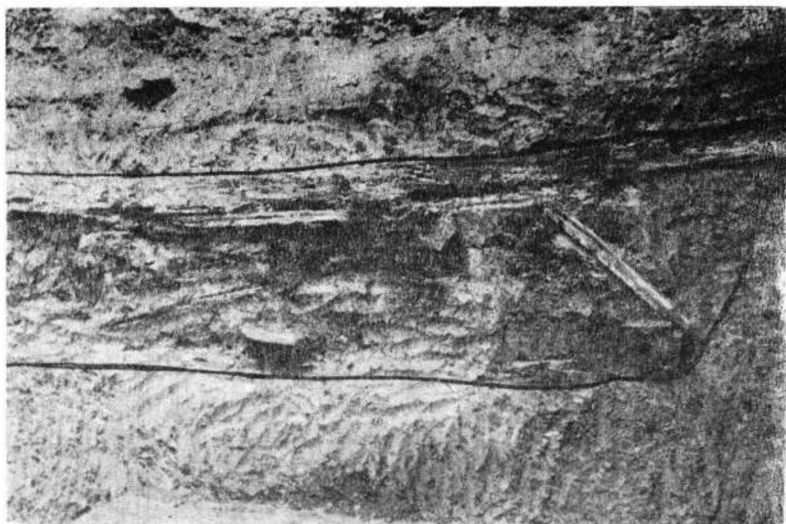

Fig. 3. Porțiune din profilul sudic al gropii săpate în curtea „casei Vlad Dracul".

scriere. Adăugăm la descriere și observațiile stratigrafice realizate pe porțiuni ale celorlalți pereți ai gropii centralei termice.

Stratigrafia. Solul viu se află în această zonă la adîncimea de cca 2,00 m și constă din argilă cenușie compactă, cu lentile de argilă galbenă.

[3] F. Zimmermann — C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Sibiu, 1892, p. 210—211.

Deasupra lui se află un strat de sol negru-cenuşiu gros de 0,30—0,35 m, reprezentînd humusul antic. În cuprinsul acestuia au apărut rare fragmente ceramice din epoca dacică, pigmenţi de cărbune şi granule de pămînt ars. Humusul antic este suprapus de un strat steril gros de 0,10—0,15 m, în care se găsesc doar resturi vegetale carbonizate. Ultimele două straturi descrise au fost distruse pe mari suprafeţe de activitatea constructorilor medievali.

Cel mai vechi strat al locuirii medievale, gros de circa 0,30 m, se caracterizează prin cantitatea mare de cărbune — provenind de la construcţii din lemn — pe care o conţine. În cuprinsul lui a apărut ceramică datînd din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, probabil şi de la începutul secolului al XIV-lea, precum şi oase de animale. Deasupra lui se află un al doilea strat de locuire medievală, ceva mai gros (0,35—0,40 m) şi mai bogat în inventar şi în fragmente ceramice care pot fi atribuite secolului al XIV-lea. În sfîrşit, al treilea strat al locuirii medievale, gros tot de 0,35—0,40 m, se caracterizează prin prezenţa granulelor de mortar şi a fragmentelor de cărămidă, conţinînd un amestec de materiale din secolele XV—XIX. El s-a creat prin nivelarea unor depuneri mai vechi, nivelare produsă în secolul trecut. Deasupra lui se află, pe o grosime de 1—1,50 m, un strat de umplutură recentă care a ridicat mult nivelul de călcare din curte în raport cu acela al străzii Cositorarilor.

În raport cu această situaţie stratigrafică, groapa pivniţei clădirii de lemn apare ca fiind săpată de la nivelul superior al humusului antic, stratul de steril de deasupra lui provenind foarte probabil de la întinderea în curte a lutului scos cu prilejul săpăturii efectuate de constructorii din secolul al XIII-lea. Adăugăm observaţia, care decurge tot din analiza peretelui sudic al gropii centralei termice, că după distrugerea clădirii de lemn din secolul al XIII-lea şi după umplerea gropii pivniţei sale, pe acelaşi loc a fost înălţată o altă construcţie de lemn din materiale refolosite, construcţie din care pe profil apare o talpă şi care corespunde stratului cu materiale din secolul al XIV-lea.

Casa de lemn din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Din pivniţa acestei construcţii au fost descoperite şi cercetate latura de nord, prevăzută cu gîrliciul intrării, şi parţial laturile de est şi de vest. Partea de sud a pivniţei, reprezentînd foarte probabil jumătate din suprafaţa ei, a rămas în porţiunea de cca 3 m dintre marginea săpăturii şi imobilul din str. Cositorarilor nr. 2.

Groapa pivniţei ajunge pînă la adîncimea de —1,50 m în raport cu nivelul de călcare al constructorilor ei, adîncindu-se deci în solul viu cu 1,10—1,20 m. În profil, groapa apare ca fiind mai largă la partea superioară, fapt explicabil atît prin ruperea şi scurgerea pe pantă a marginilor în momentul distrugerii construcţiei cît şi — foarte probabil — prin grija constructorilor de a lăsa un spaţiu gol în spatele căptuşelii de lemn a pivniţei, spaţiu umplut cu pămînt după montarea acestei căptuşeli.

Incendiul care a pus capăt clădirii căreia i-a aparţinut pivniţa a mistuit întreg parterul locuibil precum şi partea superioară a pereţilor pivniţei, pînă la nivelul de călcare din jurul clădirii. S-au păstrat tălpile de lemn de pe fundul pivniţei şi o parte a pereţilor de lemn care o căptuşeau, împreună cu o porţiune a gîrliciului. Lemnul folosit de construc-

torii clădirii a fost în exclusivitate stejarul, iar solul umed a conservat bîrnele şi scîndurile atît de bine încît ele ar mai putea fi utilizate şi astăzi.

Groapa pivniţei are lungimea pe axul est-vest de 8,40 m. Din lăţimea ei, pe axul nord-sud, a fost dezvelită o porţiune lată de 3 m. Se poate aprecia că lăţimea pivniţei — şi implicit a casei — a fost de circa 6 m. Pe fundul gropii pivniţei a fost montat, *pe podeaua ei* [4], un cadru din tălpi de stejar de secţiune pătrată, cu latura de 0,40 m. Tălpile au fost cioplite, cu multă grijă pentru finisaj, din trunchiuri mari, iar la colţurile pivniţei ele se îmbină după procedeul „jumătăţii de lemn". Pe acest cadru de lemn au fost montate elementele verticale ale căptuşelii pivniţei, constînd din stîlpi şi din scînduri groase de aproape 0,10 m. Pentru montarea acestora din urmă, pe marginea superioară a tălpilor a fost cioplit un şanţ cu lăţimea şi adîncimea de cîte 0,10 m.

Stîlpii verticali ai scheletului de lemn al pivniţei, cioplţi tot din lemn de stejar, au secţiunea pătrată cu latura de 0,40 m, fiind deci la fel de masivi ca şi tălpile. Au fost găsiţi 6 asemenea stîlpi, dispuşi cu toţii pe talpa de pe latura lungă a pivniţei, în mod asimetric: doi la colţuri, doi la marginile gîrliciului, unul în axul gîrliciului şi un stîlp între gîrliciu şi colţul de nord-vest. Absenţa unor stîlpi pe tălpile de pe laturile scurte ale pivniţei ca şi dispunerea asimetrică a celor găsiţi pe latura lungă, îngreuiază reconstituirea acestui schelet de lemn, a planului şi a dimensiunilor parterului înalt al casei.

Fixarea stîlpilor pe talpă s-a făcut cu ajutorul unor pedunculi cu secţiunea pătrată de 0,15 m şi lungimea de 0,40 m, care străbăteau deci întreaga grosime a tălpilor. Stîlpii montaţi la colţurile pivniţei, deasupra îmbinării a cîte două tălpi, consolidau în mod implicit şi această îmbinare.

Scîndurile de stejar care căptuşeau groapa pivniţei au avut lăţimea de 0,45—0,50 m. Îmbinarea dintre scînduri s-a realizat după procedeul „cozii de rîndunică", soluţie de natură să sublinieze şi ea nivelul tehnic cu totul remarcabil al constructorilor. Scîndurile s-au păstrat doar pe înălţimea de 0,80—1 m, atît cît au fost protejate de groapa pivniţei. Probabil că ele au avut, la fel ca şi stîlpii, o înălţime de circa 1,80 m deasupra tălpilor de pe podeaua pivniţei, pentru a permite folosirea în condiţii normale a acesteia din urmă. Este de asemenea probabil ca la limita lor superioară, scîndurile să fi fost fixate într-un lăcaş cioplit în grinzile sprijinite pe stîlpii descrişi şi că de la aceste grinzi în sus să se fi ridicat pereţii de lemn ai parterului înalt al casei.

Gîrliciul pivniţei nu este perfect axat pe planul clădirii, ci puţin deplasat spre marginea ei de vest. Lat de 2 m, gîrliciul trebuie să fi avut lungimea de circa 3 m, pentru a asigura o pantă convenabilă la o diferenţă de nivel de circa 1,50 m. Podeaua gîrliciului a fost mărginită de două tălpi aşezate longitudinal, cu capetele inferioare fixate în stîlpii care încadrează intrarea în pivniţă, tălpi sprijinite pe o grindă îngropată transversal în podeaua gîrliciului. Suprafaţa acestuia din urmă a fost podită cu loazbe obţinute prin despicarea unor trunchiuri, aşezate cu partea ro-

[4] Precizarea se justifică în scopul deosebirii acestei soluţii tehnice de aceea a pivniţelor căptuşite cu lemn la care tălpile scheletului sînt *îngropate în podeaua pivniţei*; vezi şi nota următoare.

tundă în sus şi ţinînd în acest fel locul treptelor. Tălpile de lemn din gîrliciu sînt ceva mai puţin masive, secţiunea lor pătrată fiind doar de 0,25 m. Nu au apărut indicii ale unei eventuale căptuşeli de lemn a pereţilor gîrliciului. Intrarea din gîrliciu în pivniţă, lată de 2 m, era împărţită în două jumătăţi egale de către stîlpul montat în axul ei, soluţie din care rezultau două uşi cu deschiderea de numai 0,80 m. În stîlpul care mărginea spre est intrarea în pivniţă, a fost de altfel găsită o ţîţînă de fier, pe care se rotea balamaua uşii.

Interiorul pivniței a fost împărțit în două compartimente inegale, prin intermediul unui perete din scînduri îngropate pe verticală în sol (fig. 4). Aceste scînduri sînt identice, ca dimensiuni și mod de îmbinare,

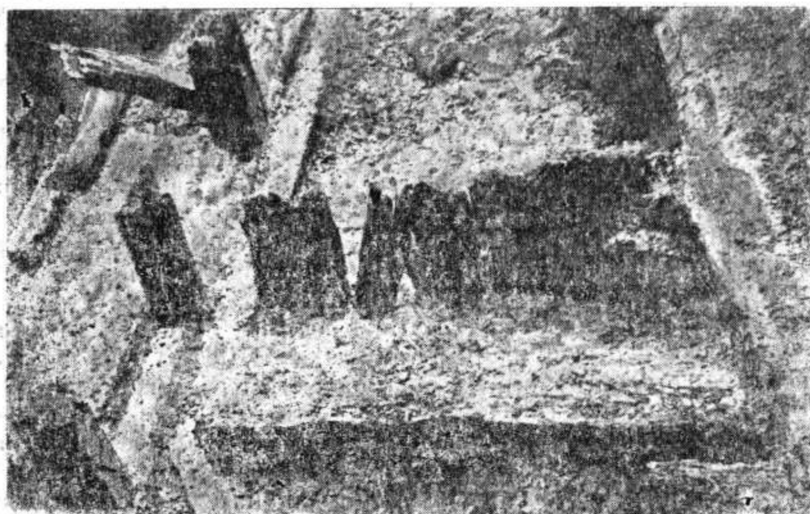

Fig. 4. Intrarea în pivnița clădirii din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și peretele median de lemn.

cu acelea care formau căptuşeala pereţilor, avînd deci fiecare o margine subţiată şi cealaltă margine despicată în formă de „coadă de rîndunică". Pe faţa sa estică, acest perete din scînduri groase a fost întărit cu două stinghii de lemn, una la nivelul podelei, iar a doua la înălţimea de 0,50 m. Probabil că alte două sau trei asemenea stinghii întăreau partea superioară a peretelui descris.

Judecînd după resturile păstrate, încăperea din partea de vest a pivniţei a fost pardosită cu lespezi şi bolovani de rîu. Încăperea din partea de est a pivniţei, dinspre faţada la str. Cositorarilor a casei, de dimensiuni mai mari, pare a nu fi fost podită sau pardosită. Podeaua ei este ceva mai adîncită, mai ales la limita ei estică. Constructorii au dat aici peste un mic izvor pe care l-au amenajat, asigurîndu-i scurgerea spre o fîntînă săpată în curtea casei, aproape de colţul de nord-est al clădirii. În acest scop, sub talpa de la marginea scheletului de lemn al pivniţei au fost îngropate două conducte improvizate. Prima constă dintr-un butuc de roată de car, cu spiţele retezate, plasat la 1 m distanţă de intrarea în pivniţă. A doua, constînd dintr-o bucată de grindă de secţiune pătrată

(0,35/0,35 m) şănţuită şi acoperită cu o scîndură, a fost dispusă oblic în apropierea colţului de nord-est al pivniţei. Cele două „conducte" improvizate în acest fel, conduceau apa la fîntînă. Canalele din curte, amenajate probabil din lemn, nu au putut fi surprinse în săpătură.

Cît priveşte fîntîna descoperită în vecinătatea colţului de nord-est al casei, s-a putut stabili că nivelul de la care a fost săpată corespunde celui mai vechi strat al locuirii medievale din această zonă. Groapa fîntînii coboară pînă la adîncimea de — 4,50 m în raport cu actualul nivel al solului, fiind de formă circulară cu diametrul de 1,50 m la gură şi îngustîndu-se treptat spre fund. În groapă a fost montată o căptuşeală de lemn constînd dintr-o succesiune de cadre pătrate din scîndură, întărite cu cîte o stinghie de lemn pe fiecare dintre laturi. Potrivit tradiţiei orale păstrate în cartier, fîntîna a fost folosită pînă în secolul trecut. Faptul este cu totul explicabil şi subliniază valoarea excepţională pe care o avea o sursă permanentă de apă într-un oraş fortificat situat pe o înălţime, cum este cazul cetăţii Sighişoarei.

În afara fîntînii, alături de resturile clădirii au mai fost descoperite două obiective ce se cer semnalate. Primul este un butoi de dimensiuni mijlocii, înalt de 1,20 m şi cu diametrul de 0,70 m, îngropat în solul viu lîngă intrarea în gîrliciu. Butoiul avea doagele de stajar drepte, legate cu cercuri de lemn şi a folosit foarte probabil pentru colectarea apei de ploaie sau pentru scopuri legate de creşterea unor animale. Un fragment din capacul de lemn a fost găsit în interiorul său.

La circa 3,50 m nord-est de fîntînă, deci într-un loc situat la o cotă mai joasă în cadrul nivelului din secolul al XIII-lea, a fost parţial surprinsă o groapă dreptunghiulară cu două dintre laturi măsurînd 2,60 respectiv 2 m, adîncă de 1,30 m, plină cu resturi de bucătărie şi de grajd. Asocierea ei cu prima fază a locuirii medievale din acest loc a fost posibilă datorită unor observaţii stratigrafice, iar prezenţa gropii ne îndreptăţeşte să postulăm existenţa, pe latura de nord a curţii, a unor construcţii destinate adăpostirii animalelor. Urmele acestor construcţii nu au putut fi însă surprinse.

Succesiunea fazelor locuirii medievale. Observaţiile stratigrafice realizate în umplutura gropii pivniţei permit cîteva precizări privind modul în care a fost distrusă prima clădire medievală din acest loc şi lucrările care au urmat acestui eveniment. Pe fundul gropii, un strat de cenuşă şi de cărbune gros de 0,10—0,20 m, provine de la incendierea locuinţei. El cuprindea în grosimea lui cîteva scînduri şi o grindă carbonizată (fig. 2—3), care au făcut parte din podeaua de lemn a parterului înalt sau din partea superioară a scheletului de lemn al pivniţei. Deasupra lui se află un al doilea strat, gros de 0,30—0,35 m, format din argilă cenuşie şi care cuprinde bucăţi mari de lemn carbonizat, cîteva grinzi şi scînduri parţial arse, pietre, bucăţi de piele argăsită, oase arse, bucăţi de corn de cerb şi de căprior cu urme de prelucrare sau deşeuri provenind de la prelucrarea unor asemenea materiale, fragmente ceramice, cîteva fragmente de la lipitura de lut a unei sobe şi cîteva obiecte din fier. Acest strat s-a format prin aruncarea intenţionată sau prin alunecarea în groapa pivniţei a resturilor rămase în curte după incendierea clădirii.

Prin urmare, materialele găsite în stratul pomenit datează din timpul funcţionării clădirii căreia i-a aparţinut pivniţa, termenul *ante*

quem al datării lor fiind momentul distrugerii construcţiei. Lipsa totală din umplutură a fragmentelor de pămînt ars sau de lipitură de lut incendiată, cu excepţia celor care au putut fi precizate ca provenind de la sobă, dovedeşte că pereţii parterului înalt al clădirii au fost din lemn aparent atît la exterior, cît şi la interior. Clădiri de lemn cu pereţii lipiţi cu lut, distruse prin incendiu şi cercetate în ultimul timp [5], se caracterizează, sub aspectul resturilor lăsate pe teren, prin marea cantitate a fragmentelor de pămînt şi de lipitură arsă, purtînd pe ele amprentele lemnului ce forma miezul pereţilor.

Al treilea strat din umplutura gropii pivniţei, gros de 0,40—0,70 m, este compus din argilă cenuşie ce reprezintă sol viu purtat şi conţine foarte puţine materiale arheologice. El reflectă o nivelare temeinică şi organizată a gropii rămase de pe urma incendiului şi este foarte probabil ca argila să provină de la o altă groapă, tot de pivniţă, săpată în acest loc cu prilejul construirii unei noi clădiri.

Această ipotetică pivniţă aparţinînd clădirii ce a reprezentat al doilea nivel al locuirii medievale, nu a fost surprinsă în săpătură. A fost surprinsă în schimb, în profil, o grindă-talpă aşezată deasupra umpluturii menţionate, grindă ce a făcut desigur parte din această clădire. Grinda menţionată are, pe faţa ei inferioară, lăcaşuri cioplite pentru îmbinări, fapt ce trădează apartenenţa ei iniţială la o altă clădire, poate chiar la clădirea din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, fiind recuperată după incendiu şi reutilizată. Observaţia dovedeşte oricum refacerea pe acelaşi loc — şi tot din lemn — a clădirii, foarte probabil de către aceeaşi familie, evidenţiind deci faptul că incendiul a fost doar un accident fără efecte asupra continuităţii de locuire din această parte a Sighişoarei medievale.

Dacă grinda-talpă cu lăcaşuri cioplite, surprinsă în profil, precum şi consistenţa stratului ce acoperă umplutura pivniţei, ne încredinţează că locuirea din a doua fază de pe acest loc, din secolul al XIV-lea, s-a caracterizat tot printr-o construcţie de lemn, în schimb stratul următor oglindeşte apariţia arhitecturii de zid în această parte a cetăţii. Înlocuirea caselor de lemn prin case de zid pare a se fi produs organizat, nu ca urmare a unei distrugeri. Pivniţele mai mari şi mai adînci ale clădirilor din secolul al XV-lea au provocat dispariţia în multe locuri a pivniţelor şi resturilor construcţiilor de lemn din secolele XIII—XIV. Faptul că în curtea ,,casei Vlad Dracul'' s-au conservat totuşi şi au putut fi cercetate asemenea urme, se datorează unei comasări de loturi, de pe urma căreia lotul de teren al casei din a doua jumătate a secolului al XIII-lea pe care am descoperit-o, a fost alipit lotului ,,casei Vlad Dracul''. Aceasta a făcut posibilă alungirea spre sud a ,,casei Vlad Dracul'' în secolele XVII—XVIII, asigurînd totodată păstrarea, în fundul curţii sale, a resturilor clădirii de care ne-am ocupat. Constatarea verifică ipoteza conservării, în linii

---

[5] Radu Popa — Monica Mărgineanu-Cîrstoiu, *Mărturii de civilizaţie medievală românească. O casă a domniei şi o sobă monumentală de la Suceava din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1979, p. 31. şi urm.

mari, sub aspect topografic, a loturilor intravilane din secolul al XIII-lea pînă în secolul XVIII-lea [6].

Inventarul arheologic. Materialele descoperite în umplutura gropii pivniţei, în grosimea straturilor menţionate ca aflîndu-se pe fundul ei, precum şi cele găsite în vecinătate în grosimea nivelului aparţinînd primei locuiri medievale din acest loc, au permis datarea acestei locuiri. Pe temeiul lor se pot face şi unele aprecieri mai generale asupra civilizaţiei urbane transilvănene din prima etapă de dezvoltare a oraşelor în teritoriile intracarpatice.

Materialele descoperite nu sînt prea numeroase şi acest fapt se poate datora fie recuperării — imediat după incendiu — a unei părţi a inventarului clădirii, fie modestiei, în general, a condiţiilor de viaţă din aceea epocă. Probabil că amîndouă explicaţiile sînt în egală măsură valabile.

Printre piesele de fier, descoperite într-o stare de conservare foarte precară ce împiedecă reconstituirea funcţiei lor, se află şi o lamă de cuţit cu peduncul de fixare în mîner, de tip obişnuit unei perioade mai îndelungate şi unor zone foarte întinse (fig. 5a). Ţiţîna de fier (fig. 5 b) recuperată din stîlpul care mărginea intrarea în pivniţă nu prezintă, nici ea, caractere tipologice deosebite.

Dintre piesele de lemn descoperite în săpătură, o atenţie specială se cuvine fără îndoială butucului de roată de car, refolosit drept conductă, pe care l-am menţionat. Îngroparea lui sub talpa de pe podeaua pivniţei îi asigură datarea la începuturile locuirii medievale din acest loc. Cu alte cuvinte, piesa oferă o imagine, fie şi parţială, asupra carelor cu care au venit în Transilvania coloniştii saşi din valul următor invaziei tătarilor din anii 1241—1242 [7]. Cu un diametru de 0,20 m şi cu lungimea de 0,50 m, butucul de roată are lăcaşuri pentru opt spiţe masive, cu secţiunea capătului dinspre butuc de 0,06/0,02 m, confecţionate din lemn de stejar. Spiţele erau consolidate suplimentar cu ajutorul unei vergele flexibile de lemn care se fixa cu ambele capete în două găuri făcute în butuc, trecînd apoi prin perforaţii practicate în partea dinspre butuc a spiţelor (fig. 5f). Osia carului pare a fi fost din fier.

Numeroase piese din os sau din corn de cerb şi căprior, în majoritate împungătoare lustruite, precum şi descoperirea unor deşeuri de la prelucrarea acestor piese, permit ipoteza că lucrul cu aceste materii prime a fost una dintre preocupările permanente ale proprietarilor clădirii. Aceştia par a fi fost meşteri specializaţi în prelucrarea oaselor şi coarnelor, dar avem totuşi convingerea că într-o colectivitate ca aceea a sighişorenilor din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, confecţionarea de obiecte şi unelte din corn şi os nu putea fi singura preocupare productivă a unei familii.

Dintre piesele din corn găsite în săpătură şi aparţinînd primei faze a locuirii medievale, atrage atenţia un pieptene îngust şi foarte alungit, care pare a fi avut o utilizare mai deosebită, probabil la baterea manuală a firelor pe un război vertical de dimensiuni mici. Mînerul trapezoidal

---

[6] Paul Niedermaier, în *Studii de istorie a naţionalităţilor conlocuitoare din România şi a înfrăţirii lor cu naţiunea română — Naţionalitatea germană*, I, Bucureşti, 1976, p. 115 şi urm.

[7] Thomas Nägler, în *Studii de istorie a naţionalităţilor...*, I, p. 68; cf. şi Kurt Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 121.

al piesei are o perforaţie care a servit pentru atîrnarea ei. Pieptenul a avut iniţial nouă dinţi, din care s-au păstrat doar şase (fig. 5 c). Lung de 0,155 m şi lat de 0,025—0,036 m, pieptenul a fost confecţionat cu multă pricepere dintr-o placă groasă de 0,6 cm obţinută dintr-un corn de cerb.

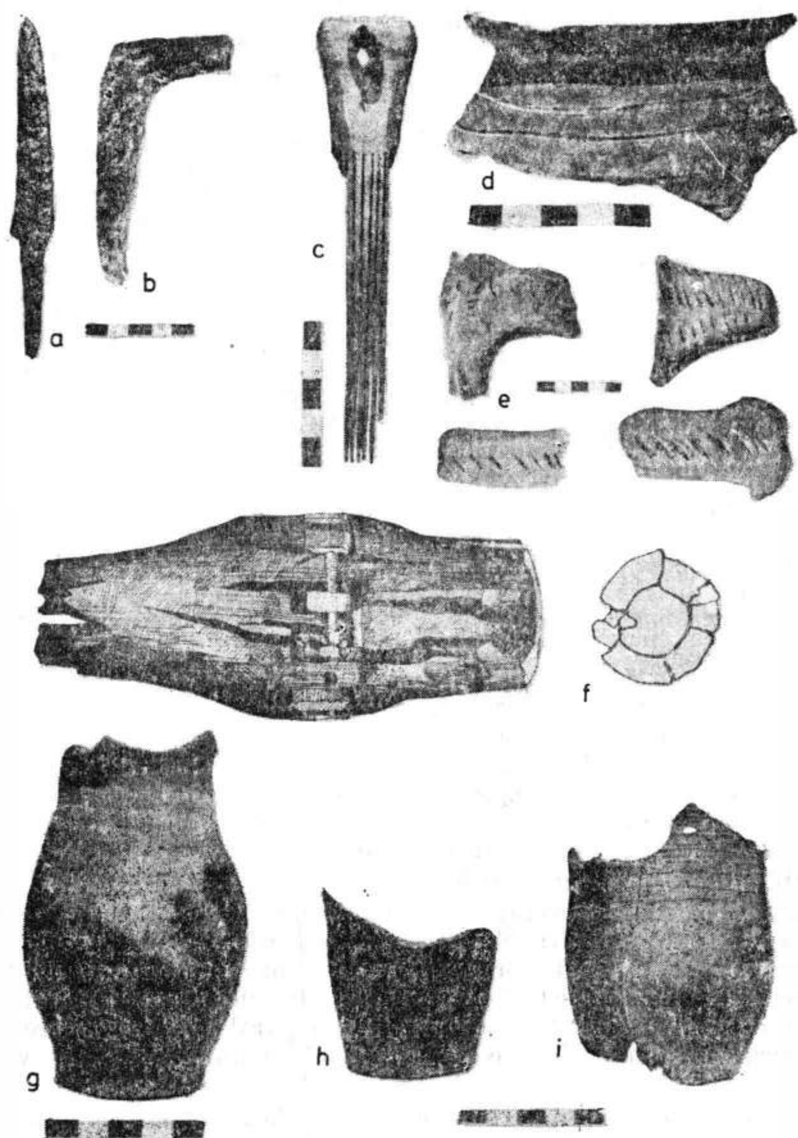

Fig. 5. Materiale aparţinînd primului nivel de locuire medievală.

În ceea ce priveşte ceramica deoscoperită, se impune de la bun început precizarea că marea majoritate a fragmentelor ca şi piesele întregi atestă lucrul la o roată de bună calitate, cu învîrtirea rapidă. Foarte

puține fragmente ceramice provin de la vase modelate pe o roată cu învîrtirea mai înceată, probabil tot de picior, în condiții tehnice de nivel mai scăzut. Un singur fragment de oală, cu buza răsfrîntă în exterior și profilată ascuțit, decorată cu caneluri distanțate trasate neregulat pe umăr (fig. 5 d, 7a), amintește ceramica feudală timpurie modelată la roata de mînă și arsă neuniform. Rămîne sub semnul întrebării dacă acest fragment se datează în prima jumătate a secolului al XIII-lea și a ajuns accidental în complexul descris, sau dacă asemenea ceramică mai continua să fie folosită sporadic în a doua jumătate a secolului numit.

Fără a ne propune publicarea aici a întregului material ceramic descoperit în săpătură, luăm in discuție piesele și fragmentele caracteristice pentru complex, utile datării lui și ilustrării relațiilor central-europeene ale ceramicii produse și folosite în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și la începutul secolului al XIV-lea la Sighișoara.

Un vas aproape întreg, în formă de oală fără torți, precum și mai multe fragmente provenind de la vase asemănătoare, au făcut parte dintr-o ,,sobă cu cahle-oală'', caracteristică începuturilor evoluției sobelor de cahle[8]. Funinginea de pe corpul piesei mai bine păstrate dovedește că oala a fost pe jumătate îngropată în lipitura de lut a peretelui sobei. Modelată din pasta caracteristică ceramicii de uz comun și arsă oxidant, oala folosită la sobă (fig. 5 g-i) are diametrul fundului de 0,06 m, diametrul maxim de 0.095 m și înălțimea de 0,145 m.

Prezența unor sobe din cahle-oală în mediul orășenesc transilvănean incă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, datare ce corespunde situațiilor relevate de cercetările din cetatea Budei [9], se datorează necesității de a adopta corpuri închise de încălzire în clădirile cu podea și pereți de lemn. Soluția sobelor cu cahle-oală a fost dealtfel preluată foarte de timpuriu și în mediul romånesc, pentru încălzirea unor construcții reprezentative din lemn [10].

Ceramica de uz comun, aparținînd primului nivel al locuirii medievale din zona cercetată, se caracterizează prin pastă omogenă și compactă, avînd ca degresant nisip cu granulație mică și mijlocie, uneori granule de calcar sau de mică. Arderea vaselor s-a făcut oxidant dar uneori incomplet, astfel încît pereții mai groși au rămas cu miezul cenușiu. Suprafața oalelor este regulată dar aspră, cu o culoare uniformă ce variază de la gălbui-cenușiu la brun-roșcat.

Forma cea mai frecventă a acestei categorii ceramice este oala cu toartă plasată pe umărul vasului, prinsă în exterior sub buză sau trecută peste buză și prinsă în interior, această din urmă soluție înlesnind transportul recipientului pe distanțe mai lungi. Torțile aplatizate sînt decorate într-un mod specific cu incizii scurte și paralele, dispuse drept sau oblic în șiruri regulate, adîncite în pasta crudă înainte de arderea vasului (fig. 5 e).

Aceeași categorie ceramică cuprinde și oale fără toartă, decorate în exterior cu caneluri superficiale sau cu ,,coaste'' ușor reliefate. Două piese

---

[8] R. Popa, SCIV, 24, 1973, 4, p. 676.

[9] Imre Holl, BudRég, 18, 1958, p. 214; vezi și Elena Busuioc — Monica Mărgineanu-Cârstoiu, Dacia, N.S., 23, 1979, p. 275 și urm.

[10] R. Popa — M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 130.

descoperite întregi (fig. 6 a-c; 7 b, d) au buza „gulerată" bine profilată, prevăzută la limita ei inferioară cu o nervură reliefată cu precizie. Vasele sînt de dimensiuni mici şi au diametrul pîntecelui mai mare sau egal cu înălţimea, ceea ce le dă un aspect scund. Fragmente de la oale mai mari, aparţinînd aceluiaşi tip, atestă folosirea „semnelor de olar" în relief pe

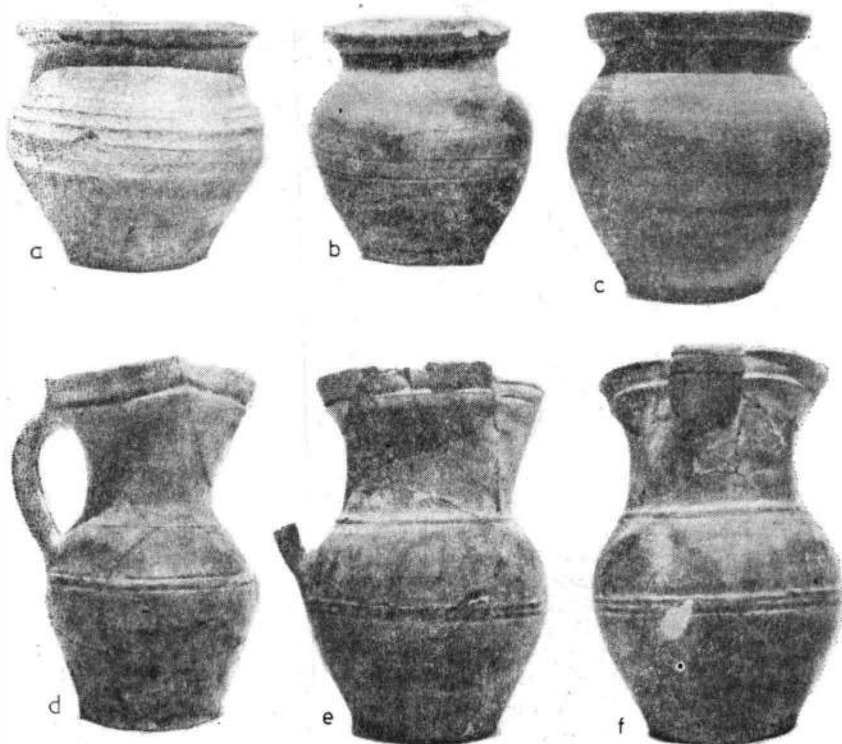

Fig. 6. Oale şi căni aparţinînd primului nivel de locuire medievală.

fundul unora dintre vase, în formă de cruce. Utilizarea unor roţi de olar cu semne care să se imprime pe fundul vaselor reprezintă o moştenire preluată din ceramica anterioară mijlocului secolului al XIII-lea. Pentru datarea în a doua jumătate a secolului al XIII-lea a ceramicii de care a fost vorba, pledează analogiile cunoscute în mediul orăşenesc din regatul arpadian [11].

Un opaiţ asemănător cu o ceaşcă, cu pereţii scunzi şi toartă orizontală, precum şi cîteva fragmente de la capace de oală, se cuprind în aceeaşi categorie ceramică. Printre capace se disting două tipuri. Primul este caracterizat de asemănarea cu o farfurie plată cu margini aproape verticale încheiate cu o muchie ascuţită, avînd în centru un buton scund

[11] Imre Holl, *Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda*, Budapesta, 1966, p. 12 şi urm.

pentru mînuire (fig. 7 e). Al doilea tip de capac are o formă aproximativ tronconică, cu pereţii arcuiţi, fiind prevăzut şi el, la limita superioară, cu un mîner în formă de buton masiv cu faţa orizontală (fig. 7 c).

Fig. 7. Ceramică din primul nivel de locuire medievală.

O categorie aparte în cadrul ceramicii descoperite în primul nivel de locuire medievală din curtea „casei Vlad Dracul" o reprezintă vasele cu pereţii lustruiţi. Din punctul de vedere al pastei şi al modelării, acestea din urmă nu se deosebesc de ceramica descrisă mai sus ca fiind de uz comun. Prezenţa liniilor lustruite pe întreaga înălţime a pereţilor vaselor, realizate de olar înainte de arderea lor, ca şi culoarea brun-roşcată obţi-

nută în urma arderii, definesc această ceramica drept o categorie superioară, pentru care s-ar putea folosi în această vreme chiar şi termenul de „ceramică de lux". În acest sens, observăm că liniile lustruite în benzi paralele dese îndeplinesc parţial funcţiile smalţului policrom, mărind impermeabilitatea recipientelor şi asigurînd totodată un efect decorativ.

Urme de decor lustruit sînt prezente şi pe o cahlă-oală, fapt ce pledează pentru realizarea în acelaşi centru de olărie a celor două categorii ceramice. Dar tipul de vas cel mai reprezentativ al ceramicii brun-roşcate lustruite este cana de dimensiuni mici şi mijlocii. Au fost găsite două asemenea căni întregi, ilustrînd variante ale aceluiaşi tip. Prima cană înaltă de 0,20 m, cu diametrul fundului de 0,09 m şi cu cel al gurii de 0,14 m, doar cu ceva mai mic decît diametrul maxim al pîntecelui (0,16 m), apare drept zveltă şi bine echilibrată proporţional (fig. 6 e, f ; 7 f). Gîtul în formă de plînie se încheie cu o buză „gulerată" bine profilată, care urmează un traseu lobat. Toarta scurtă şi puternică are secţiunea aproape circulară. A doua cană, ceva mai scundă (0,165 m), se remarcă prin aceleaşi proporţii echilibrate şi profil „gulerat" al buzei lobale (fig. 6 d, 7 g). Amîndouă piesele au pe exterior cîteva caneluri regulate care le marchează diametrul maxim şi articularea dintre pîntece şi gît, pereţii fiind în întregime acoperiţi cu linii lustruite paralele, dispuse vertical.

Aceleiaşi categorii ceramice brun-roşcate lustruite îi aparţin şi fragmente provenind de la oale de dimensiuni mai mari, din care însă nu au putut fi reconstituite forme întregi. Se remarcă trasarea circulară, orizontală, a liniilor lustruite paralele pe pîntecele şi umărul acestor oale, prezenţa unor pereţi de oală relativ groşi (0,5—0,9 cm) ca şi a unor funduri de oală masive cu profilul lăţit, în formă de postament.

Ceramica brun-roşcată cu decor lustruit a mai fost semnalată în descoperiri transilvănene din a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi s-a propus o apropiere între aceste materiale şi ceramica roşie cu decor lustruit cunoscută în aşezările dunărene din secolele XIII—XIV [12]. În urma descoperirii materialelor de la Sighişoara, asemenea apropieri nu mai pot fi făcute, cel puţin pentru ceramica cu decor lustruit descoperită în sudul Transilvaniei. Rămîne sub semnul întrebării dacă ceramica roşie cu decor lustruit descoperită în complexele din secolele XIII—XIV din nordul Munteniei îşi are originea în materialele asemănătoare prezente în Transilvania în secolul al XIII-lea sau dacă ea se leagă realmente de cultura materială a aşezărilor de la Dunăre [13].

Pe temeiul materialelor ceramice descoperite în cetatea Sighişoarei în complexul care face obiectul acestor pagini sau în mod întîmplător [14], se poate afirma că ceramica brun-roşcată cu decor lustruit se limitează în timp la a doua jumătate a secolului al XIII-lea şi la începutul secolului

[12] Thomas Nägler, StCom Sibiu, 14, 1969, p. 111—114 şi pl. IV.

[13] Lucian Chiţescu, Revista de istorie, 28, 1975, 7, foloseşte ceramica de la Breaza, din Ţara Făgăraşului, ca analogie pentru ceramica cu decor lustruit de la Cetăţeni-Argeş, acceptînd legăturile dunărene ale acestei categorii ceramice. Avînd acum siguranţa că ceramica cu decor lustruit de la Breaza nu se leagă cu aceea asemănătoare din aşezările de la Dunăre, rămîne sub semnul întrebării dacă descoperirile de la Cetăţeni au legături în sudul Transilvaniei, sau în mediul balcano-dunărean.

[14] Ceramică din secolele XIII—XIV a intrat în ultimul timp în colecţiile Muzeului de istorie al municipiului Sighişoara. Ea va fi valorificată de Gh. Baltag într-un studiu aflat în pregătire.

al XIV-lea. Această observaţie este foarte probabil valabilă pentru întreg sudul Transilvaniei. Pe de altă parte, pe temeiul aceloraşi descoperiri, putem urmări în continuare pe durata secolelor XV—XVI producerea şi folosirea ceramicii din prima categorie, pe care am definit-o ca fiind de uz comun, într-o evoluţie treptată a formelor şi o perfecţionare continuă a procedeelor tehnice.

Cîteva încheieri istorice prilejuite de descoperirea şi cercetarea complexului. Datele de care dispunem azi asupra începuturilor Sighişoarei medievale permit acceptarea ipotezei că pe dealul cetăţii a existat un habitat organizat dintr-o perioadă anterioară invaziei tătarilor din anii 1241—1242. Chiar şi în lipsa unor informaţii documentare referitoare la vechimea şi la caracterul acestui habitat, este foarte probabil ca încă de la mijlocul sau din a doua jumătate a secolului al XII-lea să fi existat o aşezare măcar pe o parte a platoului pe care se află astăzi oraşul medieval. Este posibil ca pe înălţimea care domină acest platou, pe locul actualei „Biserici din Deal" *(Bergkirche)*, să fi existat pe la 1200 sau puţină vreme după aceea, o fortificaţie care să justifice numele de „Castrum Sex" cu care este atestată documentar pentru prima oară Sighişoara, la 1280 [15]. Această ipoteză, aproape unanim acceptată de cei care s-au ocupat cu trecutul Sighişoarei [16], a fost recent supusă unei verificări arheologice [17].

Observaţiile de mai sus privesc doar habitatul de pe cuprinsul cetăţii. În ceea ce priveşte microzona al cărei centru este cetatea Sighişoarei, descoperiri mai vechi şi cercetări aflate în curs au evidenţiat existenţa unor aşezări din secolul al XII-lea şi din secolele anterioare [18]. Faptul este cu totul firesc datorită resurselor naturale şi importanţei strategice a acestei microzone, care marchează hotarul dintre cursul superior şi cel mijlociu al Tîrnavei Mari.

Instalarea la Sighişoara a unei colectivităţi săseşti, în cadrul acţiunilor de colonizare promovate după 1242 de coroana ungară, trebuie să se fi produs cu cîteva decenii înainte de atestarea la 1298 a numelui german al localităţii, cel de „Schespurch" [19]. Dar dacă plasarea acestui eveniment în deceniile şapte-opt ale secolului întruneşte asentimentul majorităţii celor care s-au ocupat de problemă, în schimb originea teritorială a acestei colectivităţi a dat naştere la opinii diferite. S-a vorbit de o colonizare „primară", cu o colectivitate venită din teritorii germane, de o colonizare „secundară" cu una sau mai multe etape intermediare şi

---

[15] F. Zimmermann — C. Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 141.

[16] Vasile Drăguţ, *Cetatea Sighişoara*, Bucureşti, 1968, p. 9 şi bibliografia ; cf. şi Paul Niedermaier, Revista muzeelor şi monumentelor — Monumente istorice şi de artă, 48, 1979, 2, sub tipar.

[17] O secţiune practicată în 1975 de Gh. Baltag, pe panta situată la nord de „Biserica din Deal", a precizat existenţa unui zid de incintă anterior zidului care sprijină azi terasa pe care se află biserica, zid ce a avut şi el caracter de fortificaţie. Datarea primului zid de incintă de pe culmea dealului a rămas totuşi sub semnul întrebării, fiind încă necesare săpături în vecinătatea imediată a „Bisericii din Deal" şi în special a turnului ei, considerat îndeobşte ca reprezentînd la origine un „donjon romanic".

[18] O aşezare din secolul al XII-lea este în curs de a fi cercetată de către Gh. Baltag în cartierul Cătunul Viilor, situat la cca 2,5 km est de dealul cetăţii Sighişoara.

[19] F. Zimmermann — C. Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 210.

chiar de o colonizare „internă”, printr-un grup de familii venit la Sighişoara din zona Saschizului, aflat la numai 20 km spre sud-est [20].

Această din urmă problemă are o importanţă deosebită pentru aprecierea corectă a descoperirilor de la Sighişoara, dînd răspuns întrebărilor privind originea şi antecedentele pe teritoriul Transilvaniei, sau în afara acestui teritoriu, a documentelor de cultură materială şi de civilizaţie medievală urbană depre care a fost vorba.

La stadiul actual al cercetărilor, un răspuns sigur nu poate fi încă dat din cel puţin două motive. Pe de o parte, puţina ceramică orăşenească din secolul al XIII-lea pe care o cunoaştem în Transilvania, nu beneficiază de încadrări cronologice mai strînse decît jumătatea de secol şi nici de stabilirea unor particularităţi care să reflecte variante regionale sau producţiile diferitelor centre. Pe de altă parte, descoperirea unei case de lemn cu pivniţă căptuşită cu lemn, datînd din secolul al XIII-lea, este deocamdată un unicat nu numai pentru începuturile cunoscute ale civilizaţiei urbane transilvănene, dar pare a nu găsi analogii nici în literatura de specialitate din Europa centrală care ne-a fost accesibilă [21].

Într-adevăr, referindu-se la începuturile în lemn ale oraşelor medievale din centrul şi răsăritul Europei, la clădirile din materiale perisabile care au existat în paralel cu arhitectura romanică orăşenească şi care au precedat arhitectura gotică orăşenească din zid, cercetătorii problemei fac mereu apel la casa ţărănească, locuinţă de suprafaţă lipsită la această vreme de pivniţă sau semibordei, folosind în acest sens studiile etnografice [22]. Or, descoperirea de la Sighişoara dovedeşte că arhitectura medievală orăşenească de lemn din secolele XIII—XIV nu a fost nici modestă şi nici asemănătoare locuirii contemporane din mediul sătesc.

Evident că formularea unor concluzii mai cuprinzătoare depinde de înmulţirea descoperirilor, în situaţii privilegiate în care construcţiile din zid şi pivniţele zidite ale acestora din urmă nu au distrus total urmele mai vechi. Verificarea la Sighişoara a faptului că loturile intravilane din secolele XVIII—XIX respectă lotizarea originară [23], deschide perspective promiţătoare pentru amplasarea pe teren a săpăturilor viitoare şi pentru interpretarea descoperirilor. Ni se pare foarte puţin probabil ca, printre cele cîteva zeci de case care se aflau la Sighişoara în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, aceea pe care am descoperit-o să fi reprezentat un caz de excepţie prin tehnica sa de construcţie şi prin dimensiuni. Cu alte

---

[20] Thomas Nägler, în *Studii de istorie a naţionalităţilor* ..., I, p. 68—69; Paul Niedermaier, Revista muzeelor şi monumentelor — Monumente istorice şi de artă, 48, 1979, 2, sub tipar. Data colonizării săseşti la Sighişoara ar fi după anul 1264 iar caracterul de colonizare „internă” ar decurge din faptul că la începuturile sale, parohia de la Sighişoara depindea de capitlul de la Saschiz.

[21] Vezi, printre altele, *Stredoveká archeologie a studium pocatku mest*, Praga, 1977; *Monumentorum tutela, Ochrana pamiatok*, 7, Bratislava, 1971 (volum dedicat arhitecturii medievale orăşeneşti); August v. Essenwein, *Die romanische und die gotische Baukunst. Der Wohnbau*, ed. a II-a, Leipzig, 1908; Paul Niedermaier, *Siebenbürgische Städte. Forschungen zur städtebaulichen und architektonischen Entwicklung von Handwerksorten zwischen dem 12. und 16. Jhdt.*, sub tipar. Dr. Imre Holl, de la Institutul de arheologie din Budapesta, căruia îi mulţumim şi aici, ne-a confirmat lipsa unor descoperiri similare pe teritoriul R. P. Ungare.

[22] W. Radig, *Frühformen der Hausentwicklung in Deutschland*, Berlin, 1958 (capitolul „Vom Bauernhaus zum Stadthaus”); vezi şi Hans Planitz, *Die deutsche Stadt im Mittelalter*, Graz-Köln, 1965.

[23] Paul Niedermaier, în *Studii de istorie a naţionalităţilor*, I, p. 115 şi urm.

cuvinte, o imagine simplistă a oraşului transilvănean din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cu case simple de suprafaţă cu cîte o singură încăpere, cu pereţii din împletitură de nuiele lutuită sau cu semibordeie, în felul în care se vor fi prezentat în aceeaşi vreme casele satelor transilvănene, nu poate fi veridică. Măsura în care acest punct de vedere este valabil pentru toate aşezările urbane transilvănene sau priveşte numai pe acelea cu colectivităţi săseşti, depinde în ultimă instanţă de precizarea originii teritoriale a colectivităţii care s-a instalat la Sighişoara după mijlocul secolului al XIII-lea.

Nivelul de civilizaţie urbană atestat de descoperirea de la Sighişoara pentru a doua jumătate a secolului al XIII-lea, îşi găseşte analogii în teritoriile româneşti extracarpatice în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, la Rîmnicu Vîlcea [24], Tîrgovişte [25], Baia [26] sau Suceava [27]. Fără a fi vorba de o identitate perfectă sub raportul tehnicii de construcţie [28], descoperirea de case mari de lemn cu pivniţe căptuşite cu lemn în aceste din urmă aşezări orăşeneşti deschide perspective interesante asupra relaţiilor Ţării Româneşti şi Moldovei cu Transilvania în epoca de cristalizare a vieţii urbane în zonele care mărginesc spre sud şi spre răsărit Carpaţii.

Observaţiile pe care le prilejuieşte descoperirea de la Sighişoara dovedesc că cercetarea şi mai buna cunoaştere a arhitecturii medievale de lemn şi a începuturilor civilizaţiei medievale orăşeneşti de pe teritoriul ţării reprezintă un domeniu în care investigaţiile viitoare vor aduce progrese importante ale reconstituirilor istorice.

ARCHÄOLOGISCHE ZEUGNISSE STÄDTISCHER ZIVILISATION AUS DER ZWEITEN HÄLFTE DES 13. JAHRHUNDERTS IN TRANSSILVANIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Verfasser veröffentlichen neue archäologische Entdeckungen aus der Burg Sighişoara (Schässburg). Es ist die Rede von Überreste eines Bürgerhauses, dessen Keller mit Holz bekleidet war, das aus der zweiten Hälfte des 13. Jh. stammt und zwar aus der Epoche der sächsischen Einsiedlung in Sighişoara, wahrscheinlich in dem 7.— 8. Jahrzehnt

[24] Elena Busuioc, Buridava, III, Rîmnicu Vîlcea, 1979, sub tipar.

[25] Nicolae Constantinescu şi Corneliu Ionescu, SCIVA, 31, 1980, 1, p. 53 şi urm.

[26] Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu şi Stela Cheptea, ASU Iaşi, 21, 1975, p. 16.

[27] Radu Popa — Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *op. cit.*, p. 129 şi urm., cu bibliografia.

[28] Căptuşeala de lemn a pivniţei casei de la Sighişoara este executată într-o tehnică de construcţie mai complicată şi mai elaborată decît cea cunoscută la analogiile citate. La Suceava cunoaştem căptuşeli de lemn ale pivniţelor cu tălpile *îngropate* în podea, pe cînd tălpile pivniţei sighişorene sînt *aşezate* pe podea. Principala deosebire priveşte faptul că la Sighişoara, căptuşeala de lemn nu este formată din loazbe aşezate pe orizontală, în spatele unor stîlpi care le sprijină, ci din dulapi montaţi pe verticală, îmbucaţi în lăcaşuri săpate în tălpi. Stîlpii verticali din pivniţa sighişoreană nu sprijineau căptuşeala de lemn, ci susţineau grinzile de la nivelul podelei parterului înalt.

des Jahrhunderts. Die Überreste befinden sich im Hof des Hauses „Vlad Dracul" (der Name stammt von der Tradition die mitteilt, daß im Jahr 1431 der Fürst der Walachei, Vlad I., hier Unterkunft gefunden hat). Die Parzelle worauf sich das verschwundene Haus befand war, nach dem 13. Jh. und bevor in der Burg Sighişoara die Holzhäuser mit steinernen. ersetzt wurden, im Hofe des Hauses „Vlad Dracul" einverleibt. Diese Tatsache trug zur Erhaltung der Spuren des Holzhauses aus dem 13. Jh. bei, welches wahrscheinlich am Anfang des 14. Jh. durch einen Brand zerstört wurde.

Der Keller des entdeckten Holzhauses war 8 m lang und 6 m breit, mit einer der kurzen Seiten auf der Str. Cositorarilor (Zinngiessergasse). Er hatte einen auf festen Eichenbalken gebauten hölzernen Belag. Die Eichenbalken befanden sich am Rande des Kellerbodens. Eicherne Dielen waren in schwalbenschweifförmiger Art zusammengestellt. Ein Kellerhals, 2 m breit, führte durch Türen in die zwei Räume die durch das Teilen des Kellers mit einer Holzwand entstanden waren. Über dem Kellerhals befand sich wahrscheinlich ein gedeckter Balkon, durch den man in das Hochparterre eintrat. Die Holzwände des Hochparterres waren höchstwahrscheinlich aus Balken in Blockbausystem aufgestellt.

Von den entdeckten archäologischen Materialien, ist eine Wagenradnabe erwähnenswert, welche unter einem der Grundbalken vergraben lag, um eine Quelle, die bei dem Ausgraben der Kellergrube zu Licht gebracht wurde, zu fassen. Zahlreiche Überreste von der Bearbeitung von Knochen und Hirschgeweihe beweisen die Ausübung von Handwerken seitens der Hausbesitzer. In der durch den Brand auf dem Kellerboden entstandenen Schicht wurden Bruchstücke eines frühen Topfkachelofens vorgefunden.

Die entdeckte Keramik findet Analogien mit der im siebenbürgisch-städtischen Milieu bekannten, sowie mit der Keramik die wir im Bereich des mittelalterlichen ungarischen Staates im späten 13. Jh. und Anfang des 14. Jhs. kennen. Bemerkenswert sind die rötlich-braunen Krüge, deren Wände mit geschliffenen Linien verziert sind, und die mit Einritzungen geschmückten Topf- und Krughenkel.

Was die Stratigraphie anbelangt, wurde an der Stelle des erforschten Hauses kein früheres mittelalterliches Habitat festgestellt. Ein Topffragment von dieser Stelle, welches charakteristische Züge der ersten Hälfte des 13. Jh. aufweist (Abb. 5d, 7a), könnte entweder aus einem anderen Teil der Burg Sighişoara stammen, oder das Weiterleben „archaischer" Formen bis in den letzten Abschnitt des 13. Jh. beweisen.

Es ist vorläufig schwer festzustellen ob das in Sighişoara gefundene Holzhaus einen transsilvanischen Typ darstellt, oder einen von außen in der zweiten Hälfte des 13. Jh. eingeführten. Einerseits sind die Meinungen über die Herkunft der sächsischen Gemeinschaft, die sich in Sighişoara niedergelassen hat (innere oder ausländische Kolonisation), verschieden. Andererseits fehlen vorläufig, aus Zentraleuropa sowie aus Transsilvanien, die notwendigen Analogien was diesen Holzhaustyp und diese Bauart am Anfang der mittelalterlichen städtischen Zivilisation betrifft. Holzgebäude mit holzbelegtem Keller wurden auch in der Moldau und Walachei gefunden, aber diese stammen aus den 14.— 15. Jh. und weisen einige wesentliche Unterschiede in der Bauart auf.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

ASUPRA HABITATULUI URBAN DE LA TÎRGOVIȘTE ÎNAINTE DE 1394. REPERE DIN VATRA CURȚII DOMNEȘTI

DE

NICOLAE CONSTANTINESCU
și arh. CORNEL IONESCU

1. CÎTEVA PRECIZĂRI PREALABILE DESPRE ISTORIA CURȚII

Cel mai însemnat și mai bine păstrat ansamblu de arhitectură aulică medievală in Țara Românească este în momentul de față relativ binecunoscut, grație îndeosebi investigațiilor arheologice din ultimele două decenii — în bună parte cerute și de proiectul de restaurare și de consolidare a monumentelor, întocmit de regretata Rodica Mănciulescu.

Conduse o vreme de unul dintre semnatarii studiului de față (1961, 1964-1965), cu rezultate promițătoare [1-2], sau de alți specialiști — pe atunci tineri —, ca în anii 1963 [3], 1966—1967 și 1974 [4-5] (ca să menționăm doar săpăturile legale, în cadrul proiectului amintit — altminteri practicîndu-se în răstimpuri și sondaje „paralele", despre ale căror amplasamente și „rezultate" luăm cunoștință în timpul din urmă [6]), cercetările amintite au conturat realmente întreaga istorie a Curții domnești din Tirgoviște, chiar dacă — în ce privește fazeologia construcțiilor — subzistă încă anumite neclarități. O schemă fazeologică generală a fost oricum stabilită și ea se prezintă în felul următor (fig. 1) :

Faza I — epoca lui Mircea cel Bătrîn (cca 1400). Apare nucleul vechi al așezămîntului voievodal, pe care îl putem foarte bine numi și „Curtea Veche" : o incintă (probabil patrulateră), cu o masivă *casă domnească* în centru, alături de aceasta aflîndu-se paraclisul, de plan treflat ; zidurile incintei erau marcate de *turnuri* — unul, cel puțin, păstrîndu-se în colțul de NE.

Faza II — către mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În principal, intrucît vom face îndată distincția cuvenită, este vorba de

[1] N. Constantinescu, in SCIV, 15, 1964, 2, p. 225—240. Vezi și N. Constantinescu, Cr. Moisescu, *Curtea domnească din Tîrgoviște*, București, 1965.

[2] N. Constantinescu, Cr. Moisescu, D. Nicolaescu-Plopșor, în Dacia, N.S., 11, 1967, p. 301—319 ; N. Constantinescu, Cr. Moisescu, *op. cit.*, ed. a 2-a, București, 1969 ; N. Constantinescu, StComSibiu, 14, 1969, p. 357—364.

[3] Cercetări R. Theodorescu (inedite).

[4] Gh. I. Cantacuzino, *Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare*, 3, 1969, p. 147—151.

[5] Idem, Valachica, 1, 1969, p. 61—70.

[6] Vezi ecoul acestor săpături în articolul lui R. Gioglovan, *Documenta Valachica*, VI, Tîrgoviște, 1974, p. 83—123.

S C I V A, Tomul 31, nr. 1, București, ianuarie—martie 1980, p. 53—75

un adaos : în colțul de NV al „Curții Vechi” se ridică turnul care e cunoscut sub numele de *Chindia*, zidit probabil de Vlad Țepeș (cca 1460?). Au loc refaceri la casa domnească, la zidul incintei, la turnuri(?). Nu există probe concludente în acest sens. În orice caz, paraclisul Curții este restructurat, deoarece turnul amintit a fost așezat peste încăperea pronaosului. De asemenea, în aceeași epocă, la SE se ridică un alt edificiu religios — Sf. Vineri —, care va fi înglobat peste mai bine de un secol în perimetrul Curții domnești. Refaceri spre sfîrșitul secolului.

Faza III — epoca lui Petru Cercel (1583—1585). Pe lîngă refaceri masive la casa domnească — o alta se adaugă la sud de aceasta —, alături de ultima ridicîndu-se marea Biserică domnească. Se construiește de asemenea o nouă incintă, întinsă, de forma unui poligon neregulat, cu un turn de intrare la sud (în această fază este inclusă în incinta Curții și biserica Sf. Vineri).

Faza IV — epoca lui Matei Basarab (1632—1654). Ample refaceri și adaosuri ; se dublează, probabil, zidul incintei, Curtea căpătînd un veritabil aspect de *cetate*. În 1656, lîngă biserica Sf. Vineri se construiește o casă pentru sărmani (prin grija doamnei Bălașa).

Faza V — epoca lui Constantin Brâncoveanu (1688—1714). Refaceri și adaosuri (între acestea din urmă și *foișorul* din grădina domnească) ; amenajarea porții de SE (lîngă biserica Sf. Vineri).

Ulterior, decadența totală a Curții domnești (*Faza VI* — din secolul al XIX-lea — interesează îndeosebi zona de SE, a bisericii Sf. Vineri ; de notat totuși refacerea radicală a Chindiei, sub domnitorii Gheorghe Bibescu și Barbu Știrbei, precum și inserția tîrzie din perimetrul de NV — fostele construcții „IREP”, — azi în curs de demolare.)

Așadar, schema de mai sus ne arată limpede o dezvoltare continuă a Curții și anume *de la nord la sud*. „Evoluția monumentelor Curții — afirmam cîndva — a avut loc în sensul unei lărgiri continue a spațiului clădit și a incintei, de fiecare dată executîndu-se lucrări de mărire și transformare, potrivit cu tendința fiecărui voievod, ca principal exponent al clasei dominante, de a-și adapta viața la noile condiții, mereu în schimbare, ale epocii” [7].

---

[7] N. Constantinescu, Cr. Moisescu, *op. cit.*, (1969), p. 17. Cu privire la faza I, cf. Cr. Moisescu, în BMI, 39, 1970, 1, p. 11—15 (stîrnește nedumerire afirmația autorului — p. 11—12 și fig. 1 — că prima incintă poligonală datează de la „începutul secolului al XVI-lea”). Oricum, în legătură cu cronologia construcțiilor, putem accepta aprecierea lui R. Gioglovan : „Istoria Curții domnești din Tîrgoviște a intrat în ultimii ani într-o fază de liniștită cristalizare a diferitelor păreri despre datele începuturilor primelor construcții, întinderea spațială, evoluția structivă a diferitelor părți ale palatului domnesc, cronologia celor trei biserici domnești din incintă și a înseși zidurilor de incintă” (*op. cit.*, p. 83). Ne-am fi așteptat, totuși, după aceste serene rînduri, ca demersul științific al regretatului profesor să aibă realmente acest caracter. Or, ce constatăm ? În afară de discutabile puncte de vedere „fixiste” ale celor care s-au preocupat de istoria monumentelor tîrgoviștene — cf. p. 86 —, „cercetările arheologice n-au avut curajul să înfrunte datele istorice transmise de cronici și pisanii” — vezi p. 112 —, R. Gioglovan răstoarnă fără nici un temei întreaga fazeologie de la Curtea domnească. Astfel, cum rezultă și din planul publicat (loc. cit., p. 123 și explicațiile de la p. 122), autorul consideră casa veche ca fiind „amplificată de Petru Cercel în 1584—1585”, iar casa de sud drept „Palatul din Curtea domnească de jos, construit de Matei Basarab”; Biserica domnească a fost „construită de Matei Basarab” etc. etc.

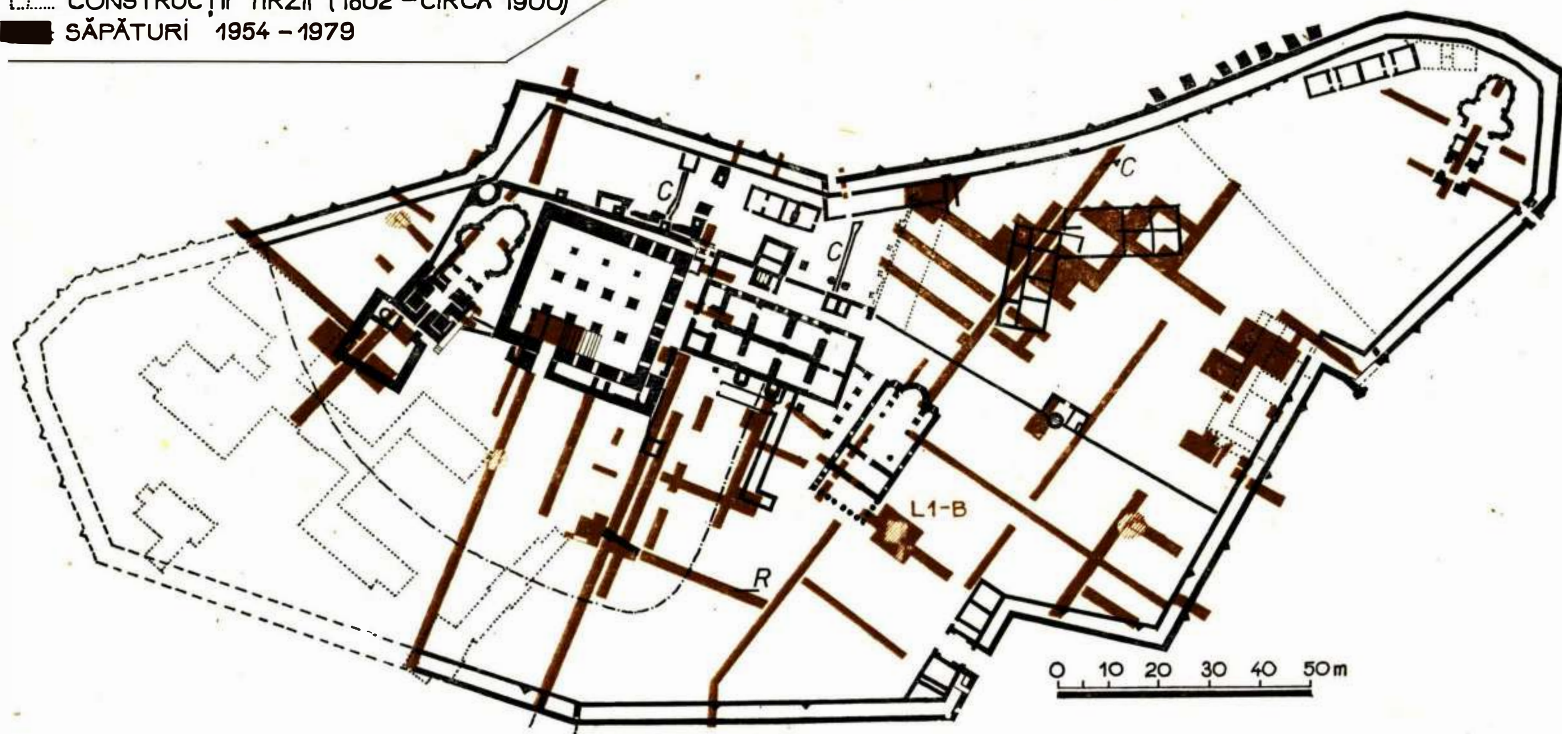

Fig. 1. Tîrgoviște, Curtea domnească. Plan și săpături (1954—1976). (Ridicare topo— C. Stănescu; releveu de arhitectură—arh. C. Ionescu).

Bineînţeles, un însemnat pa.. înainte în cunoaşterea trecutului istoric al fostei Curţi a fost făcut prin amplele cercetări arheologice din anul 1976 — cum am avut prilejul să înfăţişăm în raportul comunicat cu doi ani în urmă [8] (vezi aici, fig. 1 : construcţii neştiute, descoperite în sectorul C, datind din epoca Matei Basarab — Constantin Brâncoveanu ; rigolele R 1 şi R 2 etc.). Asupra unor probleme relevate de cercetarea din 1976 vom stărui mai jos, potrivit şi titlului acestui articol. Trebuie totuşi să ne exprimăm din nou punctul de vedere în legătură cu o problemă „istorică", să zicem, dar care priveşte direct vatra Curţii domneşti din Tîrgovişte şi prezintă cîteva aspecte specifice (topografie, cronologie şi, desigur, stratigrafie) : este vorba de întinderea şi localizarea faimoasei „palance" din 1595, despre care ne vorbesc o serie de izvoare contemporane. Problema este relativ simplă : a existat această „palancă" pe locul actual al Curţii domneşti şi a fost depistată cumva prin săpăturile arheologice practicate pînă în prezent? Cunoaştem un singur răspuns — şi îl datorăm lui R. Gioglovan, care se pronunţă răspicat : fortificaţia lui Sinan paşa a dispărut ca atare (după victoria obţinută de Mihai Viteazul), dar urmele şanţului care o înconjura există, chiar pe teritoriul Curţii domneşti („Şanţul a lăsat urme nepieritoare în pămînt, oricîte lucrări se vor fi efectuat ulterior în incinta curţii domneşti şi trebuia să apară în secţiunile arheologice" [9]). Numai că autorii săpăturilor de acolo, cu excepţia d-sale, nu au distins corect asemenea realităţi, *inclusiv faptul că traseul de sud-est al şanţului din 1595 străbătea şi locul actualei Biserici domneşti* [10] — de unde şi întregul eşafodaj de interpretări care, a crezut R. Gioglovan, îi dădeau dreptul să schimbe radical cronologia construcţiilor de la Curtea domnească.

În realitate, lucrurile stau cu totul altfel. Într-adevăr, cercetările noastre din 1976 au identificat existenţa unui *vechi şanţ de apărare* (fig. 1, secţiunile II A, III—IV B) ; un şanţ de proporţii apreciabile : adînc de circa 4 m faţă de nivelul contemporan de săpare şi larg la gură de peste 20 m (aşadar incomparabil cu acela despre care însuşi R. Gioglovan îl aprecia, potrivit izvoarelor folosite, ca fiind larg „de vreo 8 coţi [florentini], circa 5 metri" [11]). Asupra traseului subzistă încă nelămuriri şi avem în vedere segmentul de N—NE ; sigur este faptul că şanţul vechi cotea spre est în zona secţiunilor III—IV B (fig. 1), în nici un caz, însă, nu străbătea şi locul Bisericii domneşti. Dimpotrivă, latura sudică a şanţului atingea (spre est) locul viitoarei pivniţe a casei domneşti clădite de Petru

---

[8] Cf. *Raport asupra săpăturilor arheologice din 1976*, mss, 21 p., redactat de N. Constantinescu şi prezentat la *Sesiunea anuală DPCN-Institutul de arheologie (aprilie 1977)*. Precizăm că săpăturile din 1976 au fost organizate în cadrul „Şantierului tineretului", cu participarea a circa 1 000 de muncitori, elevi şi studenţi (1 iunie—15 noiembrie 1976). Colectivul de cercetare : Gh. I. Cantacuzino, P. Diaconescu, arh. C. Ionescu, G. Mihăescu şi R. Tînjală. Şi-au mai adus contribuţia P. Drăguţoiu, M. Georgescu, C. Năstase şi M. Oproiu. Un rol important în organizarea activităţii tinerilor l-a avut Ion Uţă (vezi şi nota informativă în Dacia, N.S., 21, 1977, p. 370).

[9] R. Gioglovan, *op. cit.*, p. 100—102.

[10] *Ibidem*, p. 103—105.

[11] *Ibidem*, p. 101.

Cercel — mai mult, ceea ce abia cercetarea din 1976 ne-a lămurit deplin, un segment din şanţ a fost „înghiţit" prin săparea amintitei pivniţe[12].

Stratigrafic, este absolut limpede că şanţul a fost săpat de sub nivelul veacului al XVI-lea, iar în umplutura masivă se pot lesne distinge două faze: la bază o umplere lentă (inclusiv sedimentări aluviale), peste care — pe alocuri — se constată urme de arsură *in situ;* apoi o umplere masivă, dintr-o bucată (imense cantităţi de prundiş şi nisip, pămînt, moloz ş.a.). Gura şanţului este marcată, aproape peste tot (mai ales în sectorul A), de un întins şi solid pavaj din bolovani de rîu, care nu reprezintă altceva decît *nivelul de folosire al incintei domneşti, în condiţiile existenţei deja a casei domneşti de sud* (= faza III, Petru Cercel).

Concluzie: a existat un vechi şanţ de apărare pe teritoriul actual al Curţii domneşti din Tîrgovişte,dar acesta datează din veacul al XV-lea — posibil încă din faza I (= epoca lui Mircea cel Bătrîn, circa 1400, sau nu mult după această dată). Urmele „palancei" din 1595 trebuie căutate în altă parte (oricum, bănuim, tot în aria de nord a Curţii, dar la exterior de turnul Chindia)[13].

2. LOCUIREA ANTERIOARĂ IMPLANTĂRII CURŢII VECHI

Dacă discuţiile în legătură cu trectutul istoric al Curţii domneşti din Tîrgovişte au gravitat — cum era şi firesc — în jurul monumentelor ce o alcătuiesc, aceasta nu înseamnă că a lipsit preocuparea de a defini şi studia pe bază concretă urmele materiale anterioare actualelor construcţii păstrate.

Dealtfel, încă din 1961 am identificat un strat de depunere din secolul al XIV-lea, „peste care se înregistrează stratul format în timpul construcţiei palatului vechi"[14], semnalînd totodată o locuinţă la nord de zidul de incintă din faza I şi — lucru pe care îl precizăm abia acum—

[12] Indiscutabil, este de admis că planurile iniţiale ale constructorului din vremea lui Petru Cercel prevedeau ridicarea unei clădiri de alt contur — şi de dimensiuni mai mari — şi anume, sub forma unor corpuri alipite în unghi drept, aşadar unul orientat N—S, iar celălalt V—E; aşa (şi numai aşa) se explică prezenţa gîrliciului de acces în pivniţă (descoperit de noi în 1961 — vezi SCIV 15, 1964 2, fig. 2), lung de 25 m, ceea ce inseamnă că s-a proiectat şi un spaţiu clădit deasupra — la care. totuşi, s-a renunţat. Oricum, groapa pivniţei săpate (inclusiv a gîrliciului) era mult mai mare, ea ajungînd la nord pînă în zona sondajului executat în 1954 (vezi fig. 1), iar la vest depăşea cu cel puţin 6 m latura gîrliciului. De la sine înţeles, *traseul gîrliciului corespunde cu albia vechiului şanţ de apărare,* respectiv cu un segment din traseul sudic al acestuia din urmă.

[13] Asupra vechiului şanţ se pronunţa recent, în parte dubitativ, în parte cu argumente aleatorii, G. Mihăescu şi E. Fruchter, în RevMuzMon, 2 (1978) p. 31—33 şi fig. 12. Identificarea vechiului şanţ cu albia „Tîrgoviştioarei", care ar fi străbătut teritoriul Curţii (cînd anume?)—nu e decît o ipoteză oarecare, prin nimic dovedită arheologic (citarea secţiunii I/1965 — de ce nu şi a secţiunii II/1961? — dovedeşte nefamiliarizarea cu realităţile arheologice de la Curtea domnească). Nu este cazul să stăruim aici asupra altor aserţiuni (de pildă, presupunerea că zidul găsit în secţiunea III B 1976, atins cîndva şi de R. Gioglovan, ar fi vechi, străvechi, dintr-o fază anterioară lui Mircea cel Bătrîn, după subtextul sugerat de autori ei putînd fi identificat cu faimoasele „alcune cortine di matoni cotti", atribuite de Luccari lui „Negro Voda" — cf. p. 31 !).

[14] N. Constantinescu, *op. cit.*, (1964), p. 230, 232.

publicînd din inventarul ei două vase[15]; de asemenea, făceam cunoscută o strachină smălțuită cu decor *sgraffito* și cu o inscripție în slavonă (piesă găsită, trebuie iarăși precizat, într-o groapă suprapusă de fundația de nord a Bisericii domenști)[16]. În sfîrșit, încadrînd cronologic descoperirile în orizontul cultural-material din epoca lui Mircea cel Bătrîn (Zimnicea-Cozia-Păcuiul lui Soare-Tîrgșor-Coconi), evidențiam tocmai problema ce ne preocupă aici: „rezultatele obținute îndeamnă la abordarea problemei începuturilor așezării omenești de la Tîrgoviște și la stabilirea momentului (cu laturile sale social-economice și politice) în care așezarea de aici capătă un caracter urban și de curte voievodală"[17].

Că o astfel de problemă prezintă un deosebit interes științific — rezultă din descoperirile făcute în anul 1976, datorită cărora putem afirma limpede: *vatra Curții domnești din Tîrgoviște a fost locuită cu mult înainte de implantarea construcțiilor din timpul lui Mircea cel Bătrîn, iar la sud-est de acestea și după anul 1400, pînă la apariția marii incinte poligonale din timpul lui Petru Cercel.* Deocamdată ne interesează vechiul nivel de locuire, ilustrat pe de o parte de locuința găsită în 1961 (= L 1—A,) de groapa amintită (în legătură cu care vom face mai jos cîteva supoziții), iar pe de altă parte de complexele de locuit ivite în 1976: o groapă (probabil pivnița unei locuințe) din secțiunea II A (= L 2—A), parțial cercetată, din inventarul căreia provine un frumos și bine păstrat exemplar de topor de fier; pivnița unei locuințe de suprafață, cercetată prin secțiunea II B și suprafața 3 B (= L 1—B) și asupra căreia vom stărui aici.

LOCUINȚA 1—B (ante 1394)

În momentul cercetărilor, registrele stratigrafice superioare din microzonă erau dispărute, datorită decapărilor din anii '60, nivelul de călcare existent corespunzînd aproximativ cotei de la finele secolului al XVI-lea (fig. 2—3, 4/2). Întrucît din locuința de care ne ocupăm s-a păstrat doar groapa pivniței, am distins în umplutura acesteia (parțial redată în fig. 2) mai ales masa de chirpici ars, lemne carbonizate ș.a. prăbușite pe pardoseala pivniței, formînd un strat masiv de cca 1 m grosime (fig. 4/2) — singurul pe care îl avem în vedere cînd ne referim la inventarul L 1—B.

Locuința era orientată NE—SV și avea planul dreptunghiular, luînd în considerare conturul nivelului subteran, al pivniței: o groapă săpată de la baza unui strat cenușiu (fig. 2, unde se disting depuneri ulterioare; am notat — cu *x* — o nivelare cu prundiș anterioară fazei III—Petru Cercel), cu laturi de 3,97—4,05—5,10 și 5,50 m, săpată pînă la 2 m adîncime față de cota solului contemporan (fig. 4/2); la vest, în prelungirea laturii S-SV, s-a amenajat un gîrlici de acces lung de 4,80 m și lat de 1,70 m (fig. 4/1). Că este vorba de pivnița unei locuințe, o dove-

---

15 *Ibidem*, p. 234, fig. 4—5.

16 *Ibidem*, fig. 6. „De asemenea — mai precizam —, în cuprinsul ceramicii din primul nivel se găsesc numeroase fragmente de cahle-borcan, cu marginea rotundă și profilată, precum și discuri ornamentale, cu diametrul de 0,13—0,16 m" (p. 235). Asupra „discurilor ornamentale" — vezi mai jos corectivul în ce privește interpretarea lor.

17 *Ibidem*, p. 238.

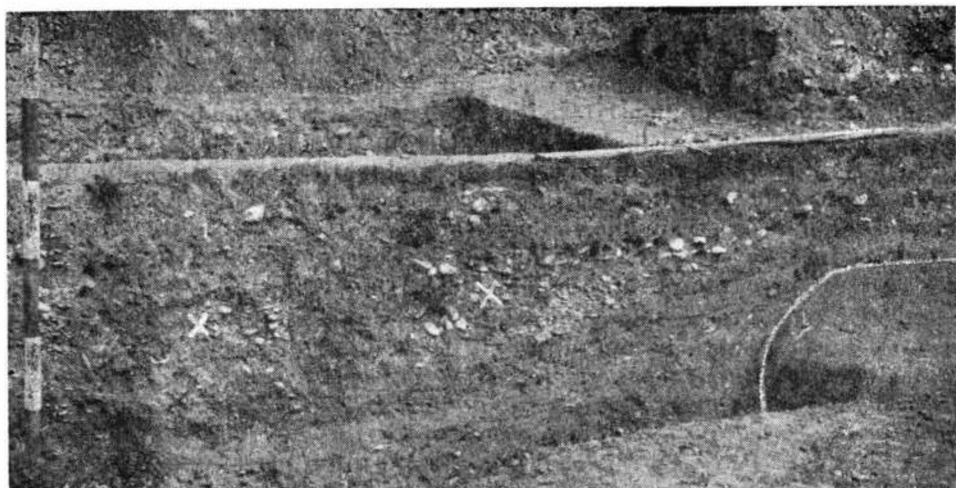

Fig. 2. Secţiunea II B/1976, profil est (fragment); se indică (x) o nivelare cu prundiş, anterioară fazei III (1583—1585), precum şi cota de săpare a pivniţei locuinţei 1—B (ante 1394).

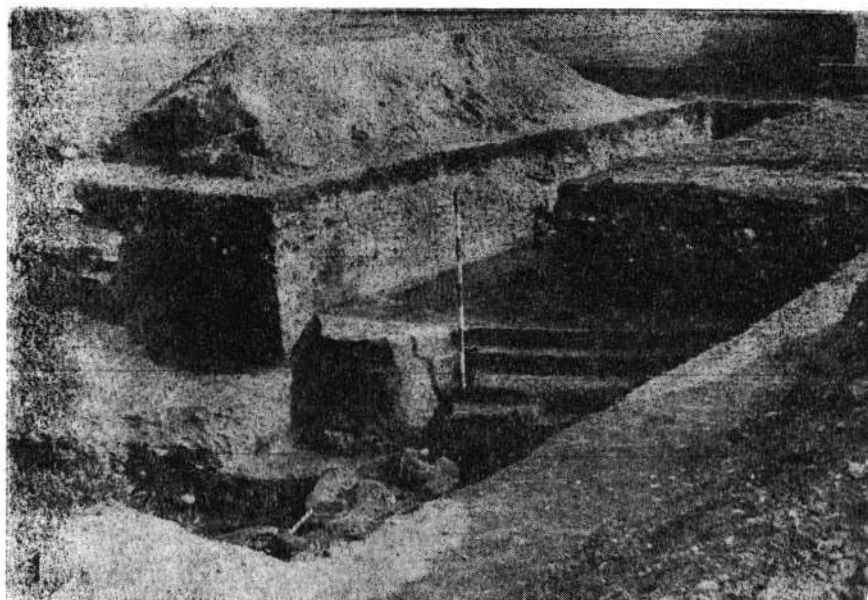
deşte şi soba acesteia, prăbuşită în urma distrugerii locuinţei prin incendiu, ea blocînd locul de intrare din gîrlici în pivniţă (fig. 3).

Sistem de construcţie. Judecînd după cantitatea fragmentelor de chirpici cu tiparul trunchiurilor de lemn, a existat un singur nivel suprateran, alcătuit din pereţi de lemn cu lipitură de lut, spoită din cînd în cînd cu un lapte de lut. De asemenea, tot din lut au fost realizate nişte detalii cu profilatura simplă şi care pot fi interpretate ca provenind de la *ancadramente* de goluri (eventual de influenţă gotică? — vezi fig. 5/2—3), precum şi altele, cum sînt elementele compuse din cîte trei piese de lemn concurente, îmbinate de pe trei direcţii şi îmbrăcate cu lut. Atragem, în sfîrşit, atenţia asupra unor *elemente curbe* din lut şi lemn (fig. 5/1): cu titlu de ipoteză, admitem că acestea au aparţinut unui *sistem de acoperire* (un fel de boltă realizată din suprapunerea de bîrne orizontale în retragere succesivă [18]).

Asupra planului parterului, singurele indicii ni le oferă soba amintită: după condiţiile ei de zacere în umplutura pivniţei, la 0,20 m de laturile de sud şi vest ale acesteia, cu cele două guri către interiorul pivniţei — toate acestea ne arată că şi odaia în care a funcţionat soba avea pereţii de sud şi vest suprapuşi peste aceia ai pivniţei, iar în plus, că *odaia amintită nu avea intrarea peste gîrlici*. Despre sobă vom aduce alte precizări mai jos.

---

[18] Despre o astfel de soluţie ne informează Vitruviu, *Despre arhitectură*, Bucureşti, 1964, p. 70. A fost larg răspîndită în evul mediu, inclusiv în Europa Centrală, vezi, despre Cehoslovacia, Jiří Škabrada, în culegerea *Středověká archeologie a studium počátků měst [Die mittelalterliche Archäologie und die Erforschung städtischer Anfänge]*, Praga, 1977, p. 180—182 şi fig. 36/1—2 (secolele XIII—XIV). Din nefericire, nu cunoaştem îndeajuns situaţia de pe teritoriul românesc; oricum, se cuvine amintit că, mai aproape de zilele noastre, această soluţie constructivă se întîlneşte în Gorj la pivniţele independente, aşezate izolat, sau în „aşezări de pivniţe" — vezi Andrei Pănoiu, *Din arhitectura lemnului în România*, Bucureşti, 1977, p. 69—70, 76—77; Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 199—200, fig. 25.

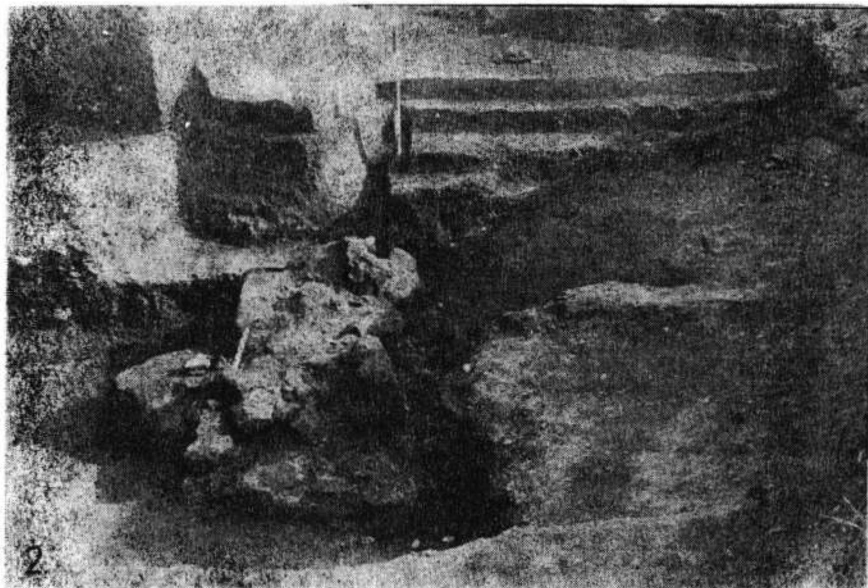

Fig. 3. Vederi asupra pivniţei locuinţei 1—B (2 locul gîrliciului de acces şi soba prăbuşită).

Putem spune mai mult despre sistemul de construcţie al pivniţei. În groapa săpată a fost fixat un schelet de lemn (stejar) cu tălpi continue, respectiv pe contururile pereţilor, tălpile fiind uşor îngropate în stratul de prundiş atins de groapă ; pe laturile lungi se aflau cîte nouă stîlpi Ø 0,16 m, la interaxe de 0,50 — 0,60 m, apoi grinzi transversale

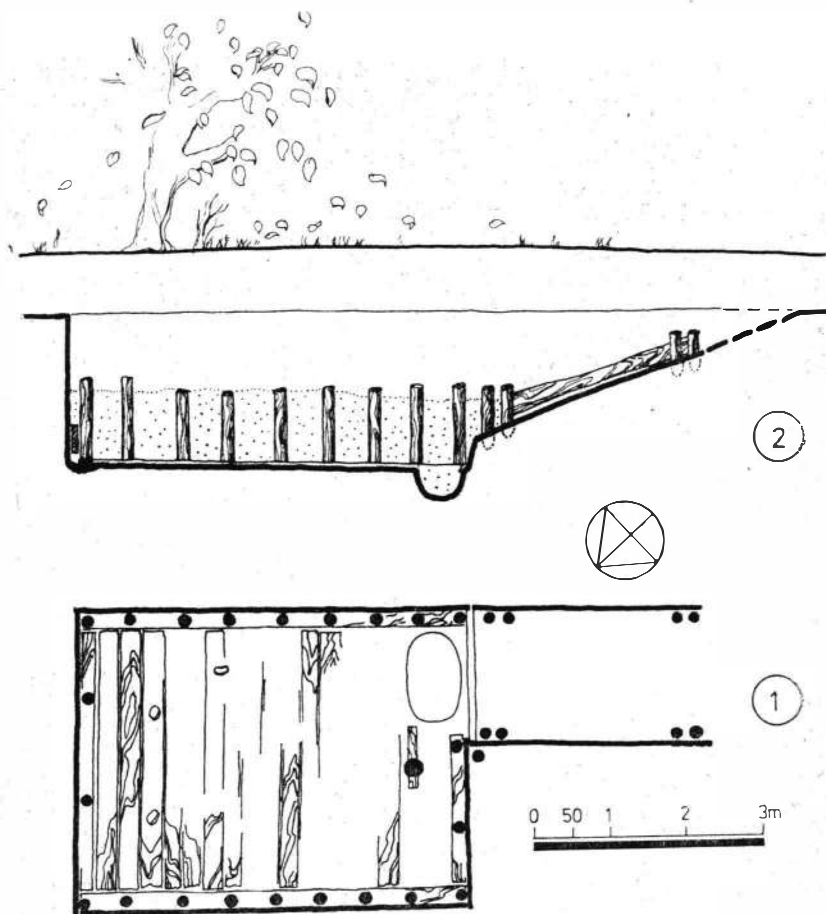

Fig. 4. Pivniţa locuinţei 1—B. Plan (1) şi secţiune longitudinală (2).

pe axele stîlpilor şi, desigur, grinzi longitudinale, iar pe laturile scurte, cîte doi stîlpi sprijineau în cîmp pereţii de loazbe cu care, ca şi gîrliciul dealtfel, a fost căptuşit interiorul pivniţei (fig. 4/2). Gîrliciul, de notat, prezintă particularitatea că avea stîlpii alăturaţi doi cîte doi, iar la colţul gîrlici-pivniţă se afla un al treilea stîlp, plantat în spate şi împănat faţă de loazbă cu o bucată de *cărămidă* (format ?/ 15,5 / 4 cm). În sfîrşit, în pivniţă se mai afla un stîlp ø 0,25 m, rezemat pe o talpă de lemn lungă de 0,70 m şi îngropată pe direcţia NV—SE, la distanţă de 0,68 m de peretele vest; ***rolul acestui stîlp era important, întrucît prelua sarcina suplimentară dată pe planşeu de soba locuinţei*** (fig. 4/1). Este una din interesantele soluţii tehnice pe care le înregistrăm în arhitectura din lemn a epocii.

Pivniţa a avut pardoseală din scînduri, cu o pantă uşoară spre intrare — către o groapă cu diam. de 0,70/1,20 m, adîncă de 0,42 m, aflată chiar în faţa gîrliciului (fig. 4/1). Indiscutabil, groapa avea menirea de

a colecta apele care ar fi pătruns în pivniță [19], accesul făcîndu-se peste groapă (presupunem o scară de lemn sau o rampă, în gîrlici, a cărei sosire era cu 0,37 m mai sus decît nivelul pardoselii). Pe suprafața pardoselii de scîndură, spre fundul pivniței se găseau trei pietre de mărime mijlocie, pe care se sprijineau probabil două scînduri.

Inventarul locuinței 1—B. Pe pardoseala pivniței și în masa de chirpici ars, pe toată suprafața, ca și în groapa practicată sub nivelul pardoselii au fost găsite obiecte din inventarul locuinței, inclusiv din soba acesteia. Astfel:

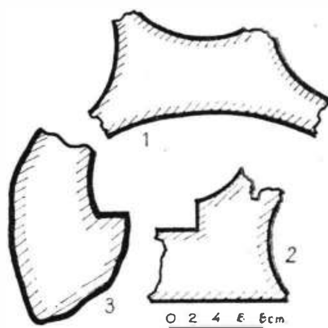

Fig. 5. Fragmente de chirpici (detalii privind tehnica de construcție a locuinței).

— Unelte: *1*, rama de fier în formă de *U* a unei casmale de lemn [20]; *2*, un cosor de fier cu peduncul (lama curbată, lată de 0,040—0,050 m; lungime totală de 0,223 m), cu precizarea că, stratigrafic, piesa zăcea la suprafața masei de chirpici ars.

— Ceramică, un lot foarte numeros, care ar merita desigur un studiu separat, dar spațiul nu ne îngăduie decît o prezentare succintă. După tehnica de execuție, vasele aparțin categoriilor obișnuite în epocă, predominînd însă cele nesmălțuite (borcane, oale cu toartă — în general cu buza înaltă, căni, străchini — tipul Coconi b/4—5, capace — tipul Coconi A-b/4 etc.); din categoria ceramicii smălțuite, cu decor *sgraffito*, cu smalț monocrom (roșu-brun) sau policrom (nuanțe diverse de galben, verde și brun) semnalăm frumoasele exemplare de străchini mari reproduse în pl. I/2—3. Asupra cahlelor de sobă vom stărui mai jos.

— Monede, în număr de șase — două încă neidentificate, datorită stării precare de conservare (una ar putea fi un dinar de argint de la regele Ungariei Ludovic I de Anjou, 1342—1382), celelalte patru fiind emisiuni de la Mircea cel Bătrîn și anume din prima parte a domniei în Țara Românească (1386—1394) [21]. Au fost găsite în umplutura gropii din pivniță.

SOBA L 1—B

Ceea ce particularizează locuința descoperită la Curtea domnească din Tîrgoviște, în afară de elementele de construcție și de soluțiile amintite este *instalația de gătit-încălzit*, cu totul remarcabilă — ca element de

---

[19] Soluție oarecum similară și la cunoscuta casă domnească de pe platoul Cetății Suceava — vezi R. Popa, în SCIV, 20, 1969, 1, p. 49, fig. 8.

[20] Aparține grupei B, tipul II—2, după clasificarea lui V. Neamțu, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, 1975, p. 194 și urm., fig. 48/7, 9. Pentru a nu reveni în mod special, menționăm că pe podeaua pivniței a fost găsită și o cantitate de grîu carbonizat.

[21] Identificarea monedelor de la Tîrgoviște o datorăm colegului Octavian Iliescu, căruia îi mulțumim cu căldură.

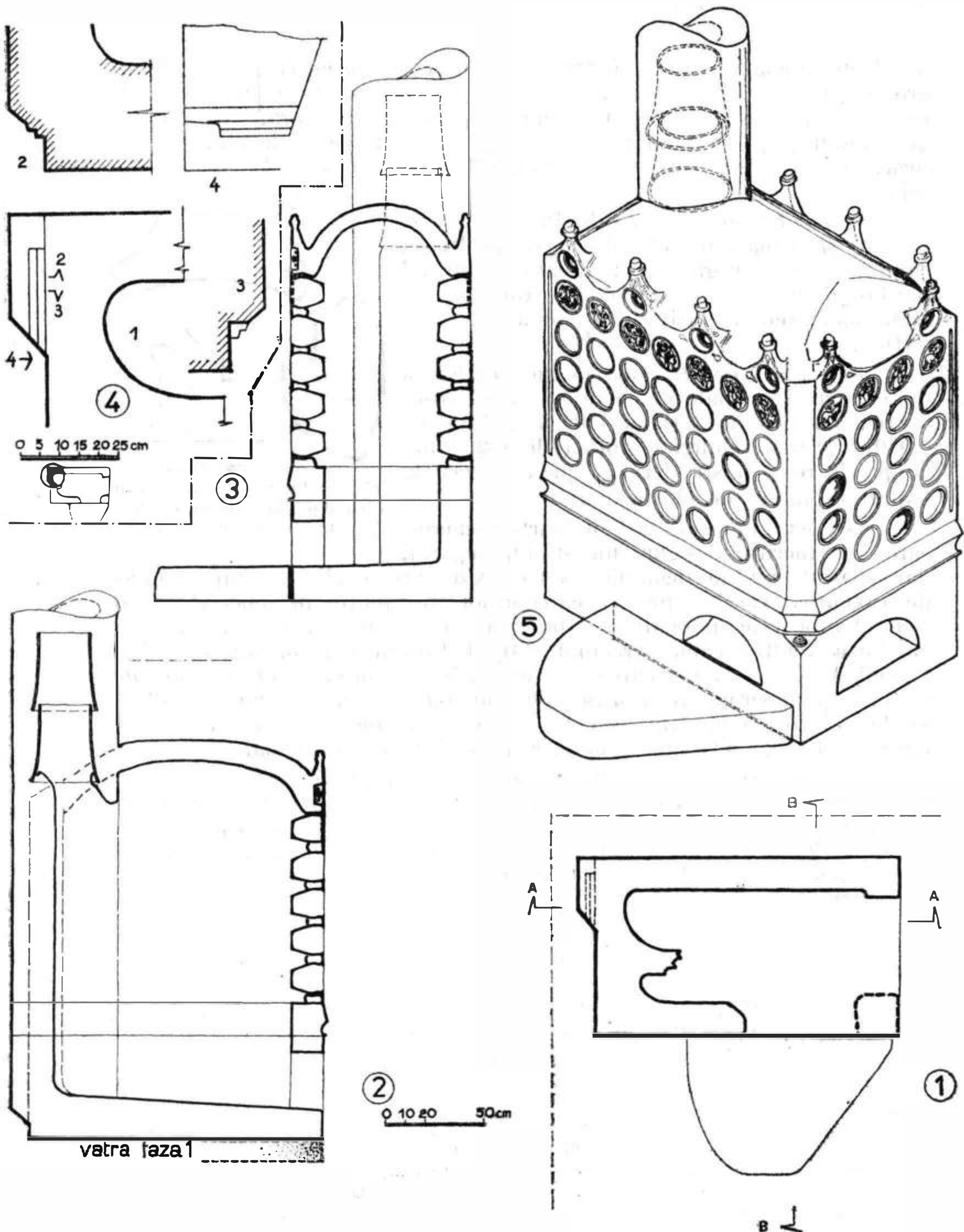

Fig. 6. Soba locuinței 1–b. Plan (1), secțiunile A–A și B–B (2–3 încercări de reconstituire), detalii privind consola de la baza coșului de fum (4), perspectivă (5), variantă de reconstituire). *Circa 1380–1390.*

dotare interioară şi de confort (în egală măsură şi de *organizare a spaţiului locuit*). Au fost stabilite două faze ale acestei amenajări. :

Faza 1. În colţul de SV al locuinţei a existat mai întîi o vatră simplă, respectiv un strat de lut aşezat pe podea, care în momentul descoperirii se prezenta ca o placă dură, puternic arsă la suprafaţă, cu o crustă de cenuşă şi cărbuni — totul măsurînd o grosime de 0,11 m (fig. 6/2). Nu cunoaştem dimensiunile exacte ale vetrei, dar ele nu vor fi fost mult diferite de ale instalaţiei următoare.

Faza 2. Într-adevăr, *pe acelaşi loc, direct peste vatra amintită*, a fost construită soba locuinţei, aflată prăbuşită în pivniţă şi despre a cărei poziţie iniţială în încăpere putem presupune că, faţă de pereţii de sud şi de vest, se afla la distanţe de cel puţin 0,20 m (fig. 6/1). Datorită elementelor păstrate din sobă, ne putem pronunţa atît asupra morfologiei şi arhitecturii ei, cît şi asupra tehnicilor folosite — desigur sub forma unor ipoteze de lucru (sub o astfel de cauţiune prezentînd şi varianta de reconstituire din fig. 6). Distingem la sobă :

1) Partea inferioară, paralelipipedică, de plan dreptunghiular — 1,50/0,92 m —, compusă din *soclu*, *focar cu două guri*, lucrată din lut turnat monolit în cofraj de lemn (evidenţiat de desenul fibrei, vizibil la exteriorul perfect plan) şi o *paltformă din lut*, adosată laturii lungi (fig. 3/2 ; 6/1, 3, 5). Din acest registru de bază, înalt de 0,56 m, ultimii 0,38 m (de sus) reveneau focarului (sau camerei focului), ai cărui pereţi aveau grosimea de 0,18 m (fig. 6/2—3) ; gurile erau largi fiecare de cca 0,50 m, iar colţul dintre ele (respectiv al focarului) avea probabil forma unui stîlp care a fost distrus (fig. 6/1). Atît gurile, cît şi vatra focarului aveau feţele finisate cu mîna ; vatra, cu o crustă de lut şi cenuşă, era uşor înclinată pe direcţia celor două axe ale sobei, către guri, iar fundul se afla racordat cu peretele într-o suprafaţă curbă, lesne de curăţat. Pe latura scurtă de la perete, o consolă de lut profilată, de plan şi secţie trapezoidale (fig. 6/1, 4), ca şi o nervură verticală din lut, pe direcţia longitudinală (parţial păstrată), ce compartimenta focarul în două (fig. 6/1, 4—1), formau împreună baza coşului de fum (asupra acesteia vom reveni). Cît priveşte *platforma adosată*, a cărei parte superioară se situa neîndoielnic la nivelul vetrei focarului, ea măsura o lungime de 1,05 m pe latura dinspre sobă şi o lăţime în jur de 0,70 m (perpendicular pe gură) ; muchiile erau rotunjite (fig. 6).

2) Două blocuri de lut (unul în unghi obtuz) profilate, prefabricate, groase de 0,18 m şi înalte de 0,17 m. Faţa văzută era înclinată şi prezenta o scotie pe una din jumătăţile înălţimii (detaliu ce trebuie reţinut, întrucît aminteşte de *profile gotice*). Poziţia în lucrare o bănuim cu scotia la partea de jos a blocului şi nu altfel, considerînd că ambele blocuri, ca şi altele similare care s-au distrus, alcătuiau de fapt un *registru intermediar*, zidit, între zona de producere (focar) şi zona de depozitare şi de distribuire a căldurii. Acestea sînt raţiunile care ne determină să indicăm poziţia registrului în varianta de reconstituire propusă (fig. 6/2—3, 5 ; 7/1).

3) În sfîrşit, elemente din registrul de cahle şi din partea superioară (sau *terminaţia sobei)*. Cahlele erau de trei tipuri :

I. *Cahle-oală nesmălţuite*, înalte de 0,165—0,185 m, cu diam. de 0,160 — 0,170 m, buza înaltă şi dreaptă, cu marginea uşor îngroşată. (Nu

insistăm asupra altor detalii — pastă, ardere etc.) După numeroasele exemplare întregibile sau fragmentare, putem aprecia că la sobă au fost folosite aproximativ 75 de piese de acest tip (fig. 8/1).

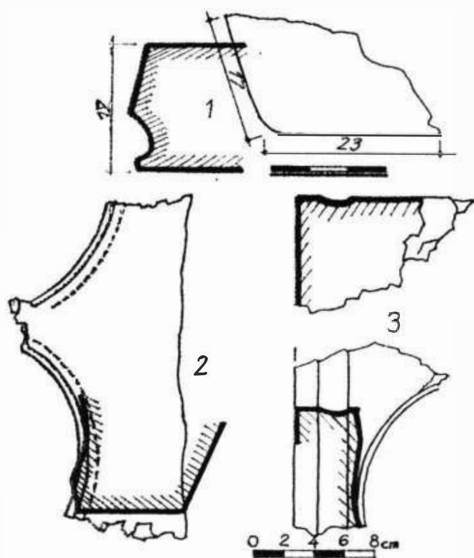

Fig. 7. Soba locuinţei 1—B, detalii.

II. *Cahle-oală nesmălţuite*, apropiate de tipul precedent, inclusiv ca dimensiuni (diam. gurii varia între 0.156 şi 0.166 m), cu deosebirea că rotundul gurii era obturat cu *plăci traforate, smălţuite monocrom* (în verde oliv sau brun auriu) şi tratînd — prin folosirea unui tipar — subiecte *figurative în relief*. În funcţie de motivele realizate, cahlele de acest tip se împart în două variante :

a) Cavaler pe cal în trap spre dreapta ; personajul, cu o mînă întinsă înainte (părînd a ţine frîul), iar cealaltă, flectată, agitînd se pare o sabie al cărei vîrf aproape că atinge capul, poartă o îmbrăcăminte specifică : haină strînsă pe corp — incontestabil o *cotte-hardie* (sau *cotte à chevaucher*, cu un termen mai general *juste au corps*) —, încinsă pe talie

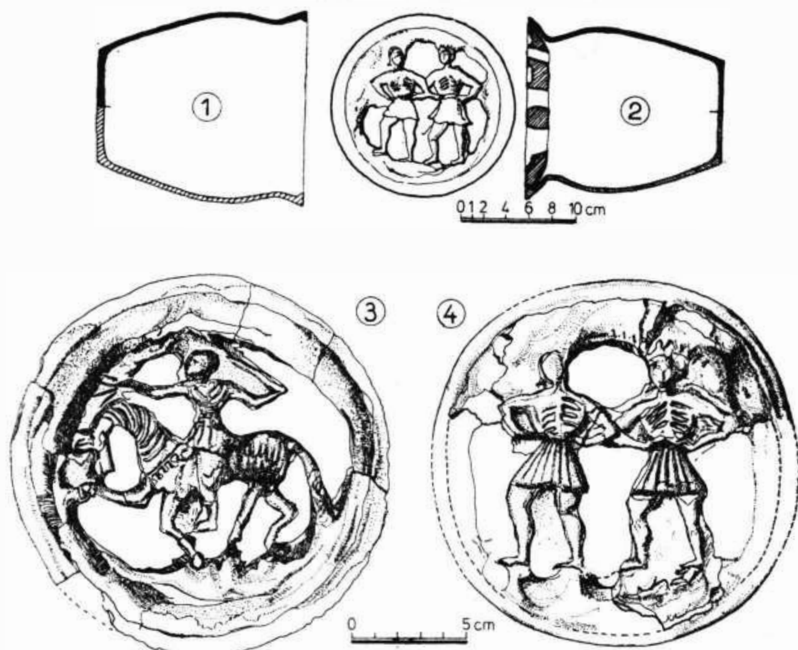

Fig. 8. Soba locuinţei 1—B, tipuri de cahle : 1 tipul I ; 2 tipul II, varianta *b* ; 3—4 variantele *a—b*, detalii privind subiectele figurative.

1

2

3

4

5

Planșa I. Curtea domnească din Tîrgoviște, zona de N—NV, vedere aeriană (1); ceramică smălțuită găsită în locuința 1—B (2—3); cahle-oală, tipul II, placa traforată și smălțuită, subiecte figurative—varianta *a* (4) și varianta *b* (5).

de o centură cu cataramă, lungă pînă deasupra genunchilor şi împodobită la piept cu găetane arcuite în sus ; pantalon strîns pe picior. Încălţămintea — clar redată — constă din cizme (cu remarca : pintenii de circumstanţă lipsesc). Calul, într-o mişcare vioaie, chiar elegantă, are coama pieptănată, iar pe corp poartă bogate elemente de harnaşament (fig. 8/3 ; pl. I/4).

b) Doi tineri în picioare, alăturaţi, cu mîinile îndoite şi sprijinite cu palmele pe şolduri ; costum asemănător variantei precedente, cu deosebiri — de pildă găetanele de pe piept, care sînt orizontale, ca şi pantalonii, strînşi pe picior, încălţările fiind din acelaşi material. S-a încercat şi redarea coafurii, în plete ; o linie zimţată marchează (la unele exemplare) marginea traforului superior, între capetele personajelor, pe cînd la alte exemplare această linie atinge şi coafura personajului din stînga, dînd impresia falsă a unei „coroane" (fig. 8/2, 4 ; pl. I/5). Ambele variante erau în număr de cca 20 exemplare.

[*Note speciale.* 1. Deşi desenul subiectului de pe fiecare din exemplarele aceleiaşi variante — ca tratare — este strict acelaşi şi de aceeaşi calitate, se pot constata totuşi mici diferenţe de detaliu în ceea ce priveşte *modeleul* şi *dimensiunile*, existînd aşadar *subvariante;* 2. Ultimele se definesc dealtfel şi prin repartizarea diferită a locurilor de fond, unde s-a eliminat lutul prin realizarea traforajului (adesea prin operaţii suplimentare de fasonare) ; 3. La ambele variante, personajele au bustul din faţă, iar jumătatea inferioară a corpului din profil — cavalerii au privirea îndreptată înainte, pe cînd cei doi tineri, *ce par a dansa*, privesc către exteriorul planului plăcii, spre privitor ; 4. În sfîrşit, fiecare exemplar este smălţuit monocrom, dar în cuprinsul fiecărei variante unele exemplare sînt smălţuite în verde oliv, iar altele în brun auriu — alternanţă cromatică în corelaţie şi cu observaţiile de la pct. (1).]

III. *Cahle-disc*, parţial smălţuite în verde oliv. Sînt piese cu şi fără inele concentrice în relief, cu margini scunde sau mai înălţate (diam. de 0,130 — 0,155 m, înălţimi de 0,035—0,044—0,070 m), în *patru variante* — toate cu buton central, singurul smălţuit (fig. 9). În total, după cele găsite în dărîmătura din pivniţă, la soba L 1—B s-au folosit cca 15 exemplare (alte precizări, mai jos).

Toate aceste cahle folosite la construcţia sobei L 1—B, aşadar în număr de 100 — 110 bucăţi, erau fixate între ele cu lut curat. Am găsit numeroase fragmente din chirpiciul ars aflat între cahle, toate păstrînd amprentele lăsate de ele — la distanţe de 2—3 pînă la 5 cm (fig. 7/2). De asemenea, au fost găsite şi fragmente de la colţuri, în unghi drept sau în unghi obtuz ; ultimele aveau amprentele cahlelor pe aceeaşi verticală, la distanţe de 4,5 — 6,5 cm de colţ. Fragmentele în unghi drept erau prevăzute în vecinătatea muchiei cu un şănţuleţ vertical, cu rost exclusiv plastic (fig. 6/1 ; 7/3). Şănţuleţe puţin adîncite s-au observat şi în cîmpul feţelor. Unghiurile drepte sînt de presupus către pereţi, iar către interiorul camerei sînt de acceptat două colţuri obtuze, prin care se diminua montantul de lut rezultat între cahlele de colţ.

Nu există alte indicii asupra algoritmului de organizare a cîmpului de cahle ; presupunem, totuşi, că piesele cu subiecte figurative îşi aflau locul potrivit numai spre partea superioară a sobei, mai aproape de linia ochiului — cum sugerăm în varianta la care ne-am oprit (fig. 6/5).

Cît privește *coronamentul sobei*, sau *cornișa*, semnalăm prețiosul element de chirpici descoperit: chiar în stare fragmentară, acesta se caracterizează prin forma triunghiulară, cu una din fețe modelată cu grijă și prezentînd o ușoară adîncitură ce amintește de forma unei picături; *baza curbată poartă amprenta unei cahle-disc* (așadar de tipul III), ceea ce ne permite concluzia că terminația sobei consta tocmai din asemenea

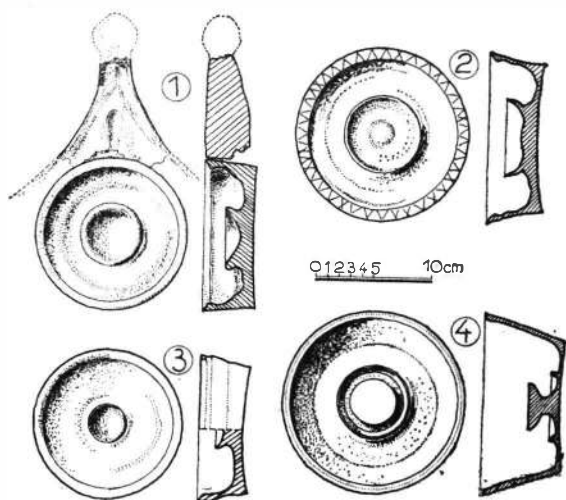

Fig. 9. Soba locuinței 1—B, cahle-disc (tipul III, variante; 1 element de cornișă, vezi și fig. 11/5—5').

elemente triunghiulare în relație cu cahle-disc (fig. 9/1; 11/5—5'). Vom reveni și în această privință.

Nu au fost identificate elemente din capacul sobei și în consecință nu putem afirma dacă acesta consta numai din lut (în varianta de recon-

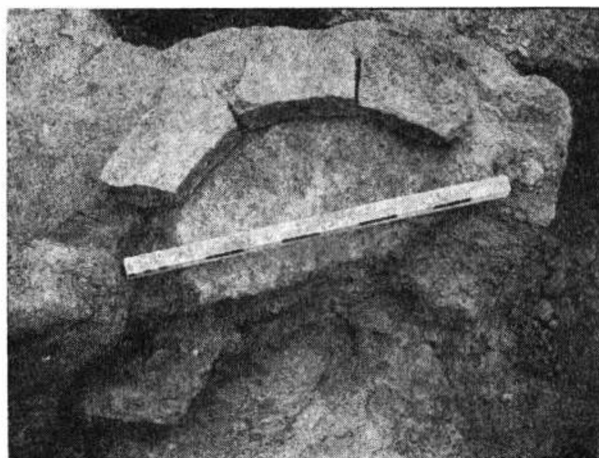

Fig. 10. Soba locuinței 1—B, cărămizi speciale (ipoteză asupra locului lor în focar).

tituire din fig. 6/5 nu indicăm prezența cahlelor; în schimb facem acest lucru în varianta redată în fig. 12/1 a — 1 b). Cert este însă faptul că

pe capacul sobei era montată acea parte din coşul de fum care, continuînd spre podul locuinţei, era alcătuită din *olane de lut ars*: tronconice, cu baza mare evazată, înalte de 0,40 m şi cu diam. de 0,20 — 0,35 m şi îmbinîndu-se cu mufă, formînd un tub (fig. 6). În sfîrşit, sînt de semnalat şi *cărămizile speciale* descoperite între dărîmăturile sobei: acestea aveau forma unor sectoare de inel, late de 9 cm şi groase de 3,5 cm; au avut rol structiv în construcţia sobei — dar, constatînd că se potrivesc întocmai cu marginea vetrei focarului (fig. 10), putem admite că asemenea cărămizi erau situate la baza coşului de fum, în focar.

Interpretări. Deşi nu s-a păstrat în toate articulaţiile originare, locuinţa 1—B din vatra Curţii domneşti de la Tîrgovişte ne introduce, incontestabil, într-o problematică de interes major, întrucît ne permite să formulăm unele consideraţii privind locul şi semnificaţia ei în habitatul local, iar pe un plan mai larg, în ansamblul vechii civilizaţii medievale româneşti şi — vom vedea îndată — cu implicaţii chiar în context european.

O primă problemă care ne reţine atenţia se referă la *datarea complexului*, condiţie absolut indispensabilă, căci în funcţie de ea putem aborda cu temei ştiinţific celelalte aspecte.

Astfel, pe lîngă încadrarea stratigrafică, în afară de orice îndoială, inventarul arheologic provenit din locuinţă se prezintă unitar şi cu trăsături tipo-stilistice specifice celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIV-lea (bineînţeles, avem în vedere îndeosebi ceramica). În al doilea rînd, aşa cum vom preciza mai jos, chiar unele detalii redate pe cahlele cu subiecte figurative — costumul de pildă — ne situează în aceeaşi epocă. În sfîrşit, constatînd că locuinţa 1—B nu este izolată, ci face parte dintr-un grup mai mare (inclusiv din vecinătatea Curţii domneşti) care prezintă o notă comună: *dispariţia lor prin incendiu*, este firesc să căutăm cauza acestor dispariţii în aceleaşi evenimente şi într-un moment anume care au afectat soarta întregii aşezări de pe Ialomiţa. Or, cel mai însemnat reper cronologic, clar determinat, ne este oferit de lotul numismatic descoperit în pivniţa locuinţei 1—B.

Într-adevăr, este vorba în principal de *emisiuni anterioare momentului-Rovine (10 octombrie 1394)*, după care, cum este ştiut, Mircea cel Bătrîn pierde pentru doi ani scaunul domnesc din Argeş, care ajunge în mîinile uzurpatorului Vlad I (sprijinit de turci). Dar mai ştim azi, prin informaţiile transmise de izvoarele scrise (confirmate în bună parte şi pe cale arheologică), respectiv bizantine, turceşti ş.a., că înfruntarea dintre sultanul Baiazid I Ildîrîm şi Mircea cel Bătrîn nu s-a limitat la teatrul propriu-zis de operaţiuni militare, care au culminat cu celebra bătălie; aceasta a fost precedată (şi urmată), potrivit practicii curente a oştilor turceşti, de o vastă acţiune de pradă şi pustiire — îndeosebi din partea corpurilor „specializate" în astfel de incursiuni, a *azapilor* şi *akîngi*-ilor [22]. Or, bazinele Dîmboviţa—Ialomiţa erau cele mai apropiate

[22] Laonic Chalcocondyl, *Expuneri istorice*, Bucureşti, 1958, p. 63—64; vezi precizările de la Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, Bucureşti, 1978, p. 38—40 (în special p. 40, n.1).

de culoarul de penetrație al oștii de invazie turcești și, în consecință, putem admite că așezarea de la Tîrgoviște, alături de altele, a suferit un puternic incendiu și a fost deci distrusă în bună parte. Numai așa, socotim, se explică de ce în inventarul locuinței 1—B au fost găsite monedele amintite — un reper cronologic care nu trebuie ocolit.

Odată ce am stabilit această legătură — cu concluzia: *locuința 1—B dispare în anul 1394* — ne putem pronunța și asupra vechimii locuinței, luînd în considerare durata instalațiilor de gătit-încălzit. Căci, în chip firesc, trebuie să se fi scurs un timp anume între faza cu vatră simplă și faza cu soba din cahle, un timp care s-ar putea măsura în decenii. *Ca ipoteză plauzibilă*, încadrăm locuința 1—B din vatra Curții domnești de la Tîrgoviște în ultima treime a secolului al XIV-lea, *aproximativ în perioada 1370—1394*, admițînd așadar o existență de cca un sfert de secol; cu același titlu de ipoteză, am putea vorbi de faza 2 (cu soba din cahle) *din jurul anilor 1380—1390*.

Să trecem acum la discutarea altor aspecte. Astfel, referitor la *tipul de locuință* și la *structura* acesteia, trebuie menționat că secțiunea compusă — cu pivniță, așadar un tip evoluat în raport cu așa-zisa „locuință de suprafață" și mai ales cu bordeiul — este semnalată de timpuriu în spațiul românesc: cea mai veche, se pare și unica de acest tip, se localizează în Hațeg — la Streisîngiorgiu (secolul al XII-lea) [23], iar altele mai tîrzii — ca în Bihor, la Voivozi și în Maramureș, la Cuhea (ambele din secolele XIII—XIV) [24] — au aparținut unor căpetenii feudale. O recentă descoperire în mediul săsesc, la Sighișoara, databilă în aceeași epocă, ne dovedește de asemenea existența acestui tip de locuință — cu totul apropiat de acela documentat la Tîrgoviște [25].

Este de subliniat, încă o dată, că la astfel de construcții structura constă din schelet de lemn și diafragme (pereți) din lemn masiv, sistem compus pe care îl evidențiază și locuința 1—B. Precumpănirea întrebuințării lemnului în construcțiile medievale nu este o caracteristică a lumii rurale, ci caracterizează toate mediile societății feudale. Este un aspect remarcat mai demult de către specialiști, iar recent a fost explicit exprimat în lucrarea postumă a regretatei Corina Nicolescu [26].

Cu acest plan, această structură și această secțiune compusă, locuința 1—B din vatra Curții domnești de la Tîrgoviște *este însă cea mai veche locuință de orășean, de acest tip, cunoscută în mediul românesc.*

Problemele interesante ridică și soba acestei locuințe — și se cuvine iarăși a fi imaginată: paralelipipedică, alcătuită din două registre, cel inferior, din lut masiv turnat monolit, destinat focarului și preparării mîn-

---

[23] V. Eskenasy, în RevMuzMon, 1, 1978, p. 58—59 și fig. 3 (cu precizările din n. 10, despre eventualitatea unui bordei).

[24] R. Popa, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 215—219; idem, Ostkirchliche Studien, 24, 1975, 4, p. 309 și urm.; idem, *Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966, p. 13—17, fig. 9—10 (în colab. cu M. Zdroba).

[25] Informație de la R. Popa — vezi în volumul de față, p. 33 și urm.

[26] C. Nicolescu, *Case, conace și palate vechi românești*, București, 1979, p. 18 (cap. *Cultura lemnului și locuința străveche românească*). „Evul mediu — afirmă și J. Le Goff — este o lume a lemnului. Lemnul era atunci materialul universal", vezi *Civilizația Occidentului medieval*, trad. și note de M. Holban, București, 1970, p. 280.

cării, cel superior, cu pereţi din cahle şi lut, despărţit de primul printr-un registru intermediar (de fapt o cornişă), totul fiind încoronat de cornişa propriu-zisă formată din elemente special lucrate, de la baza căreia pleca bolta (cupola sau capacul, prevăzută sau nu cu cahle, vezi precizările *supra*).

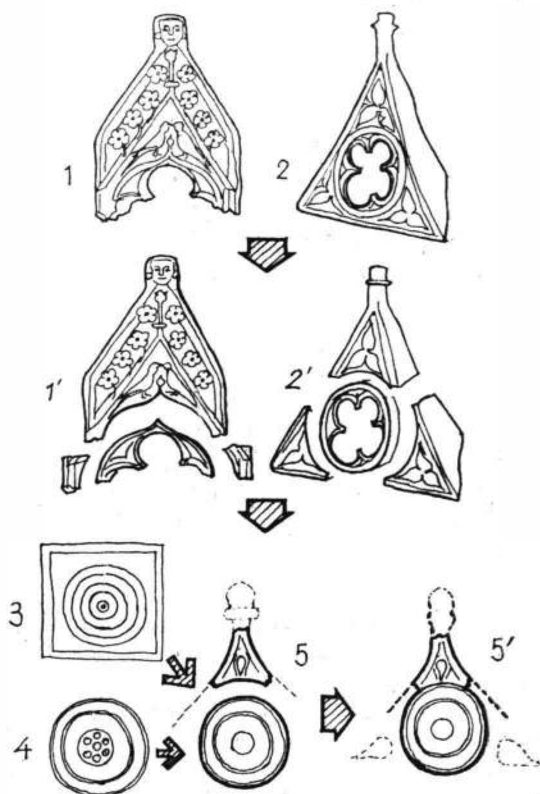

Fig. 11. Exemplare de comparaţie privind originea elementului de cornişă al sobei locuinţei 1—B de la Tîrgovişte (5—5'): 1 cahlă de cornişă (Schenkon, secolul al XIV-lea); 2 cahlă de cornişă (Visegrád, 1373—1382); 3 cahlă /Festen Hus Göltsch,. secolele XIV — XV, Muzeul Rodewisch, Saxonia); 4 cahlă convexă smălţuită în verde (Basel, secolul al XV-lea, Muzeul de istorie) — după I. Holl şi R. Franz.

În linii generale, ***instalaţia 2 din locuinţa 1—B oglindeşte cu destulă limpezime tocmai stadiul european al sobei romanico-gotice***, denumită „Gewölbekachelofen" (sobă boltită cu cahle) de către Rosemarie Franz, specifică secolului al XIV-lea; totuşi, soba tîrgovişteană ne dezvăluie cîteva semnificative ***soluţionări de detaliu***, expresie evidentă a unei practici îndelungate — de prisos a fi demonstrată aici — nu numai în modelarea lutului, ci şi în ***reprezentarea spaţiului modelabil.***

Într-adevăr, exceptîndu-se modificările constructive (rezultate la rîndul lor din modificarea funcţională a părţii inferioare, căci soba servea deopotrivă la gătit şi încălzit), putem lesne constata că piesa din locuinţa 1—B de la Tîrgovişte este strîns înrudită cu sobele elveţiene din prima jumătate a secolului al XIV-lea — Alpii fiind locul de origine al sobelor din cahle europene, reprezentate pe stema de pe sulul de la Zürich şi pe

fresca de la Konstanz [27] (fig. 12/2—3), modele răspîndite apoi în Europa (Germania, Austria, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia, Serbia) [28] şi, de la sine înţeles, în spaţiul românesc. De asemenea, se poate observa că la Tîrgovişte sobei i s-a eliminat postamentul profilat (de comparat totuşi, cu prudenţa necesară, soba redată pe blazonul Lutenwang — fig. 12/4—, din Basel [29]), dar cornişa intermediară şi consola profilată pe care reazimă coşul de fum, realizate din lut, reproduc indiscutabil modele europene corespunzătoare, lucrate din piatră.

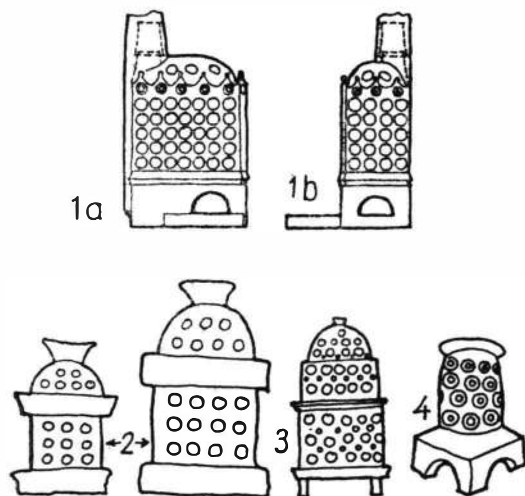

Fig. 12. Soba de la Tîrgovişte (1 a—1 b) în comparaţie cu cîteva sobe europene din secolul al XIV-lea: 2 sobele de pe blazonul de la Zürich; 3 soba de pe fresca din Konstanz; 4 soba de pe blazonul Lutenwang — după I. Holl şi R. Franz.

Cornişa superioară, alcătuită din triunghiuri de lut montate pe cahle-disc, o vedem inspirată din cahlele speciale de cornişă, care au început să împodobească sobele gotice din a doua parte a secolului al XIV-lea în ţările Europei Centrale [30]. La astfel de cahle se disting două părţi componente: partea inferioară, dreptunghiulară sau trapezoidală, cu o anumită ornamentaţie — care la exemplarele elveţiene (la Basel de pildă) şi ungare (la palatul din Visegrád) este un cerc circumscris unui cvadrilob [31] — şi partea superioară, *de fapt un triunghi decorat*, terminat cu

[27] Holl Imre, *BudRég.*, 18, 1958, p. 211, fig. 1; pe larg la Rosemarie Franz, *Der Kachelofen. Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung von Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus*, Graz-Austria, 1969, p. 16—19 şi fig. 4, 5, 11.

[28] Vezi diferitele tipuri de cahle publicate de I. Holl., *loc. cit.*, p. 212, fig. 3/1—2 şi fig. 5; idem, *BudRég.*, 20, 1963, p. 346, 348, 388—389 şi pl. 74/10—12, 75/11—13; pentru Cehoslovacia, Zd. Smetanka, Pam. Arch, 49, 1958, 1, p. 248 şi urm., fig. 1, 6; 59, 1968, 2, p. 543 şi urm. (tehnologie, XIV—XVI); 60, 1969, 1, p. 228 şi urm., fig. 8—13; pentru Serbia, Maria Birtasević, *Srednjovekovna keramika*, Belgrad, 1970, pl. XIX şi fig. 78—90. Amintim aici că pentru Ţara Românească din secolul al XIV-lea cele mai vechi cahle cunoscute provin de la casa domnească (circa 1340) de la Curtea de Argeş.

[29] Deşi datînd din anul 1510, acest blazon redă o sobă specifică secolului la XIV-lea — — vezi R. Franz, *Der Kachelofen*..., p. 20 şi fig. 6.

[30] *Ibidem*, p. 41, fig. 43 (soba de la Tannemberg, distrusă în 1399); vezi şi p. 38—39, fig. 38, 55—61 (cahle elveţiene şi austriece, a doua jumătate a secolului al XIV-lea).

[31] *Ibidem*, p. 33, fig. 46; I. Holl, *loc. cit.*, (1958), p. 216, fig. 19—20.

un element geometric sau figurativ [32] (vezi fig. 11/1—2). De menţionat că partea superioară a unei astfel de compoziţii se întîlneşte de-sine-stătătoare la cahle eleveţiene din oraşul Schenkon (înainte de 1386) [33].

Or, luînd în considerare cele cunoscute pînă acum — că în ţările în care s-a dezvoltat soba *nu se cunosc deocamdată cahle-disc* (cel puţin nu sînt semnalate ca atare la construcţia sobelor); în Ungaria şi în alte ţări din Europa Centrală soba gotică avea deja un statut relativ bogat; în secolul al XIV-lea exista motivul decorativ compus din cercuri concentrice (cu centrul distinct marcat), şi din rozete, fie la cahle-oală pline („Rundkacheln”) [34], fie la cahle concave („Konkavkacheln”) cu marginea pătrată, ca şi la cahle-castron („Schüsselkacheln”) —, *ajungem la concluzia că meşterul sobei de la Tîrgovişte a fost el însuşi un remarcabil creator.* Într-adevăr, dacă triunghiurile de lut sînt de interpretat numai în relaţie cu cahlele-disc, alcătuind împreună tema cornişei (elaborată de artiştii gotici şi soluţionată corespunzător arhitecturii [35]), reiese limpede că meşterul tîrgoviştean a procedat la *descompunerea modelului gotic* (sugerăm acest lucru în fig. 11/1'—2') *şi crearea unui element cu totul nou*, cu ajutorul cahlei-disc şi al triunghiului de lut (fig. 11/5—5').

În acest fel şi cu acest rost încercăm să vedem apariţia cahlei-disc (şi, în general, a acestui tip de cornişă) în mediul românesc, respectiv ca o parte componentă a unei reprezentări intim legate de însăşi arta arhitecturii, mai mult, *ca o creaţie specifică pe teren românesc*. În consecinţă, credem, se impune renunţarea la expresia încetăţenită la noi: „discuri ornamentale (sau decorative)”; acestea sînt *cahle*, adică făcute să răspundă unor cerinţe utilitare, iar valoarea lor plastică, încorporată, se află în corespondenţă cu gradul de cultură şi de civilizaţie al mediului care le-a creat. Şi, cum se vede la Tîrgovişte, acest mediu nu este mai prejos decît acela constatat pe plan general european.

Dar inovaţiile meşterului-creator de la Tîrgovişte nu se rezumă la cele înfăţişate pînă acum. Chiar cahlele-oală folosite la sobă (şi ne referim la tipul II) ne evidenţiază un aspect interesant. Şi în cazul de faţă, originea lor se află în aşa-zisele „cahle convexe rotunde (runde Konvexkacheln)” central-europene, derivate din cahlele-oală apărute în Elveţia şi dezvoltate cu precădere acolo [36]. Numai că subiectul traforat din faţă, frecvent întîlnit şi la „cahle-nişă (Nischenkacheln)” din Europa, în secolul al XIV-lea [37], apoi la cahle de cornişă dreptunghiulare cu vîrf ascuţit şi la cahle obişnuite pătrate, de tip castron, *este aplicat pentru întîia oară* — din cîte cunoaştem — *la plăci de lut de contur rotund*, respectiv la exemplarele pe care le putem denumi „*variantele Tîrgovişte II/a—b*”. Cît priveşte smalţul verde oliv şi brun auriu de pe aceste plăci traforate — de

---

[32] *Ibidem*.

[33] R. Franz, *op. cit.*, p. 30, 41 şi fig. 38 (cahlă alungită, trapezoidală-triunghiulară, terminată cu un cap feminin). Tipul de cahle triunghiulare de cornişă se menţine şi în secolul al XV-lea, de pildă la palatul lui Sigismund de Luxemburg — I. Holl, *BudRég*, 22, 1971, p. 164, fig. 116 (= gr. I, tip. 13), p. 176—177, fig. 152 (= tip. 17), „Giebelkacheln”.

[34] R. Franz, *op. cit.*, p. 24—26, pl. 29, 36.

[35] *Ibidem*, p. 39, 57—61 (linia evolutivă pînă la soba de la Hohensalzburg, 1501 — vezi pl. I şi fig. 134—136).

[36] *Ibidem*, p. 26, fig. 34—36.

[37] *Ibidem*, p. 40—41, fig. 55—56, 60—61, 63.

veche tradiţie în părţile noastre, se cuvine precizat că este la fel de răspîndit şi în Europa Centrală din secolul al XIV-lea [38].

Aşadar, cahlele de la Tîrgovişte ne arată un stadiu avansat al realizării lor artistice, la nivelul materialului cunoscut pe plan european. Ele aduc, pe de altă parte, elemente noi tipo-stilistice, constînd din tratarea şi încadrarea subiectului într-o suprafaţă circulară, traforată, respectîndu-se rigorile spaţiului curb, ceea ce în ansamblul sobei contribuie la unitatea imaginii. Siguranţa desenului şi modelului, compunerea imaginii şi punerea în pagină, ritmul, mişcarea personajelor şi calului, anatomia acestora, apoi modul de tratare a pămîntului şi decupajul subiectelor prin traforuri — totul denotă un remarcail simţ artistic, o îndelungată experienţă. Aceste cahle sînt realmente reprezentative pentru epocă şi pentru pămîntul românesc.

Dealtfel, epoca ni se desluşeşte şi prin costumaţia personajelor redate pe cahlele de tipul II. Tunica numită „cotte-hardie" apare în Franţa către 1340, cînd, cum scria Camille Enlart, „moda se schimbă radical" (desigur la curtea regală franceză) [39]. Şi Viollet-le-Duc remarca în secolul trecut: „Veşmintele oamenilor, aşa de simple în secolul al XIII-lea, fură croite către mijlocul secolului al XIV-lea cu un lux uimitor..." [40]. Era normal ca această modă să se răspîndească rapid în restul Europei — inclusiv pe teritoriul locuit de români. Nu este deci o întîmplare că — la 1369, la Argeş — acest costum îl purta voievodul Vladislav I-Vlaicu (vezi scena *Deisis* din Biserica domnească) şi tot astfel era îmbrăcat în 1377, cînd a fost îngropat în somptuosul său sarcofag [41]. Tot acest costum de modă franceză era purtat şi la curtea angevină a Ungariei [42], prin filiera căreia trebuie să fie ajuns la noi. În orice caz, atmosfera de curte — cu cavaleri, vînători, dans etc. — ce transpare din figuraţia cahlelor de la Tîrgovişte (şi în multe altele din Europa) era nu numai pe gustul feudalităţii din secolul al XIV-lea, ci şi al păturilor noi care se ridicau ici-colo, al tîrgoveţilor tîrgovişteni în cazul nostru, care căutau — cu mijloace mai modeste decît prima — să-şi asezoneze traiul zilnic pe măsura relativei lor prosperităţi economice. Sugestivă în ultim sens este „modernizarea" însăşi a instalaţiei de gătit, încălzit din locuinţa 1—B.

---

[38] *Ibidem*, p. 31, 40; I. Holl, *loc. cit.* (1958), p. 217, 224; Zd. Smetanka, *loc. cit.* (1968), p. 572—573 (cu n. 153—154). Tehnica smalţului se răspîndeşte şi în ţinuturile noastre, inclusiv la Tîrgovişte; aici este cazul să reamintim de descoperirea din 1961, de strachina cu decor *sgraffito* şi smălţuită în verde închis, pe a cărei faţă interioară se afla inscripţia "/Io/an a scris luna martie 8." (în slavonă). Este, neîndoielnic, numele unui meşter olar local. Faptul că groapa în care a fost găsită se afla la 20 m distanţă de locuinţa 1—B ar sugera existenţa unei alte locuinţe în microzona amintită. Oricum, scrisul şi ştiinţa de carte din partea unui meşter olar l-ar indica pe acesta drept creatorul frumoasei sobe din locuinţa 1—B.

[39] C. Enalrt, *Manuel d'archéologie française*, III, Paris, 1927, p. 71.

[40] E. E. Viollet-Le-Duc, *Dictionnaire raisonné du mobilier français de l'époque carlovingienne à la Rennaissance*, III, Paris, 1872, p. 292 (vezi şi p. 279 şi urm., s.v. *cotte*).

[41] P. Chihaia, *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 14 şi urm. (cu bibl., inclusiv cea indicat de noi în n. 39—40); C. Nicolescu, *Istoria costumului de curte în ţările române*, Bucureşti, 1970, p. 86 şi urm.

[42] C. Nicolescu, *op. cit.*, p. 89, textual: „Costumele de modă franceză obişnuite la curtea regilor Ungariei, mai ales după urcarea pe tron a lui Carol Robert din familia de Anjou, erau purtate în secolul al XIV-lea deopotrivă de nobilimea maghiară şi românească a Transilvaniei".

Locul exact de provenienţă a acestor cahle nu este deocamdată cunoscut. Cu ani în urmă, în preajma Curţii domneşti a fost găsit un cuptor de ars oale [43], în complexul respectiv aflîndu-se şi un fragment de cahlă cu motivul cavalerului (II-*a*) [44], *piesă angobată dar nesmălţuită*, un deşeu probabil, ceea ce ar fi un indiciu important că asemenea cahle se produceau chiar la Tîrgovişte. Oricum, este în afara de îndoială că aici se produceau cahle-disc în vremea lui Mircea cel Bătrîn, într-un cuptor de olar găsit lîngă Biserica Tîrgului [45]. Vom avea dealtfel prilejul să înfăţişăm şi alte descoperiri de cahle din curpinsul oraşului, contemporane cu cele de care ne-am ocupat în acest studiu.

3. CONCLUZII

Datele investigaţiei arheologice din anul 1976 ne confirmă observaţiile înregistrate anterior referitor la nivelul de locuire din secolul al XIV-lea sesizat în aria nordică a vetrei actuale a Curţii domneşti — relevîndu-se însă importante aspecte privind *natura* habitatului local înainte de implantarea Curţii Vechi [46]. Indiscutabil, aşezarea de pe Ialomiţa, la origine un sat oarecare, suferă prefaceri interne în ultima treime a secolului al XIV-lea, cînd deja atinge stadiul vieţii urbane — iar locuinţa 1—B întruchipează o oglindă cît se poate de fidelă a acestei vieţi în continuă consolidare (să nu scăpăm din vedere şi poziţia aşezării pe circuitul tot mai intens al drumului de comerţ ce lega Transilvania de Dunăre). Se explică firesc de ce aşezarea va deveni curînd a doua capitală a Ţării Româneşti.

Totodată, locuinţa 1—B reflectă o etapă a arhitecturii din lemn, a practicii construcţiilor în ţările române (cu începuturi străvechi, înregistrabile deja în secolul al XII-lea), oferindu-ne detalii semnificative privind folosirea materialului şi raportul acestuia cu structura locuinţei. Aceasta reprezintă un important document al experienţei româneşti în domeniul arhitecturii, iar prin coordonatele social-economice implicate, cea mai veche locuinţă de orăşean din spaţiul românesc propriu zis cunoscută pînă acum.

În sfîrşit, locuinţa 1—B se detaşează net de alte descoperiri şi prin soba din cahle cu care a fost înzestrată, *o sobă din jurul anilor 1380—1390.* Datorită formei şi componentelor sale, exemplarelor de cahle folosite (produse autohtone, unele de adevărat rafinament artistic), putem avansa

---

[43] R. Gioglovan, *op. cit.*, p. 104—105.

[44] Un fragment dintr-o cahlă smălţuită verde oliv, cu acelaşi motiv, a fost găsit în 1978 de P. Diaconescu, într-o locuinţă din partea centrală a municipiului.

[45] Ion Chicideanu, Valachica, 9, 1977, p. 513 şi urm., fig. 4/1—2.

[46] Nu este locul să procedăm aici la discutarea acestei importante probleme istorice, întrucît implică o analiză ştiinţifică, amplă, reală, sistematică şi, desigur, exemplificatoare. Formulări de tipul „oraş domnesc privilegiat, avînd cel mai tîrziu din 1395 o curte domnească" (G. Mihăescu, E. Fruchter, *op. cit.*, 34) sînt apriate. Noi spunem *circa 1400*, ştiind că înainte de 1394 nu exista o *Curte* pe acel loc, pornind evident de la datele arheologice, că în 1395 Mircea cel Bătrîn se afla refugiat la Braşov (unde încheie tratatul cu Sigismund de Luxemburg — vezi DRH, D, I, 138—142), că în 1396 au loc *luptele de recuperare a tronului* şi în acelaşi an voievodul participă la nefericita cruciadă de la Nicopole etc. Abia după 1397 lucrurile se liniştesc şi o *Curte*, menţionată în 1403, putea fi ridicată *către anul 1400*.

concluzia că *soba locuinței 1—B de la Tîrgoviște reprezintă o contribuție originală românească la istoria europeană a sobei medievale, a cahlelor medievale din secolul al XIV-lea.*

ABOUT THE TÎRGOVIŞTE URBAN HABITAT BEFORE 1394. REMAINS OF THE PRINCELY COURT

ABSTRACT

The Tîrgovişte Princely Court — the second residence of Wallachia's voivodes, beginning with Mircea the Old (1386—1418) — has been the object of an intensive archaeological investigation since 1961 (fig. 1); it is remarkable for its numerous buildings sheltered within the polygonal precincts. The authors establish the main construction stages (I—V), pointing out the continuous development of the construction area and the enclosure — from the nucleus of the 'Old Court' (Phase I, app. 1400) to the real fortress, achieved in Phase III (1583 — 1585), and especially in Phase IV, during the reign of Matei Basarab (1632 — 1654). Things are cleared up as concerns the problem of a defensive ditch belonging to the 15th century (fig. 1).

But the main object of this article is indeed the discovery of a burnt *dwelling with a cellar (L 1—B)*, remarkable for its characteristics and for its specific details (figs. 3 — 5; see n. 18), as well as for the objects found there, mostly ceramics (Pl. I/2—3). Special attention is paid to the cellar and its entrance, the only morphological elements of the dwelling which have been preserved and provide us with typo-dimensional data. In a pit situated just in front of the entrance (the function of which was to collect infiltrated water), coins have been found, stamped under Mircea the Old between 1386 and 1394) therefore during the first part of his reign, see n. 21—22).

The main element of the discovery consists in *the stove* of the dwelling. It was initially provided with an open hearth, located in the south-western part of the overground room; in Phase II, the stove was built (fig. 6/*3*) just at the same place, from clay and tiles. The component parts are the following:

1. The inferior part, with a rectangular plane (1.50 × 0.92 m) composed of a plinth, a two-mouthed burning place made of clay monolithically cast into a wooden matrix, and a platform leaning up against the long side (fig. 6/*1*, *3*, *4*); worth noting is the clay console, standing out on the short side near the wall (fig. 6/*4*), and the clay ribs running lengthwise and dividing the burner into two *(ibid.*; see also fig. 6/*1*), both of them forming the base of the chimney-flue.

2. An intermediate register, composed of prefabricated clay blocks (0.18 × 0.17 m), walled-up (only two of them have been preserved), and characterized by the profile of the inferior part, of Gothic origin (figs. 6/*1—3*; 7/*1*).

3. Elements from the tile register and from the terminal part (cornice) of the stove. The tiles (approximately 100—110) belonged to three types, type I being the prevailing one: pot-tiles (fig. 8/*1*). An original note is given by the type II: pot-tiles the mouth of which was obturated by a fretted plate, glazed with olive green or golden brown and represen-

ting plastic figurative subjects in two variants (fig. 8/*2—4*; pl. I/4—5). The last type, III, includes disc-tiles in four variants, all of them having a central knob, the only part glazed with olive green (fig. 9). The biscovery of a triangular-shaped terminal element made of clay and bearing the stamp of a disc-tile suggests, as a solution for the cornice, the relation triangular element — disc-tile (fig. 9/*1*; 11/*5—5'*). The authors conclude that the perforated tiles, with figurative representations and the above-mentioned cornice-elements are the creation of a local craftsman, certainly inspired by European models, but differing from them in type and shape. The final part of the study establishes analogies, and gives other reference data.

On the basis of stratigraphic, inventory and numismatic considerations, the dwelling (L 1—B) is to be situated chronologically in the period 1370 — 1394, and the tile-stove about 1380 — 1390; it is supposed that the dwelling disappeared during the events connected with Wallachia's invasion by Bayazid I, whose climax was the Rovine Battle (October 10, 1394). Owing to its type and its composite site structure, the Tîrgovişte dwelling (L 1—B) *is one of the oldest known to have existed in the Romanian urban habitat*, at any rate in Wallachia.

In this context, the tile-stove (so far unique in this part of Europe) represents at the same time an original Romanian contribution to the history of the mediaeval European stove.

THE EXPLANATION OF THE FIGURES

Fig. 1. Tirgovişte, the Princely Court. The general plan and excavations (1954—1979). (Topographical mapping by C. Stănescu; architectural tracing by Arch. C. Ionescu.)

Fig. 2. Section II B/1976, the eastern profile (fragm.); we have indicated a surface (x) levelled off with small stones, older than Phase III (1583 — 1585), as well as the excavation level of the cellar L 1—B (before 1394).

Fig. 3. Some photographs of the cellar L 1—B (*2*, location of the entrance and the ruins of the stove).

Fig. 4. The cellar L 1—B. The plan (*1*) and the longitudinal section (*2*).

Fig. 5. Fragments of clay coating mixed with straw (details concerning the building technique of the dwelling).

Fig, 6. The stove L 1—B. The plan (*1*), sections A—A and B—B (*2—3*, some possible reconstitutions), details of the console at the bottom of the chimney-flue (*4*), a perspective (*5*, a variant of reconstitution). *Approximately 1380 — 1390.*

Fig. 7. The stove L 1—B, details.

Fig. 8. The stove L 1—B, the different types of tiles: *1*, type I; *2*, type II, variant *b*; *3—4*, variants *a—b*, details of the figurative subjects.

Fig. 9. The stove L 1—B, disc-tiles (type III, variants; *1*, element of the cornice — — see also fig, 11/*5—5'*).

Fig. 10. The stove L 1—B, a special sort of brick (and the hypothesis of their location in the burning place).

Fig. 11. Comparative examples concerning the origin of the cornice element of the stove L 1—B of Tirgovişte (*5—5'*): *1*, cornice tile (Schenkon, 14th century); *2*, cornice tile (Visegrád, 1373 — 1382); *3*, tile (Festen Hus Göltsch, 14th—15th centuries, Rodewisch Museum, Saxony); *4*, convex tile enamelled with green (Bsael, 15th century, Museum of History) — after Imre Holl and Rosemarie Franz.

Fig. 12. The Tirgovişte stove (*1 a—1 b*), compared with some European specimens of the 14th century; *2*, the stoves on the blazon of Zürich; *3*, the stove on the fresco of Constance; *4*, the stove on the Lutenwang blazon — after Imre Holl and Rosemarie Franz.

Plate I. The Princely Court of Tirgovişte, the north-north-eastern area, air photograph (1); glazed ceramics found in the dwelling 1—B (2—3); a pot-tile, type II, the fretted plate, glazed and figurative subjects — variant *a* (4) and variant *b* (5).

DESPRE PROBLEMA CIMERIANĂ ÎN SPAŢIUL CARPATO-DUNĂREAN ÎN LUMINA ULTIMELOR CERCETĂRI

DE

ADRIANA STOIA

Cimerienii (κιμμέριοι = Cimmeri) reprezintă una din cele mai vechi populaţii cunoscute după nume din antichitate. Conform tradiţiei transmise de Herodot [1], sciţii i-au alungat pe cimerieni de pe ţărmul Mării Negre.

Cel mai vechi izvor istoric în care sînt menţionaţi *cimerienii* este Homer [2]. Dealtfel, din scrierile lui Strabo [3] aflăm că: „... pe vremea lui Homer, sau puţin înaintea lui, a avut loc invazia cimerienilor (în Asia) pînă în Elida şi în Ionia...", ceea ce ar justifica momentul apariţiei acestei populaţii în izvoarele literare.

Numele cimerienilor (ca şi al sciţilor dealtfel) apare nu numai în izvoarele greceşti, dar şi în documentele asiriene şi lidiene. În legătură cu populaţia războinică cu care statele Asiei Mici intră în conflict la sfîrşitul secolului al VIII-lea şi începutul secolului al VII-lea este folosit în documente numele de *GIMMIRAI*. Această perioadă de mari tulburări este marcată de invadarea înainte de 714 î.e.n. a unei părţi a regatului Urartu [4] ca urmare a victoriei repurtate asupra lui Rusas I şi Sargon al II-lea. În jurul anului 678 î.e.n. se conseamnează şi victoria regelui asirian Assarhadon, în alianţă cu sciţii; această înfrîngere îi face pe cimerieni să atace Frigia. În timpul lui Assurbanipal sînt din nou respinşi, ceea ce îi determină ca între 655 şi 652 să atace Lydia şi cetăţile din Ionia. În tot cursul secolului al VII-lea cimerienii, uneori aliaţi cu popoarele tracice (treri, bithyni, thyni), au fost mereu prezenţi în Anatolia, în conflict cu asirienii şi mai ales cu lidienii [5]. Pe la 637, în urma unui atac al asirienilor şi datorită înaintării victorioase a sciţilor, „regatul cimerian" este redus la o porţiune din Cappadocia (denumită întotdeauna *GIMIR*) [6]. Abia la începutul secolului al VI-lea regele lidian Alyates îi izgoneşte definitiv din Asia Mică [7].

---

[1] Herodot, *Istorii*, IV, 11 şi urm.

[2] Homer, *Odiseea*, XI, 12–19.

[3] Strabo, *Geografia*, I, 1, 1p; I, 2, 9; III, 2, 12.

[4] M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford, 1922, p. 32.

[5] I. T. Lehmann-Haupt, RE, 11, 1922, *Kimmerier*, col. 397; A. Vulpe, *cimerienii*, în *Dicţionar de istorie veche a României*, Bucureşti, 1976, p. 162.

[6] M. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 36.

[7] Herodot, *Istorii*, I, 16.

Deşi ştirile despre prezenţa cimerienilor în Asia Mică sînt numeroase, ele nu ne permit totuşi să precizăm dacă sediul puterii lor se afla în nordul Mării Negre (de unde făceau incursiuni în sud, fie prin Caucaz, fie prin Peninsula Balcanică), sau chiar în Anatolia (în care caz ar fi vorba de permanenţa lor în acest spaţiu timp de aproximativ 150 de ani). Nu putem preciza nici dacă cimerienii pomeniţi în nordul Mării Negre şi cei pomeniţi în documentele ce privesc Anatolia ascultau de acelaşi stăpîn; ar putea fi vorba de două ramuri independente ale aceluiaşi neam [8].

Istoria cimerienilor, aşa cum reiese din documentele scrise, a impus cercetătorilor căutarea dovezilor vieţii lor materiale şi spirituale într-un cadru destul de imprecis. Prudenţa ne cere păstrarea limitelor în timp şi spaţiu documentate de izvoarele scrise; deci cercetarea arheologică trebuie îndreptată în primul rînd asupra spaţiului din nordul Mării Negre şi a Anatoliei, în perioada cuprinsă între secolele al X-lea şi al VII-lea î.e.n.

Problema cimeriană a fost mult dezbătută, mai ales în perioada interbelică, deoarece pe un teritoriu foarte vast — între Caucaz şi Europa Centrală — s-au descoperit piese de harnaşament şi reprezentări de artă animalieră datînd dintr-o perioadă anterioară sciţilor, piese ce s-a căuat a se interpreta ca fiind cimeriene, pornindu-se de la faptul că aceştia erau „un popor de călăreţi". Dicuţiile s-au purtat atît asupra etnicului şi rolului istoric al acestei populaţii, cît şi asupra localizării şi plasării lor în timp.

În legătură cu spaţiul în care au trăit cimerienii avem menţiunile lui Herodot şi Strabo despre prezenţa cimerienilor pe ţărmul nordic al Mării Negre. Eschil, ca şi autorii anterior pomeniţi, citează cîteva nume de localităţi situate pe locul unde mai tîrziu va fi regatul Bosporan: Strîmtoarea Kerci = Bosporul cimerian; o parte a strîmtorii Panticapaeum = „loc de trecere Cimerian"; două oraşe care poartă numele de Kimmerikon sau Kimmerie de pe malurile strîmtorii Kerci. Dealtfel întreaga ţară este descrisă de Herodot ca „ţara cimerienilor" (în special partea de nord a peninsulei Taman, care este separată cu un val de pămînt, ce se crede a fi cimerian [9], de restul peninsulei). Ca urmare, unii cercetători localizează pe cimerieni în acest spaţiu. Spre deosebire de aceştia, alţii consideră că nucleul de bază al cimerienilor se plasează în regiunile de stepă din nordul Mării Negre (unde se stabilesc şi sciţii mai tîrziu), în timp ce peninsula Kerci reprezintă doar graniţa de SE a teritoriului stăpînit de aceştia, menţinerea în această regiune a denumirilor enumerate mai sus fiind explicabilă tocmai prin caracterul de zonă limitrofă al peninsulei [10].

Discuţiile au fost şi mai aprinse în jurul etnicului cimerienilor, fără să putem considera, cel puţin pînă la ora actuală, că problema a fost rezolvată. Părerile sînt împărţite. Pornind de la citatul din Strabo „... Cimerienii, care se numesc şi treri, sau numai o seminţie de-a lor, au făcut de multe ori incursiuni în regiunile din dreapta Pontului, şi în

[8] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 162.
[9] Herodot, *op. cit.*, IV, 11 şi urm.; M. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 37.
[10] A. I. Terenojkin, *Kimmericy*, Kiev, 1976, p. 11.

cele din continuarea acestora..."[11], unii cercetători optează pentru originea tracă a acestei populaţii; dar citatul respectiv poate fi suspectat fără suportul unor dovezi arheologice incontestabile, deoarece ambele popoare fiind pomenite în documente ca făcînd la sfîrşitul secolului al VII-lea raiduri în Anatolia de vest[12] autorul antic a putut face confuzie între aceste două populaţii.

A doua ipoteză a fost formulată pe baza rezonanţei iraniene a unor nume de regi (vezi în acest sens: Teuspa, Sandaksatru, eventual Dugdame — Lygdamis —). Argumentul nu este convingător, deoarece numele căpeteniilor nu oglindeşte în mod obligatoriu etnicul populaţiei.

În legătură cu această problemă mai există şi o a treia ipoteză conform căreia cimerienii nu făceau parte din nici una dintre familiile de limbă şi popoare cunoscute.

P. Reinecke foloseşte denumirea de „cerc cultural nord traco-cimerian" („nordtrakisch-Kimmerisches") pentru a caracteriza din punct de vedere arheologic descoperirile corespunzînd perioadei Ha C din Europa de SE. Ideea lui Reinecke este rezultatul unor tendinţe manifestate în cercetările anterioare[13]. Astfel, autorul porneşte de la constatarea lui M. Ebert conform căreia descoperirile de la Mihalkow-Fokorú-Dalj constituie un fenomen independent ce suferă influenţa stilului tradiţional local al epocii bronzului şi chiar a unor forme orientale; luînd în consideraţie analogiile remarcate de Hoernes asupra unor piese din acest cerc cultural cu cultura Caucazului de nord, la începutul epocii fierului, ca şi relaţiile stabilite de Hadaczek între tezaurul de la Mihalkow şi cimerieni, P. Reinecke introduce termenul de „cerc cultural traco-cimerian"[14].

V. Pârvan, vrînd să denumească pe purtătorii culturii care, potrivit concepţiei lui, a fost distrusă de sciţi, se referă la cimerieni. În sprijinul acestei idei invocă şi caracterul, considerat iranian de el, al agatirşilor, care în vremea lui Herodot se tracizaseră. Concepţia lui este din punct de vedere arheologic asemănătoare celei a lui Reinecke. Pârvan n-a cunoscut în timpul redactării lucrării sale *Getica* lucrarea lui Reinecke apărută în Germania, 9, 1925[15]. Potrivit părerii lui Pârvan, la un moment dat (aproximativ anul 1000 î.e.n.) cînd sciţii încep să exercite o presiune puternică asupra cimerienilor, aceştia au intrat în Transilvania şi în nordul Peninsulei Balcanice. Ecoul perturbaţiilor provocate de aceste penetraţii ar fi fost îngroparea unui mare număr de tezaure de aur şi bronz. Autorul este convins însă că pe la 1000 î.e.n. „geto-cimerienii" formau o sferă economică şi culturală aparte care asigura un contact permanent între Alpi şi Caucaz. Reiese că, în mod independent, Pârvan şi Reinecke, încercînd să explice faptele arheologice între sfîrşitul ultimei perioade a bronzului şi ceea ce se credea la acea vreme a fi reprezentat invazia sci-

---

[11] Strabo, *op. cit.*, I, 31; M. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 39.

[12] A. Vulpe, *op. cit.*, p. 162.

[13] M. Ebert, *Südrüssland in Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921, p. 37; K. Hadaczek, *Zlote skraby michalkowskie*, Cracovia, 1904 (după J. Harmatta, ArchÉrt, 7—9, 1946—1948, p. 80—81); M. Hoernes, Jarhbuch der Kaiserliche Zentral Kommission, 4, 1906, p. 73 şi urm. (Harmatta, *op. cit.*, p. 80—81).

[14] P. Reinecke, Germania, 9, 1925, p. 50 şi urm.

[15] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 765: vezi şi I. Nestor, BerRGK, 22, 1932, p. 108 şi nota 437.

tică de pe la 700 î.e.n., au atribuit cimerienilor un rol important în aceste evenimente. Tezaurele cimeriene ale lui Pârvan se înscriu astfel în cercul traco-cimerian a lui Reinecke, dar, în timp ce cercetătorul român plasează descoperirile „geto-cimeriene" în Bronz IV (respectiv Ha A—B în sistemul Reinecke), după autorul german cercul traco-cimerian se încadrează în hallstattul tîrziu (Ha C—D).

Publicarea tezaurului de la Stillfried de către K. Willvonseder l-a determniat pe I. Nestor [16] să încerce clasificarea tipologică, evolutivă și din punctul de vedere al difuziunii a zăbalelor și pieselor de harnașament din sfera culturală traco-cimeriană, asemănătoare cu cele descoperite la Stillfried. Piesele în discuție sînt răspîndite în zonele de stepă, din Europa Centrală pînă în Asia Anterioară, în nordul Balcanilor — cu unele ramificații spre Grecia. I. Nestor nu este de acord cu stabilirea unor relații directe între zăbalele de stil animalier de la Stillfried și stilul animalier scitic, insistînd asupra faptului că sfera zăbalelor este legată de descoperirile de la Mihalkow-Fokorú-Dalj (caracteristice cercului traco-cimerian), ambele grupuri de descoperiri avînd aceeași arie geografică de difuziune și datînd din aceași pedioadă — Ha C—D —. Cercetătorul român a adoptat teoria lui Reinecke, considerînd zăbalele ca un element al acestei sfere traco-cimeriene foarte complexe. El nu admite însă prezența cimerienilor în Rusia meridională decît în secolul al X-lea (și nu în secolul al XIV-lea cum socotea Pârvan), fixînd data apariției lor în Europa Centrală în secolul al VIII-lea. După părerea sa, descoperirile din Transilvania și Ungaria Orientală incluse în sfera traco-cimeriană cuprind mai multe elemente trace (vezi brățările terminate cu spirale duble și discurile de aur, atît de frecvente în depozite), în timp ce pentru tezaurele de la Mihalkow-Fokorú-Dalj el încearcă să demonstreze mai mult o „tendință" cimeriană.

Relația stabilită de Hoernes între tezaurul de la Mihalkow și Caucaz l-a determinat pe Reinecke să încerce legarea descoperirilor din regiunea Koban cu cele incluse în sfera traco-cimeriană, iar pe Fr. Hančar [17] să studieze civilizația Koban. Conform opiniei lui Hančar — formulată dealtfel cu prudență — , după mărturiile antropologice și în urma analizării stilului animalier din Caucaz, cimerienii au apărut în Caucaz aproximativ pe la anul 1000 î.e.n., suprapunînd un strat local de caracter autohton. După același autor, aceștia au jucat un rol esențial în dezvoltarea civilizației kobaniene — datată pe la anul 1000 — ca și stilul animalier din Caucazul de nord.

Cercetările lui I. Nestor și Fr. Hančar păreau să demonstreze că teoria lui Reinecke privind cercul cultural traco-cimerian este justă. A. Alföldi [18] este cel care pune în legătură problema cimeriană cu istoria tracilor de nord, socotind posibil ca unificarea și organizarea triburilor trace septentrionale din secolele VIII—VII să fi fost provocată de un val de călăreți nomazi, prescitici, care au sfîrșit prin a fi asimilați de traci. Lucrarea lui W. Sulimirski [19] se înscrie în seria acelora care au la bază ideea sferei culturale traco-cimeriene. După opinia acestui autor influența

---

[16] I. Nestor, *op. cit.*, p. 104 și urm.
[17] Fr. Hančar, JPEK, 10, 1935, p. 49 și urm.
[18] A. Alföldy, CAH, XI, 1936, p. 77.
[19] W. Sulimirski, WPZ, 25, 1938, p. 129 și urm.

traco-cimeriană pătrunde în Galiţia prin Transilvania, pe la 700 î.e.n. cînd cercetătorul remarcă o schimbare radicală a curentelor care domină această regiune. Din punct de vedere cronologic, în perioada denumită de el „traco-cimeriană" (700—500), Sulimirski distinge două faze: prima este rezultatul unui şoc venind din Transilvania pe la 700 — fază ce coincide cu descoperirile de caracter traco-cimerian şi transilvănean —, şi cea de-a doua fază ce se caracterizează prin legăturile Galiţiei cu regiunea pontică. Ca limită între aceste două faze este plasat tezaurul de la Mihalkow.

Mergînd pe ideea exprimată de I. Nestor, conform căreia zăbalele reprezintă un element al sferei traco-cimeriene, S. Gallus şi T. Horvath [20] studiază zăbalele descoperite pe teritoriul Ungariei (Gallus) şi stabilesc difuziunea euroasiatică a zăbalelor prescitice (Horvath), fiind de acord în a admite că la sfîrşitul secolului al IX-lea s-a produs o imigrare în Ungaria a triburilor caucaziene care au trecut prin Rusia meridională. Horvath are prudenţa de a menţiona faptul că această ipoteză va trebui fundamentată prin noi descoperiri dacă nu cumva acestea vor aduce argumente în favoarea unei alte posibilităţi — şi anume transformarea agricultorilor stabiliţi în Ungaria în călăreţi nomazi, proces ale cărei origini trebuie căutate într-o perioadă anterioară. Tipologia şi cronologia lui S. Gallus este diametral opusă teoriei originii orientale, ceea ce l-a obligat pe T. Horvath să accepte separarea elementelor de factură orientală dintre diferitele tipuri de zăbale, elemente ce devin astfel rămăşiţe ale imigrării unor grupe etnice caucaziene pe teritoriul Ungariei. Ca urmare a publicării studiului celor doi cercetători maghiari s-a ridicat problema elucidării relaţiilor dintre Caucaz şi Occident (cultura Koban şi sfera hallstattiană), ţinînd cont de diferitele tipuri de zăbale. Fr. Holste este cel care a examinat poziţia cronologică a zăbalelor traco-cimeriene, constatînd că apariţia lor poate fi fixată la trecerea de la Ha B la Ha C. El insistă asupra faptului că zăbalele traco-cimeriene trebuie considerate ca un fenomen recent în Europa Centrală, apariţia lor marcînd începutul hallstattului evoluat. Formarea cercului traco-cimerian este de pus în legătură, după părerea sa, cu deplasarea cimerienilor în Asia Anterioară, la sfîrşitul secolului al VIII-lea [21].

Ipotezele emise de-a lungul anilor şi prezentate de noi în paginile anterioare au fost trecute în revistă de J. Harmatta, care s-a oprit şi el asupra pieselor de harnaşament şi zăbalelor [22]. Conform concepţiei lui Harmatta nu se poate vorbi nici de o sferă culturală „traco-cimeriană" etnic omogenă şi nici de una „prescitică" corespunzătoare unei civilizaţii uniforme a populaţiilor de călăreţi nomazi. Apariţia „urmelor" cimeriene în regiunea dunăreană şi în Ungaria Orientală este legată de mijlocul secolului al VIII-lea şi el presupune că în acest moment se produce un contact între populaţiile de călăreţi şi veneţii şi ilirii ce locuiau teritoriul ungar; pentru a contrabalansa efectul tacticii cimerienilor, aceste populaţii au început să se preocupe într-o măsură mult mai mare de creşterea calului

---

[20] S. Gallus—T. Horvath, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie*, DissPann, II, 1939, 9.

[21] Fr. Holste, WPZ, 27, 1940, p. 7 şi urm.

[22] J. Harmatta, *op. cit.*

şi au creat, după modelele de os şi metal cimeriene, o varietate nouă de piese „cimeriene”. Tipurile acestea occidentale au avut însă şi ele influenţă asupra tipurilor venite din Orient, fapt ce a dus la crearea unor forme mixte. Discuţia purtată în jurul etnicului acestei populaţii de călăreţi porneşte de la un pasaj din Herodot; conform interpretării date de J. Harmatta, din punct de vedere etnic imperiul cimerian se compunea din „clasa conducătoare” de origine iraniană şi populaţiile trace şi caucaziene subjugate.

Mult discutatele piese cimeriene au intrat şi în atenţia lui Mircea Rusu [23], care, ocupîndu-se de piesele de harnaşament descoperite pe teritoriul României a scos din rîndul obiectelor „cimeriene” un număr de 12, ceea ce a făcut să scadă „rolul determinant al cimerienilor” rol care l-a jucat — aşa cum dealtfel era firesc — populaţia autohtonă. Ulterior, acelaşi cercetător constată în seriile de depozite stabilite pentru perioada în discuţie, pe lîngă obiecte evoluate firesc din seriile anterioare, şi piese de harnaşament de origine răsăriteană [24]. După opinia sa, cele mai multe din depozitele grupei Şomartin se caracterizează prin frecvenţa mare a tezaurelor de aur (Biia, Bihor, Boarta, Firiteaz, Oradea). Ascunderea depozitelor din aceste serii a fost pusă de autor pe seama luptelor între traco-cimerieni şi localnici. Cercetătorul considera că prezenţa pieselor de factură cimeriană nu poate fi explicată numai prin relaţiile economico-culturale existente ci şi prin incursiunile războinice ale unor populaţii traco-cimeriene dinspre est spre centrul Europei, populaţii care ar fi fost asimilate de masa populaţiei locale. Chestiunea, după cum vom vedea, se prezintă altfel în stadiul actual al cercetărilor. Acelaşi autor, luînd în discuţie descoperirile din Cîmpia panonică, le consideră rămăşiţe ale traco-cimerienilor asimilaţi de populaţia locală — identificată de el ca sigini.

În lucrarea sa din 1966 J. Harmatta reia discuţia şi, pornind de la menţiunile lui Herodot, vorbeşte despre agatirşi şi sigini ca despre membri ai confederaţiei tribale cimeriene, aşezaţi în Transilvania şi Cîmpia Ungară înainte de venirea sciţilor. După opinia sa, sfărîmarea confederaţiei cimeriene la începutul secolului al VI-lea a determinat apariţia în documente a acestor populaţii sub numele lor tribal independent. Conform concepţiei sale cultura materială a cimerienilor este în primul rînd caracterizată de obiectele metalice ale culturii Koban [25].

O opinie asemănătoare expune şi A. Vulpe care înclină să considere pe agatirşi şi sigini ca seminţii infiltrate în lumea nord-tracică în urma distrugerii uniunii politice cimeriene de către sciţi în secolul al VII-lea. A. Vulpe atribuie agatirşilor grupul de morminte din bazinul superior al Mureşului (grupul Ciumbrud), grup ce pare să fi înlocuit aici cultura Basarabi, atestată prin numeroase descoperiri în secolul al VIII-lea şi începutul secolului al VII-lea î.e.n [26].

În ultimii ani a fost identificat în estul Ungariei, în cadrul unor necropole sau morminte izolate, un nou grup cultural de origine certă

[23] Mircea Rusu, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 160—180.
[24] Idem, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 195—204.
[25] J. Harmatta, AntTan, 13, 1966, 1, p. 108—116.
[26] A. Vulpe, MemAntiq, 2, 1970, p. 179 şi urm.

răsăriteană, aparţinînd orizontului „prescitic" [27] şi datînd din Ha B. Faptul că purtătorii lui apar în Ungaria aproximativ cu un secol mai devreme decît sînt documentaţi pe teritoriul României ne poate face să credem că pentru patria noastră ar fi vorba doar de o influenţă indirectă, dinspre Cîmpia panonică [28] .

Discuţiile prezentate mai sus se refereau la cercul traco-cimerian, dar evident preocupările cercetătorilor s-au îndreptat în egală măsură şi asupra originii cimerienilor şi mai ales asupra „locului lor de baştină". La sfîrşitul secolului trecut şi începutul secolului nostru cercetătorii ruşi au pus eticheta de „cimeriene" tuturor înmormîntărilor de epoca bronzului (atît timpuriu cît şi tîrziu") [29] datorită dificultăţilor întîmpinate în separarea mormintelor cimeriene de restul descoperirilor, şi în parte, datorită numărului redus de monumente cercetate. Ne vom ocupa în cele ce urmează de etapele mai importante ale studierii problemei cimeriene de către cercetătorii sovietici. Noile descoperiri arheologice şi studiile privind cronologia relativă a epocii bronzului şi începutul hallstattului în raport cu culturile Europei Centrale au permis stabilirea cronologiei absolute a bronzului tîrziu. N. N. Čerednicenko [30], bazîndu-se pe aceste realizări, stabileşte, în legătură cu cultura Srubnaia, că aria sa de răspîndire nu s-a extins niciodată între Ural şi Nistru şi că putem distinge complexele sale mai vechi în est, iar cele mai tîrzii în vest. În acest fel el fundamentează ipoteza migraţiei de dincolo de Volga spre ţinuturile din nordul Mării Negre, ipoteză formulată pentru prima dată de O. A. Grakova. După N. N. Čeredničenko, triburile Srubnaia şi-au părăsit patria străveche de dincolo de Volga nu mai tîrziu de sfîrşitul etapei Pokrovsk Timpurie (secolele XVI—XIV) în perioada următoare — Sabatinovka — (secolele XIV—XII) teritoriul de pe malul drept al Volgăi şi aproape tot bazinul Donului rămîne pustiu, în timp ce în etapa Belozersk (secolele XII—IX) triburile srubniene ajung în zona Mării Negre şi pe cursul inferior al Donului (complexele de tip Kobiakovsk), oprindu-se în aceste limite geografice aproape pînă în momentul invaziei scitice.

La crearea unei viziuni de ansamblu asupra perioadei în discuţie au contribuit şi descoperirile arheologice din ultima vreme [31] : (aşezările de tip Sabatinovka de la Kirov şi Čihalovsk şi descoperirile de tip Belozersk : aşezarea de la Derevka, cimitirele plane de la Širokoe şi Kompaniicy ca şi curganul de la Stepnoi) care au avut ca rezultat lărgirea cunoştinţelor despre traiul sedentar, ritualul funerar şi cultura materială a populaţiilor purtătoare ale culturii Srubnaia, precizîndu-se existenţa unui proces de formare a aristocraţiei tribale. Deosebit de importantă pentru perioada tîrzie prescitică este cercetarea curganului de la Zolnoe — — datat în etapa Novočerkask — deoarece prin el s-a documentat lipsa

---

[27] E. Pátek, MittArchInst, 1, 1970, p. 118—120 ; T. Kemenczei, EvkMiskolc, 6, 1966, p. 71—72 ; 10, 1971, p. 55—59 ; P. Patay, ActaArchHung, 21, 1969, p. 210.

[28] A. László, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 35.

[29] A. I. Terenojkin, *Kimmericy*, Kiev, 1976, p. 8.

[30] N. N. Čeredničenko, *Istorija srubnoi plemen Podon'ja* — autoreferat (după Terenojkin- *op. cit.*, p. 17—18).

[31] A. I. Terenojkin, *op. cit.*, p. 18.

unei legături genetice cu cultura scitică şi, în acelaşi timp, s-a stabilit că piesele descoperite nu au putut aparţine sciţilor.

Studiile cercetătorilor mai sus pomeniţi, ca şi descoperirile arheologice menţionate i-au permis lui A. I. Terenojkin în 1964 [32] să presupună că in secolul al VII-lea s-a produs o migraţie a sciţilor din adîncul Asiei, migraţie în urma căreia ei au luat locul cimerienilor. Confirmarea acestei ipoteze s-a datorat cercetărilor — destul de numeroase — din Peninsula Kerci şi de lîngă Rostov pe Don. Publicarea în 1970 a curganului „cimerian" de la Suvorov a pus în circulaţie un bogat material arheologic care a fost legat de ritualul funerar şi de cultura materială a cimerienilor. Pe lingă acesta mai trebuie menţionat marele curgan din statul Balka, ce cuprinde două înmormîntări de războinici călăreţi, în cavou cu bîrne de lemn, la care se adaugă o serie de descoperiri întîmplătoare — în acest sens subliniindu-se importanţa pumnalului de fier cu mîner în formă de cruce de tip prescitic din satul Bereska. Luînd în consideraţie aceste ultime rezultate, A. I. Terenojkin emite ipoteza conform căreia cimerienii *în totalitate* trebuie identificaţi cu *toată* cultura Srubnaia [33]. Noutatea acestei ipoteze constă numai în caracterul ei „totalitar", deoarece şi alţi cercetători au identificat pe cimerieni cu cultura Srubnaia, dar numai cu acele populaţii din partea vestică a Mării Negre sau doar cu etapele ei mai tîrzii. După opinia lui Terenojkin „cultura Srubnaia a epocii bronzului şi începutul epocii fierului, aşa cum se dezvăluie nouă în ultimele descoperiri, ne introduce în cel mai adînc trecut al istoriei cimerienilor" [34]. Dacă după părerea sa cimerienii, ca şi sciţii, erau de origine iraniană, stabilirea identităţii „cultura Srubnaia=cimerienii" are implicaţii asupra istoriei de început a populaţiilor iraniene ca şi asupra discuţiilor referitoare la problema indo-europeană în ansamblu. Zăbalele de tip Koban şi pumnalele de fier cu garda în formă de cruce sînt elemente discutate de cercetător în legătură cu problema traco-cimeriană. După opinia sa cimerienii au jucat un rol important în răspîndirea fierului nu numai în est, dar şi în Europa Centrală; cimerienii de stepă, în contact nemijlocit cu civilizaţiile de avangardă ale ţărilor Mediteranei estice au fost cei dintîi ce au folosit fierul(şi chiar o formă de oţelire). Părerea sa intră însă în contradicţie cu ipotezele altor cercetători, după care nu mai putem vorbi — — în stadiul actual al cercetărilor — de o „cale cimeriană" de răspîndire a fierului. Problema originii şi căilor de difuzare a fierului pe teritoriul României a fost discutată în repetate rînduri. D. Berciu şi M. Petrescu-Dîmboviţa au considerat „calea cimeriană" ca o filieră mai mult decît posibilă a pătrunderii metalurgiei fierului pe teritoriul ţării noastre [35].

---

[32] Idem, *Kimmericy*, Kiev, 1964.

[33] Idem, *Kimmericy*, Kiev, 1976, p. 19—20.

[34] *Ibidem*, p. 21.

[35] Pentru „calea cimeriană" vezi: D. Berciu, în *Istoria României*, I, 1960, Bucureşti, p. 139 şi urm.: idem, ArchRozhl, 16, 1964, p. 264 şi urm.; idem, SCIV, 14, 1963, 2, p. 395—402; idem, *Zorile istoriei la Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, p. 235—242; ca şi M. Petrescu-Dîmboviţa, AŞU Iaşi, 6, 1960, 2, p. 195. În legătură cu apariţia pieselor de tip răsăritean pe teritoriul ţării noastre vezi: M. Rusu, Dacia, N.S., 7, 1963, p. 195 şi fig. 6; K. Horedt, Dacia, N.S., 8, 1974, p. 127—130 şi fig. 3; M. Petrescu-Dîmboviţa, în *Actes du VIIIe Congres Int. Prehist. et Protohist.*, I, 1971, Belgrad, p. 181; idem, *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977, p. 33.

D. Berciu, bazîndu-se pe părerea lui Krupnov, conform căreia a doua perioadă a culturii Koban începe din secolul al VIII-lea şi se caracterizează prin folosirea fierului in prelucrarea uneltelor şi armelor, ca şi pe faptul că in această perioadă are loc răspîndirea în aria culturii Koban a unor elemente de cultură din Urartu, considera că răspîndirea spre vest a obiectelor de fier — ce devin frecvente începînd cu secolul al VIII-lea — s-a produs prin filiera Caucazului. În aria carpato-dunăreană şi în Europa Centrală prezenţa în mediul autohton a pieselor de harnaşament şi a anumitor elemente sau influenţe, documentate în seria tezaurelor de aur de la Mihalkow/Fokorú-Dalj-Boarta-Biia şi legate în general de triburi nomade sau seminomade, trebuie conexată cu fenomenul difuziunii metalurgiei fierului pe calea răsăriteană — cimeriană. În ultimele decenii însă, ipoteza după care în nord-vestul Peninsulei Balcanice exista un centru de metalurgie a fierului, cel mai tîrziu în secolul al XI-lea, independent de centrul microasiatic, a fost întărită de descoperirile din vestul României (Banat, Maramureş), evoluţia culturală din această parte a ţării fiind foarte puternic legată de spaţiul central-european şi de cel sud-est alpin — — nord-vest balcanic. În legătură cu „calea cimeriană” de pătrundere a metalurgiei fierului putem numai sublinia că apariţia unor piese de harnaşament identificate ca fiind de tip răsăritean se produce în Ha B_3 pe teritoriul României. Dealtfel, aşa cum am mai arătat, descoperirile din Cîmpia panonică ca şi demonstraţia făcută de A. Lászlo în legătură cu pătrunderea toporului plat cu aripioare dintr-o direcţie inversă decît „calea cimeriană” — adică dinspre spaţiul carpato-dunărean spre est — ridică probleme speciale în ceea ce priveşte teritoriul României.

Piesele cunoscute ca „cimeriene” — în special arme şi harnaşament — sînt prezente în mai multe regiuni. Astfel, vestigii tipice apar în complexele culturii Černoles, Saharna şi în Hallstattul tracic, ca şi în regiunea Caucazului de nord — în cimitire de tip Koban —, unde s-au descoperit pumnale cu mînerul în cruce (in serii mari). Cel mai îndepărtat complex cu descoperiri cimeriene este — după cum ne spune Terenojkin — cimitirul Zandag din Daghestan. În regiunea Volgăi şi Kamei s-au descoperit în etapa veche a culturii Ananino, cea care precede invazia sciţilor la Marea Neagră, stele funerare cu reprezentări de arme: unele atribuite acestei culturi altele cimeriene. Piesele datează din secolele VIII—VII. Pietre funerare ale unor războinici presciţi au fost descoperite şi în Europa răsăriteană: vezi stela antropomorfă „propriu-zis” cimeriană scoasă la iveală în 1971 în Bulgaria [36]. Judecînd după răspîndirea acestor piese putem deduce că acţiunea (sau influenţa) cimerienilor asupra lumii înconjurătoare a premers acele schimbări din lumea veche care, în timpul dominaţiei scitice la nordul Mării Negre, au avut loc pe spaţii largi. Descoperirile de vestigii cimeriene în aria cercului cultural traco-cimerian, în cultura Černoles, protomeotică şi ananiană veche ne permit stabilirea, în parte, a direcţiei, forţei şi perioadei de pătrundere a culturii cimeriene,după părerea lui Terenojkin.

Pentru perioada tîrzie descoperirile care s-ar putea referi la cimerieni sînt aproape numai de caracter funerar, din această perioadă nefiind docu-

---

[36] A. I. Terenojkin, *op. cit.*, p. 22.

mentate aşezări; ca urmare nu ne putem pronunţa asupra gradului lor de sedentarism. În legătură cu cimerienii tîrzii, A. I. Terenojkin considera iniţial că perioada lor cea mai tîrzie de dezvoltare ar corespunde total, în stepele nord-pontice, cu a doua etapă a culturii Černoles, cercetătorul nefăcînd distincţie între complexele grupelor Černogrorovsk şi Novočerkask, şi că sfîrşitul perioadei prescitice este raportat la 650 î.e.n., această limită corespunzînd începutului etapei timpurii scitice Žabotin, de pe Niprul Mijlociu. Cercetările lui Anfimov şi Ilinskaja l-au determinat să-şi nuanţeze ipoteza. Astfel, după V. A. Ilinskaja, etapa Žabotin începe mai devreme, la sfîrşitul secolului al VIII-lea sau la limita celui de al VII-lea, avînd în vedere vechimea grupei Novočerkask; conform concluziilor acestei cercetătoare, sfîrşitul etapei a II-a culturii Černoles s-a petrecut mai devreme cu o jumătate de secol. Descoperirea celor două cimitire protomeotice în Kuban — Nikolaevsk şi Kubanki — i-au permis lui N. V. Anfimov să sesizeze succesiunea lor în timp, corelînd aceste monumente arheologice cu descoperirile cimeriene. Ca urmare a acestor cercetări Terenojkin împarte perioada prescitică cea mai tîrzie în două etape: etape Černogorovsk (secolul al X-lea — jumătatea secolului al VIII-lea) şi etapa Novočerkask (jumătatea secolului al VIII-lea — jumătatea secolului al VII-lea).

A. M. Leskov, în lucrările sale privind Ucraina de sud şi respectiv regiunea Kersonesului şi Peninsula Kerci [37] la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului, îşi însuşeşte împărţirea preconizată de A.I. Terenojkin, considerînd etapa Černogorovsk mai timpurie şi Novočerkask mai tîrzie. Pentru această perioadă, în regiunea de la nordul Mării Negre, Leskov dă următoarea cronologie relativă şi absolută: Srubnaia timpurie (secolele XV—XIV), Sabatinovka (secolul al XIII-lea — prima jumătate a secolului al XI-lea) şi Belozersk (a doua jumătate a secolului al XI-lea — prima jumătate a secolului al VIII-lea) cu două subfaze — timpurie: Černogorovsk (a doua jumătate a secolului al VIII-lea — începutul secolului al VII-lea) şi tîrzie (sfîrşitul secolului al VIII-lesa — al treilea sfert al secolului al VII-lea). Urmînd părerile lui A. A. Iessen, M. Artamonov şi B. N. Grakov [38] el socoteşte că în sudul zonei est-europene sovietice, în vremea prescitică cea mai tîrzie, trăiau şi cimerienii şi sciţii, identificînd pe cimerieni cu ramura apuseană a culturii Srubnaia din nordul Mării Negre, iar pe sciţii cei mai vechi cu ramura estică, de pe Volga. Plasînd în perioada prescitică cea mai tîrzie triburile complexului Černogorovsk—Kamyševaha, iar cele ale complexelor grupei Novočerkask din „ajunul răspîndirii culturii scitice" — în special între rîurile Volga şi Don şi în regiunea precaucaziană —, A. M. Leskov priveşte formarea întregului complex cultural scitic (arme, piese de harnaşament, stilul animalier al artei) ca petrecîndu-se în secolul al VII-lea, în timpul migraţiilor scitice în ţările Orientului Apropiat. Din cele prezentate mai sus reiese că, după concepţia sa, cimerienii se identifică cu grupa Černogorovsk, iar sciţii cu grupa Novočerkask, grupe care ar fi trăit în vremea prescitică pe teri-

---

[37] A. M. Leskov, *Predskifskij period vstepiah Severnogo Pričernomorija*, Moscova, 1971; idem, *Predskifskij period na Ukraina*, autoreferat, (după Terenojkin).

[38] M. I. Artamonov, SAMoskva, 11, 1949; A. A. Iessen, SAMoskva, 18, 1953, p. 193; B. N. Grakov, *Skify*, Moscova, 1971, p. 13 şi urm.

torii diferite ale părţii sudice est-europene ale U.R.S.S. Conform ipotezei formulate de Terenojkin însă, cele două grupe reprezintă etape succesive în dezvoltarea aceleiaşi culturi Srubnaia, zona lor de răspîndire rămînînd aceeaşi.

Pornind de la ideea că cultura Srubnaia îi reprezintă în totalitate pe cimerieni, Terenojkin împarte această cultură în cinci etape ce acoperă nu numai bronzul tîrziu şi perioada de trecere la epoca fierului, dar şi începutul epocii fierului. Patria culturii Srubnaia timpurie (secolele XVI—XIV) a fost identificată încă de O. A. Krivcova-Grakova [39], pe Volga de Jos; aceeaşi autoare datează etapa Srubnaia timpurie — pe baza descoperirii de la Pokrovsk a vîrfului de suliţă de tip Seimensk — în aceeaşi perioadă cu tezaurul de la Borodino. În această etapă are loc deplasarea populaţiei din regiunea de stepă de dincolo de Volga spre regiunile Mării Negre. După părerea lui N. N. Čeredničenko, începutul etapei Sabatinovka corespunde pustiirii regiunii de dincolo de Volga, timp în care masa populaţiilor srubniene se mută în ţinuturile din nordul Mării Negre. Apariţia în această zonă (vezi curganul de la Suvorov) a cazanelor de bronz de tip cimerian (atît cele nituite, cît şi cele turnate şi nituite) se leagă tocmai de migraţia populaţiei srubniene, cărora acest tip le era cunoscut din etapa presabatinovka [40]. Cultura Srubnaia — în etapa ei Sabatinovka — prin contactele ei cu cultura Noua s-a dovedit strîns legată şi de orizontul Peschiera (secolele XIV—XIII). Încercării lui A. M. Leskov de a revizui periodizarea culturii Srubnaia în zona Mării Negre i se opune V. A. Dergačev. Ca urmare a studierii tezaurelor de la Lozova şi Berezovka — care cuprindeau vestigii tipice pentru culturile Sabatinovka şi Noua — el le datează la sfîrşitul secolului al XIV-lea (Berezovka) şi în secolele XIII—XII (Lozova). În etapa următoare, Belozersk — care corespunde încă epocii bronzului —, continuă aşezarea treptată a triburilor Srubnaia la vest [41]. În această etapă este preluat din cultura siberiană a bronzului pumnalul cu garda în cruce de tip Karasuk. Ulterior evoluţia acestuia a dus la formarea prototipului de tip akinakes. Tot acum apar psaliile de os în formă de scăriţă de şa, cu trei orificii la mijloc. Un alt fenomen ce se poate observa este întreruperea legăturilor cu lumea carpato-dunăreană, uneltele de aramă şi bronz venite din vest nemaifiind prezente în nordul Mării Negre. După părerea lui Terenojkin nu este exclus ca în acest moment al evoluţiei culturii Srubnaia să se fi produs „îmbogăţirea" ei cu elemente necunoscute venite din sudul Siberiei şi regiunile central-asiatice (vezi în acest sens spadele de bronz de tip Karasuk, pumnalele cu garda în formă de spin, zăbalele de bronz cu capete în formă de scăriţă şi psaliile corespunzătoare de tip Černogorovsk). Descoperirile din zona izvoarelor rîurilor Ural şi Miasa ne arată o posibilă cale de pătrundere a acestor elemente culturale.

Prelucrarea de către cercetătorii sovietici a complexelor prescitice cele mai tîrzii din estul zonei est-europene a U.R.S.S., ca şi stabilirea cro-

---

[39] O. A. Krivcova-Grakova, MIAMoskva, 46, 1955; idem, MIAMoskva, 115, 1962, p. 6—7, 156—169.

[40] A. I. Terenojkin, *op. cit.*, p. 189.

[41] V. A. Dergačev, *Klad konca bronzogo veka iz Moldavii*, Chişinău, 1973, p. 80—87.

nologiei lor relative a fost posibilă datorită în bună măsură largii răspîndiri a materialelor arheologice cimeriene de tip Černogorovsk și respectiv Novočerkask.

În legătură cu piesele „cimeriene" prezente în „cercul cultural traco-cimerian" s-a pus inițial problema migrației triburilor cimeriene spre vest, dar în stadiul actual al cercetărilor se consideră că elementele în discuție trebuie privite ca un rezultat al contactelor cu nordul Mării Negre — în general cu zona precaucaziană.

Din prezentarea istoricului discuțiilor purtate în jurul așa-zisei „probleme cimeriene" reiese că aceasta este un exemplu de ipoteză istorică utilizată ca premisă pentru explicarea fenomenului arheologic, metodă care astăzi nu numai că este depășită, dar trebuie abandonată. Nu avem de fapt nici o documentație istorică în legătură cu *prezența* cimerienilor în Europa de SE. Izvoarele îi atestă numai în Asia Mică și în stepele nord-pontice, astfel încît prezența cimerienilor în regiunile învecinate este de la început o pură ipoteză. În asemenea condiții a explica elementele de tradiție sau cultură răsăriteană prin prezența sau printr-o ipotetică migrație a cimerienilor nu este cu nimic justificat.

Poziția geografică a spațiului carpato-dunărean a favorizat întotdeauna pătrunderea de influențe culturale răsăritene din spațiile nord-pontice ; nu există nici un motiv ca în această perioadă, a epocii vechi a fierului (înainte de secolul al VII-lea), să considerăm aceste influențe ca exercitîndu-se mai puternic, astfel încît să justifice ipoteza unei pătrunderi etnice. Dimpotrivă, toate cercetările asupra perioadei vechi și mijlocii a hallstattului arată limpede că spațiul țării noastre a fost mai receptiv față de influențele est-alpine și vest-balcanice, sau balcano-egeice.

Este clar că întreaga teorie a cercului de cultură traco-cimerian, cu implicațiile de diferite ordine pe care le poate avea, a devenit un mit înrădăcinat adînc în tradiția cercetării, care nu se justifică însă prin descoperiri arheologice. Credem că facem un serviciu științei dacă vom înceta să folosim această noțiune și ne vom mărgini la interpretarea faptelor arheologice destul de bogate, așa cum se prezintă ele în stadiul actual al cercetărilor.

Hărțile de răspîndire a zăbalelor și pieselor de harnașament întocmite de G. Kossak [42] ne prezintă un spațiu foarte mare (din nordul Alpilor pînă la Dunărea de Jos) ; printre piesele cartate distingem și unele analoage celor din zona nord-pontică și din zona caucaziană, piese care după părerea lui Kossak își au patria „undeva în stepele răsăritene". Din analiza răspîndirii pieselor de harnașament reiese evident că acestea sînt specifice zonelor respective, în tipologia lor manifestîndu-se de multe ori și influențe din Europa Centrală și că părerea potrivit căreia tot ce este legat de cal și harnașament trebuie să vină din stepă este o prejudecată.

Pentru teritoriul țării noastre, piesele ce manifestă influențele culturii răsăritene sînt următoarele : tezaurul de la Boarta-Sibiu, spada de la Pănade, care reprezintă tipologic o variantă mai veche a pumnalelor „cimeriene" de tip Černogorovsk, săgețile cu două sau trei aripioare —

---

[42] G. Kossak, JarhbRGZMainz, 1954, 1, p. 149—150, hărțile 2 și 5.

asemănătoare morfologic cu cele scitice —, zăbalele și psaliile de la Cipău și Vetiș [43], identice cu cele ale culturii Srubnaia — etapa Černogorovsk —, ca și depozitele de tip Vetiş.

Pentru perioada mijlocie a hallstattului în spaţiul carpato-dunărean cultura Basarabi este considerată ca reprezentativă. Răspîndirea descoperirilor aparţinînd acestei culturi, ce reprezintă una din cele mai complexe sinteze ale culturii materiale pe cea mai mare parte a teritoriului României, a fost socotit ca un puternic argument pentru unitatea etnoculturală în aria respectivă. Numeroasele cercetări efectuate aproape exclusiv după ultimul război mondial au dus, dacă nu la excluderea, oricum la restrîngerea teritorială a migraţiei ipotetice susţinute de V. Pârvan, P. Reinecke, I. Nestor etc. Cultura Basarabi se manifestă ca o evoluţie firească a fondului local hallstattian carpato-dunărean și nu ca o cultură nouă pătrunsă din altă parte. Cultura materială unitară (reprezentată mai ales prin ceramică) poate fi corelată cu părăsirea cetăţilor cu val de pămînt —mai ales în Transilvania — și cu împuţinarea depozitelor de bronzuri. Avem de-a face deci pe de o parte cu o restructurare a locuirii în jumătatea nordică a spaţiului carpato-dunărean, iar pe de altă parte cu procesul de înlocuire a armelor de bronz cu cele din fier.

Cultura Basarabi [44] este documentată în perioada secolelor VIII—VII, delimitîndu-se în timp prin fibula de tip traco-egeic descoperită la Brad într-un nivel cu siguranță pre-Basarabi (foarte probabil secolul al IX-lea — cel mai tîrziu începutul secolului al VIII-lea) și data de început a cimitirelor Ferigile și Gogoşu (mijlocul secolului al VII-lea) [45]. Fibula cu cioc de la Poiana şi fibulele-ochelari de la Balta Verde (datate în secolul al VIII-lea), fibulele cu picior triunghiular de la Popești și Şoldăneşti și zăbalele de la Şoldăneşti, Carevbrod și Balta Verde (datate în secolul al VII-lea) documentează perioada de dezvoltare a culturii Basarabi. Importante pentru cronologie sînt și depozitele de bronzuri din această perioadă, respectiv seriile Vinţu de Jos și Bîlvănești-Ghidici [46] ce cuprind tipuri de obiecte databile în secolele VIII—VII.

Am încercat să prezentăm succint cultura Basarabi ca pe o etapă a continuității cultural-istorice a hallstattului pe teritoriul României. În acest context arheologic, piesele „cimeriene” descoperite la noi pot fi fie rezultatul unor influenţe directe a culturilor răsăritene, fie rezultatul unor asemenea influenţe exercitate în mod indirect (vezi A. Lászo).

Deşi pentru perioada discutată în prezenta lucrare sînt cunoscute atît migraţii și expediţii de jaf ale cimerienilor şi tracilor treri în Asia Mică, cît și înaintări spre vest ale triburilor scitice ce intră în conflict cu cimerienii (în Asia Mică și în nordul Mării Negre) dovezile arheologice nu sugerează afectarea teritoriului ţării noastre decît în faza finală [47]. Abia

---

[43] V. Vasiliev, recenzie : A. I. Terenojkin, *Kimmericy*, 1976, in Dacia, N.S., 22, 1978.

[44] A. Vulpe, Dacia, N.S., 9, 1966, p. 105.; idem, MemAntiq, 2, 1970, p. 183—187; idem, in *Istoria României*, I, (sub tipar).

[45] Idem, Dacia, 21, 1977, p. 81 și urm.

[46] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, București, p. 161—165 şi p. 33.

[47] A. Vulpe, in *Istoria României* (sub tipar); idem, MemAntiq, 2, 1970, p. 202—203.

după distrugerea uniunii cimeriene nord-pontice de către sciţi — probabil către mijlocul secolului al VII-lea — ca ecou al evenimentelor susmenţionate se observă şi în spaţiul carpato-dunărean o serie de restructurări ale grupurilor culturale și apar, poate, unele infiltrări străine.

NEW LIGHT ON THE CIMMERIAN PROBLEM IN THE CARPATHO-DANUBIAN AREA

ABSTRACT

This article deals with the history of research upon the Cimmerian problem, laying stress on its archaeological aspects and its implications in the ancient history of Romania.

The theses concerning the location of the Cimmerian people and their part in the history of South-Eastern Europe are reviewed; in this context, the concept of "Thraco-Cimmerian cultural circle" is brought into discussion.

The author considers that nowadays, the "Cimmerian problem" represents an example of historical hypothesis used as a premise for explaining some archaeological phenomena, a method which is not only out of date, but must be abandoned. As a matter of fact, we have no historical documentation concerning the presence of Cimmerians in South-Eastern Europe. The sources attest their existence only in Asia Minor and in North Pontic steppes, so that their presence in the neighbouring regions is but a hypothesis. Under such circumstances, to explain elements of eastern tradition or culture through the presence or through a hypothetical migration of the Cimmerians is unfounded.

The geographical position of the Carpatho-Danubian area has always favoured the penetration of eastern cultural influences from North Pontic regions; there is no reason for us to consider these influences in the Early Iron Age (before the 7th century B.C.) so strong as to justify the hypothesis of an ethnic penetration. On the contrary, recent research on Ancient and Middle Hallstatt demonstrates clearly that the area of our country has been more receptive to East-Alpine and South-Western Balkan or Balkan-Aegean influences than to the Eastern ones.

The whole theory of the "Thraco-Cimmerian cultural circle", with all its possible implications, appears now as a myth deeply rooted in research tradition, without being confirmed by any archaeological discovery. In the present state of reasearch, it would be most desirable to renounce the concept of „Thraco-Cimmerian cultural circle" in interpreting archaeological facts.

MOŞTENIREA TRACO-DACICĂ OGLINDITĂ ÎN TERMINOLOGIA ROMÂNEASCĂ

DE

I. I. RUSSU

Una din sarcinile prioritare ale istoriografiei româneşti actuale este de a pune, colaborînd strîns cu disciplina filologic-lingvistică, în lumina reală, temeinic, critic şi cît mai circumstanţiat, t o a t e aspectele trecutului şi dezvoltării societăţii geto-dacilor, a culturii şi rolului lor politic, militar, economic în imperiul Romei prin integrarea lor definitivă în lumea romană cu transformarea în poporul român din evul mediu şi epoca modernă (de pe teritoriul ţării noastre şi din zona nord-estică a Peninsulei Balcanice). Gruparea sistematică integrală şi analiza critică aprofundată a materialului documentar istoric, arheologic şi lingvistic însoţit de comentarii şi interpretări pertinente, devin utile şi necesare nu numai pentru cunoaşterea concretă a problemei, ci şi din alte două motive divergente în publicistica actuală : *a*) de o parte faptul că unele cercuri din străinătate, avînd interese în sens negativ sau duşmănos, caută mereu să minimalizeze (dacă nu pot chiar să anihileze) prezenţa şi rolul important al daco-geţilor atît în lumea romană, cît şi în patria lor provincială carpato-danubiană, deci în romanizare şi în procesul etnogenezei române ; *b*) de altă parte proliferarea mereu mai gravă a unor cărţi sau scrieri diletantice şi confuzioniste despre geto-daci şi despre traci în general, lipsite de bază documentară, de acoperirea faptelor concrete — lucrări de fantezie amatoristă ce au adus şi pot să mai aducă prejudicii ştiinţei istoriografice şi culturii româneşti în ochii poporului român şi mai ales în străinătate.

În noile condiţii de muncă şi cercetare cu mijloacele moderne ale ştiinţelor istorice şi filologic-lingvistice din ţara noastră în ultimele trei decenii, este azi imperios necesar a se trece decis şi fără şovăială, dar cu prudenţa şi simţul firesc al responsabilităţii, la soluţionarea problemei fundamentale, cu implicaţii social-istorice şi etnologice deosebite pentru istoria veche a României şi a poporului român : m o ş t e n i r e a directă traco-dacică în cultura materială şi spirituală, reflectată nemijlocit în terminologia şi ansamblul lexicului românesc ; adică termenii specifici şi exclusiv româneşti arhaici care exprimă în chipul cel mai pregnant noţiunile de cultură materială şi spirituală, de relaţii sociale şi familiale, de meşteşuguri, ocupaţii şi producţie, produse, muncă şi tehnici variate, străvechi, mediul natural şi uman etc. Este acest aspect cultural-lexical-lingvistic un factor de importanţă decisivă în eforturile convergente pentru elucidarea definitivă a mereu actualei probleme a formării limbii şi poporului român, a continuităţii lui social-etnice şi economice în spaţiul traco-dacic de romanizare.

S C I V A, Tomul 31, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1980, p. 91—99

În prim plan, datoria cercetării științifice din etapa actuală este studiul comparativ istoric al limbii numite indo-europene, al celei traco-dace şi a românei arhaice, adică a celor trei mari faze prin care a trecut limba traco-dacilor: I, lingvistica indo-europeană în ansamblul ei, care să includă şi formele arhaice ale limbii traco-dace; II, resturile acestei limbi din epoca istorică (adică dintre veacurile al VI-lea î.e.n. și al VII-lea e.n., glose-cuvinte, nume proprii) şi studiul comparativ care să stabilească exact poziţia ei în cadrul indo-european; III, structura arhaică a limbii române, lexicul ereditar (anteslav), adică etapa iniţială latină-romanică (secolele II—VI/VII), în care să se deosebească net factorul lexical preroman-autohton traco-dacic în structura latină-romanică a limbii române. În aceste trei puncte esenţiale (dar complexe) pentru principiul continuităţii lingvistice străvechi, deci social-etnice a traco-romanilor și a străromânilor, nu s-au realizat clarificări, ci persistă unele confuzii, din cauza lipsei de cercetări comparativ-istorice competente și atente, din cauza ignorării endemice a materialelor istorice şi lingvistice, a problematicii în sine și a sarcinilor ce revin comparatisticii şi tracologiei în legătură cu istoria şi formarea limbii române, a epocii vechi a acesteia în cadrul romanităţii generale şi al celei sud-est-europene (carpato-balcanice şi dunărene). La crearea unei asemenea situaţii au contribuit în mare măsură vederile de „şcoală veche" a unor filologi-lingvişti (mai ales la Cluj-Napoca și Bucureşti), refractari faţă de inovaţii în etimologie, înrobiţi de un dogmatism filologic latinofil, dar preocupaţi de aspecte minore, inutile pentru istoria limbii, culturii și a societăţii românești în evul mediu; la acestea s-a adăugat „intervenţia" amatorilor și diletanţilor prin confecţiile lor de teze și teorii eronate (de ex. aserţiunea absurdă că limba geto-dacilor ar fi fost de tip ... latin), și altele asemenea.

Prezența și rolul funcţional important al terminologiei indigene preromane în limba și cultura românească arată în mod logic și obiectiv că unele vederi și teze privind faza antică și cea medievală (nelipsite de obscurităţi și necunoscute) de evoluţie a marii comunităţi românești trebuie să fie reconsiderate fundamental, fără opinii preconcepute, ţinînd seama în primul rînd de valoarea probatorie a limbii populare românești, cu lexicul ei variat, care alături de realitatea vieţii prezente și de trecutul mai apropiat și bine cunoscut, oglindeşte s t a b i l i t a t e a și strînsa legătură a populaţiei cu pămîntul ei ancestral, cu glia, muntele și plaiurile unde-şi ducea existenţa în forme conservative și arhaice, cu deplasările periodice limitate și legate de natura îndeletnicirilor sale agrare sau păstorești străvechi, cu meșteșugurile sătești şi exploatarea subsolului, care-i asigurau hrana, uneltele de producţie, piesele de echipament și produsele de schimb intercomunitare. În trecutul mai îndepărtat (perioada feudală timpurie şi medievală) viaţa românilor avea un caracter mai pronunţat agrar, prevalînd plugăria şi creșterea vitelor. Studiul terminologiei limbii române în ansamblu, prin compararea materialelor lingvistice istorice și etnografice, a dovedit că populaţia românească (românofonă) are o vechime îndepărtată și o continuitate deplină a ocupaţiilor în așezări, un caracter sedentar în ramurile de producţie rurală (agricultură, creşterea vitelor), ca și a meșteșugurilor casnice-ţărănești, ori în exploatarea unor metale și minerale din subsol.

Pentru înţelegerea justă a structurilor arhaice şi a genezei formelor de organizare social-economică şi politică a românilor în faza feudală timpurie şi în evul mediu dezvoltat, este absolut necesar a cunoaşte corect şi cît mai concret cantitatea, calitatea şi succesiunea stratificării diferitelor elemente lexicale din perioade istorice şi fonduri cultural-lingvistice variate intrate în limba română — proces îndelungat, de importanţă etnologică deosebită, prin faptul că fenomenul lingvistic este mai concludent în ce priveşte vechimea şi continuitatea de forme social-economice a comunităţilor populare. Uniformă şi unitară în aparenţă, terminologia românească (lexicul ei în ansamblu) prezintă o mare varietate în ce priveşte obîrşia elementelor alcătuitoare, repartizate (după ultimele cercetări comparative) în cîteva loturi mai importante, între ele locul prim ocupîndu-l termenii latini-romanici avînd integrate şi asimilate organic (sub raport fonetic şi morfologic) elementele preromane-autohtone traco-dace, în minoritate numerică, dar cu importanţă calitativă şi social-istorică excepţională; este fondul lexical pe care-l numim ereditar, tipic şi exclusiv românesc, — la care s-au adăugat numeroasele împrumuturi mai mult sau mai puţin recente (adstratul), partea cea mai veche şi importantă (mai ales cantitativ) fiind elementele slave. Elementul traco-dacic în terminologie şi deci în cultura românească va fi examinat pe scurt, schematic, în comparaţie mai întîi cu fondul latin-romanic, la care se raportează într-un fel semnificativ în cadrul fenomenului de sinteză şi osmoză cu „amestecul" lingvistic ce stă la baza procesului de romanizare şi de etnogeneză.

Tipologia a ş e z ă r i l o r, a caselor şi gospodăriilor, precum şi modul de organizare (în etapele dezvoltării istorice) constituie unul dintre obiectivele principale de cercetare ale etnologiei şi etnografiei româneşti, ca atare ale istoriei societăţii în general. Pentru denumirea aşezării (rurale prin excelenţă, în trecut) a populaţiei româneşti s-a păstrat termenul latin-romanic *fossatum*, vechi românesc *fsat*, *sat* (în albaneză *fshat*), cu o transformare semantică originală şi interesantă din sensul militar „loc întărit cu şanţuri (*fossa*)" la acela mai larg de „aşezare deschisă, neîntărită, civilă". Alături stă termenul preroman *cătun*, atribuit unor grupuri restrînse de gospodării, care în timpuri mai apropiate de noi s-au format prin roirea unei părţi din populaţia aşezărilor mai vechi, adunate sau răsfirate, proces determinat de factori economici, apropierea de terenurile agricole-pastorale tot mai distanţate şi greu accesibile. Termenii clasici romani *urbs* şi *oppidum* pentru noţiunea de „oraş (tîrg)", ca şi *pagus* cu *vicus* „sat (aşezare rurală)" au fost uitaţi de străromâni, iar *civitas* a fost localizată şi restrînsă asupra unei „fortificaţii, întărituri" *cetate* (evoluînd deci în sens tocmai invers decît *fossatum*, *sat*); au fost adoptaţi termenii slav *tîrg* şi cei speciali *bîlciu* (ung.) cu *iarmaroc* (rutean-germ. *Jahrmarkt*); s-a adăugat de timpuriu *oraş* (ung. *város*).

Căile de comunicaţie au nume romane: *cale* (lat. *calle*), *cărare* (lat. *carraria*), iar *drum* este greco-latin *drómos* (eventual prin releu slav); *punte* (lat. *ponte-*) a fost suprapus şi dublat de slav. *pod* (cu două sensuri unul peste o apă, altul la casă). Alături de *fîntînă* (lat. *fontana*, *fantana*) şi de *puţ* (lat. *puteus*) s-a încetăţenit şi slavul *izvor*. La locuinţă şi construcţii, elementele de bază sînt iarăşi latine-romanice: *casă*, *perete*, *fereastră*, *treaptă*, *uşă*, *cheie* (ung. *kulcs* slav.), *acoperiş*, *poartă*, *scară*, *curte*, *gratie*,

grătar; mobilier: *masă* (ung. *asztal* din sl. *stolŭ*, stolnic etc.), *scaun*, *albie* (leagăn), *pat*, *cuptor*, *foc* etc., — adică noţiunile cele mai vechi, elementare şi indispensabile; între ele se amestecă izolate cele autohtone: *bordeiu*, *argea*, *vatră*, *leagăn*, *gard*, *zestre*. În gospodărie remarcabil este faptul că pentru principala construcţie destinată adăpostirii animalelor, în locul latinescului *stabulum* devenit („*staul* incintă, îngrăditură"), s-a impus slavicul *grajd*, urmat de *poiată*, ce sînt lucrări de lemn (ori piatră, cărămidă) făcute de meşteri mai versaţi, faţă de structura ceva mai sumară şi improvizată a romanicului *staul*, ca şi al autohtonelor (traco-dace) *ţarc* şi *strungă* care au fost împrumutate în toate idiomurile popoarelor stabilite în evul mediu în preajma sau în mijlocul spaţiului etnic românesc.

Termenii privind aşezările şi gospodăria, preluaţi de limba latino-romanică (românească) din substratul traco-dacic, prezintă o valoare şi semnificaţie sporită nu numai lingvistică, ci şi culturală-etnologică excepţională: ei se impun în primul rînd ca expresia concretă cea mai tipică a continuităţii terminologiei, deci a înseşi noţiunilor-lucruri respective ce sînt cele mai de seamă în cultura materială a poporului, fiind legate inseparabil de localităţi, de casă şi viaţa cotidiană, într-o continuitate organică rezultînd în mod pregnant şi semnificativ: păstrarea noţiunilor (lucruri, produse, idei, activităţi, necesităţi) cu apelativele lor cu tot.

S-a relevat şi este ştiut că terminologia a g r i c o l ă românească are unele cuvinte slave, dovadă a acestei influenţe culturale şi tehnico-materiale, posibil chiar social-etnice, care însă n-a modificat în esenţă vechea situaţie, potrivit căreia cei mai mulţi termeni fundamentali relativi la agricultură sînt în româneşte de origine latină; puţine elemente lexicale autohtone se referă la lucrarea pămîntului: *ţarină*, *grapă*, dar numele de plante sînt numeroase (mai ales cele de pădure): *mazăre*, *gorun*, *brad*, *curpen*, *brînduşă*, *spînz*, *brusture*, *măceş*, *copac*, *bunget*, *butuc*, *butură*, *mugure*, *sîmbure*, *ghimpe*, *păstaie*, *strugure*, — altă dovadă puternică despre legătura străveche a traco-dacilor şi a străromânilor cu natura şi codrul ospitalier. Terminologia prevalent latină a agriculturii (plante, unelte, munci agricole) arată o deplină continuitate permanentă a populaţiei agrare româneşti, o stabilitate şi îndelungată legătură cu teritoriul ei ancestral, chiar şi într-un domeniu special: viticultura (*vie*, *viţă*, *must*, *vin* latine şi dacicul *strugure*).

Deosebită importanţă economică şi socială au m e ş t e ş u g u r i l e şi toate formele de îndeletniciri neagricole legate de mica industrie casnică populară şi rurală în viaţa gospodarului român, plugar sau meşteşugar. Ca ocupaţie anexă, dar indispensabilă şi legată inseparabil de agricultură ca şi de creşterea vitelor, meşteşugurile producînd unelte de producţie şi obiecte de consum, de echipament ş.a. au obîrşii străvechi ce se pierd în societatea comunei primitive, cunoscînd însă o continuitate deplină, cum arată pînă la evidenţă limba vie şi terminologia respectivă ce s-a transmis pînă în faza actuală de cooperativizare cu mecanizarea largă şi industrializare socialistă în cadrul celei mai avansate tehnici moderne. Începuturile şi faza iniţială în dezvoltarea meşteşugurilor sînt mai puţin cunoscute, lipsind ştiri scrise ori existînd relativ puţine materiale arheologice ilustrative şi probative; de aceea, lexicul limbii istorice şi actuale trebuie şi poate să ofere informaţii pentru epoca antică a idiomului comunităţii social-politice româneşti; preromane (autohtone) sînt numele unor im-

portante instrumente şi unelte ca *grapă*, *undrea*, *caier*, *mătură*, *gresie* (lat. *cute)*, *cursă* (capcană); produse şi obiecte: *zgardă*, *baier*, *carîmb*, *cîrlig*, *gardină*, *munună*, *dop*, *custură* etc.

O ramură importantă şi străveche a vieţii agrare româneşti este creşterea vitelor şi p ă s t o r i t u l (cu specializarea în „industria'' laptelui) cu forme de organizare şi produse tipic româneşti, avînd o terminologie cu elemente de mare vechime şi îndepărtată continuitate în trecutul poporului român. Semnificaţia social-istorică şi economică a păstoritului (oieritul) a fost observată şi studiată atent în repetate rînduri de eruditii români şi de străini, istorici, filologi-lingvişti, etnografi, sociologi. După cercetări atente şi competente din ultimele patru decenii, s-a stabilit că păstoritul constituia în trecut una din ocupaţiile importante ale ţăranului român, dar niciodată exclusivă, cum încercau unii autori să prezinte poporul român ca practicînd (într-o anumită perioadă) un păstorit nomad, străin aproape cu totul de o viaţă agricolă sedentară. Cercetările ştiinţifice comparative au demonstrat însă îndeajuns netemeinicia unor asemenea păreri, scoţînd simultan în evidenţă, de o parte caracterul istoric al acestei îndeletniciri, pe de altă parte faptul că viaţa economică a unui popor nu poate fi tratată pe capitole sau compartimente izolate, existînd între ramurile economiei o strînsă interdependenţă, o evoluţie paralelă şi simultană. Atare legătură organică s-a dovedit deosebit de accentuată între cele două ocupaţii principale: agricultura şi creşterea vitelor (păstoritul), ele existînd împreună şi dezvoltîndu-se concomitent. Legătura lor (dovedită de studiul aprofundat al tuturor formelor păstoritului la români) infirmă categoric părerea eronată despre „nomadism'' la poporul român, răsturnînd astfel aşa-zisa teză a admigraţiei de peste Dunăre, prin veacurile X—XIII, a poporului român gata format undeva în zona centrală a Peninsulei Balcanice.

Părerile filologilor mai de seamă cu privire la păstoritul românesc în epoca veche şi la obîrşiile terminologiei pastorale şi a plugarilor-crescători sînt divergente. B. P. Haşdeu (potrivit cu opinia sa despre începuturile limbii şi valoarea elementului autohton traco-dacic sau „albanez'') era convins că „majoritatea graiului nostru pecurăresc este latină pe deoparte, de alta autohtonă, anterioară cuceririi romane, cum sînt bunăoară *brînză*, *urdă*, *jintă* etc.''. Opinia despre vechimea vieţii pastorale (cu importante elemente autohtone, anteromane în terminologie) a găsit în chip firesc o largă răspîndire între istorici şi mai ales în publicul cult românesc. Diametral opusă era părerea latinistului Ovidiu Densusianu (adversar categoric al dăinuirii elementelor preromane în limba română), care spunea într-un curs la Universitatea Bucureşti în anul 1934: „elementele referitoare la păstorit sînt de provenienţă latină. Ne întrebăm dacă tracii sau illyrii ar fi avut o influenţă covîrşitoare, după unii istorici, nu ar fi trebuit să găsim la baza terminologiei păstoreşti măcar trei-patru elemente care (prin excludere) să le revendicăm fondului tracic sau illyric?''. În consecinţă, O. D. a formulat o bizară teorie lipsită de temei documentar asupra „migraţiilor păstoreşti în spaţiul trac şi illyric, ca şi din Italia..., încît ar fi exclus să trăim în iluzia că s-ar descoperi elemente păstoreşti, la noi, care ar fi moştenite dela traci sau illyri''. În schimb am avea (după O.D.) cuvinte păstoreşti pecenege *(baciu)*, iraniene *(brînză*, *stînă)*, turceşti *(urdă*, *cîrlan)* etc., elemente lexicale indo-europene şi

în majoritate traco-dace (eventual deopotrivă illyre), adică tocmai faptul contestat a priori cu renitenţă şi consecvent de eminentul filolog şi critic literar bucureştean, care pretindea a cunoaşte chiar şi ... „sentimentele de superioritate'' ale ciobanilor „italici''. Alţi filologi şi lexicografi au recunoscut mai mult tangenţial existenţa şi valoarea culturală a unor termeni pastorali autohtoni, preromani în limba română (Tiktin, Candrea, Puşcariu etc. : ***stînă***, ***brînză***, ***urdă***, ***zer***, ***strungă***, ***căciulă*** etc.). Pentru noi azi este însă absolut evident că elementele autohtone traco-dace în limba română nu sînt numai vreo „trei-patru'', ci mai multe, de caracter tracic şi indo-european dovedite ca atare nu numai „prin excludere'', ci prin criteriile pozitive şi certe oferite de mijloacele interne româneşti şi comparatistice.

Termenii zişi pastorali cu caracter general şi moşteniţi (intraţi direct în latina-romanică) din substratul daco-tracic sînt : nume de animale, ***mînz***, ***daş*** (miel), ***cîrlan***, ***vătuiu***, ***ţap***; paraziţi, boli ş.a. ***ghiară***, ***căpuşă***, ***grapiţă***, ***strepede***, ***gălbează***, ***grumăzare***, ***balegă***; mai numeroase numele de animale sălbatice : ***viezure***, ***mistreţ***, ***barză***, ***ghionoaie***, ***şopîrlă***, ***năpîrcă***, ***melc***, ***balaur*** etc. Între noţiunile privind organizarea şi utilajul păstoresc, de obîrşie autohtonă sînt : ***baciu***, ***ţarc***, ***strungă***; ***stînă*** rămîne dubios (autohton ori slav); apoi ***bască*** (lînă, arhaic), ***cîrlig***, ***caţă***, ***ghioagă*** etc. Mai numeroase şi importante sînt elementele privind derivatele laptelui, a cărui terminologie constituie o probă sigură şi evidentă că această ramură a economiei rurale a fost cel mai puţin influenţată de stăpînirea romană în zona carpato-balcanică; elementele autohtone echivalează aproape numeric cu cele latineşti în limba română — care evident că nu este cazul în vreun alt capitol al lexicului nostru. Astfel, alături de lat. ***lapte (lacte-)***, ***unt (unctum)***, ***caş (caseus)***, ***corastă (*colastra)***, ***chiag (*clagum)***, ***mulge (mulgere)***, ***strecura (*extracolare)*** ş.a., avem autohtonele: ***străghiată***, ***mărcat***, ***brînză***, ***zăr***, ***zară***, ***urdă*** şi adj. ***searbăd*** (întrebuinţat mai ales în legătură cu laptele); nu lipsesc nici elemente slave : ***janţ (jintui***, ***jintiţă)*** şi ***smîntînă*** (transilv. ***groştior)***, dovezi ale unei parţiale influenţe slavone. Conservarea cu tenacitate a elementelor autohtone în această terminologie se explică prin practica străveche şi persistentă la traco-daci şi la români în prelucrarea casnică („industria'') laptelui : prelucrarea şi produsele laptelui sînt, cum s-a observat demult, o specialitate a gospodarilor români, cu reputaţie „internaţională'' încă din evul mediu, cum, o dovedeşte larga pătrundere a unor termeni lexicali ca ***brînză***, ***zăr***, ***urdă*** ca şi ***baciu***, ***ţarc***, ***strungă*** etc. şi nume de animale, în foarte multe din limbile vecine cu românii.

Precum este firesc şi s-a menţionat adesea în trecut, moştenirea de elemente autohtone preromane în terminologia românească se referă nu numai la compartimentele prevalent gospodăreşti şi economice menţionate şi analizate schematic mai sus, ci la t o a t e domeniile de activitate şi de acţiune, de situaţii şi raporturi umane în societate, în cadrul familiei, în procesul colectiv de muncă etc., adică în ansamblul fizionomiei şi fiziologiei societăţii româneşti din trecut şi din prezent; sînt menţionate pe scurt (în simple enunţări) aceste domenii ale vieţii şi terminologiei străvechi, astfel : părţi ale corpului ***buză***, ***beregată***, ***guşă***, ***burtă***, ***rînză***, ***şale***; boli şi stări afective ***vătăma***, ***bucura***, ***răbda***, ***gudura***, ***aprig*** etc. ; relaţii familiare ***prunc***, ***băiat***, ***copil***, ***mire***, ***moş***; echipamentul ***pînză***, ***căciulă***,

brîu, *căputǎ*, *baier*, *zgardă* ş.a. menţionate; materia şi terenul *abure*, *droaie*, *druete*, *fărîmă*, *grunz*, *lespede*, *morman*, *steregie*, *măgură*, *gruiu*, *mal*, *pîrîu*, *baltă*, *groapă*, *genune* etc.; adjective *creţ*, *mare*, *mieru*, *tare* etc., multe verbe din cele mai importante, ca *arunca*, *băga*, *cruţa*, *curma*, *dărîma* *încurca*, *lepăda*, *mişca*, *păstra*, *ridica*, *rezema*, *scăpăra*, *scula*, *urca* etc. Asemenea înşirare şablonică fără explicaţii genealogice şi social-economice comparative a unor cuvinte izolate ar putea să nu spună nimic unor arheologi şi istorici nefamiliarizaţi cu istoria limbii, cu lexicografia şi etimologia indo-europeană traco-dacică şi românească; tabele ce ar putea să pară un balast nefolositor în nepotrivire cu titlul şi obiectivul prezentului material. Realitatea este însă esenţial diferită de atare eventuale impresii de moment: cuvintele şi întreaga terminologie cu numeroasele ei derivate din precedentele liste lexicale constituie d o c u m e n t e social-istorice de prim rang în repertoriul surselor istorice ale societăţii româneşti în perioada veche, în faza începuturilor ei latine-romanice. Este necesar a fi relevat din nou faptul că lexicul de mai sus (exclusiv şi unic în limba română, ereditar însă nu din limba latină a Romei şi a Daciei antice) este tocmai o parte din moştenirea autohtonă traco-dacică în limba şi cultura română, elementele care au pătruns în romanitatea carpato-balcanică şi dunăreană păstrîndu-se direct chiar în gura şi graiul romanilor provinciali din partea locului: traco-geto-dacii, care au învăţat limba împărăţiei romane, au introdus şi menţinut integral (evoluate împreună şi numai la fel cu cele romane) în noul lor idiom adoptiv unele vocabule din vorbirea lor indo-europeană de tip *satem* (sută), cu trăsături fonetice care se regăsesc aidoma în cuvintele traco-dace româneşti, de ex. indo-europeanul *g'* este reprezentat prin *z*: *barz*, *barză*, *mazăre*, *rezema*, *viezure* ş.a. Atare corespondenţe sînt absolut evidente şi elocvente, dar nicidecum fortuite şi vor fi explicate cu încadrare istorică într-o monografie lingvistic-etimologică ce va tranşa definitiv (cel puţin în liniile generale pentru etapa actuală) problema moştenirii lingvistice şi culturale româneşti din substratul traco-dacilor; acesta constituie efectiv chiar temelia social-etnică a poporului român din vechile provincii romane carpato-balcanice şi dunărene: Dacia, Moesia, Tracia şi parţial Dalmatia. Este principala concluzie de ordin etnologic pe care o permite şi o impune prezenţa verificată pe cale comparativă în limba română a celor vreo 170—180 de cuvinte traco-dace, deci cam 10% din totalul lexicului ereditar anteslav al românilor.

S-a insistat în expunerea de mai sus cu deosebire şi în prealabil asupra elementului lingvistic (propriu-zis numai lexical, cuvintele, nu alte aspecte, ca fonetica, morfologia etc.) din română, de caracter arhaic şi evident neroman, adică preroman, indo-european, care după repetate examinări cu adîncirea problematicii constituie în ultimă instanţă principala probă documentară incontestabilă a legăturii directe a poporului român în ansamblu (din România şi din tot estul Peninsulei Balcanice medievale şi moderne) cu poporul, limba şi cultura traco-dacică. Atare „preferinţă" de natură obiectivă a devenit obligatorie prin faptul că alte elemente documentare autentic antice traco-dace apar ceva mai puţin relevante şi elocvente, unele putînd fi chiar controversate şi nesigure, cum sînt cîteva toponime din teritoriul Daciei romane, sau hidronimia celeiaşi zone, cursurile de apă: *Olt* (Aluta daco-roman), *Timiş* (Tibiscum),

Mureş (Marisus, Marisia), *Criş* (Crisius), *Someş* (Samus), trecute în perioada prefeudală şi medievală prin transformări fonetice care nu sînt numai şi sigur româneşti; aici au intervenit şi alţi factori culturali-lingvistici, cum ar fi cel slav sau poate unguresc.

Documentarea în ansamblul privind perioada feudală timpurie („migraţia popoarelor"), istorică, filologic-lingvistică, arheologică şi în general etnologică, dar mai ales istoria limbii române cu structura ei gramaticală neaoş latină-romanică şi lexicul ereditar mixt romano-tracic arată în chip evident (oricărui observator emancipat de prejudecăţile seculare latinocentrice) că în urma procesului intens de romanizare desfăşurat din Munţii Haemus (Balcani) pînă la Pontul Euxin, la nord de Someşul Mare, la izvoarele Crişurilor şi Tisa Inferioară, a localnicilor traco-daci, stabilirea limbii române ca limbă romanică prin amestec şi sinteză lingvistică şi social-etnică constituie principalul factor al romanităţii sud-est-europene. Este un fapt istoric de mari dimensiuni şi de durată, care creează o nouă imagine, modificată şi mult îmbogăţită despre „străromâni", formarea limbii lor, etnogeneza: se impune în noile condiţii o mai precisă conturare şi clarificare a noţiunilor tradiţionale din etnologia românească. În primul rînd, este cert şi se confirmă pe bază documentară comparativă, că poporul r o m â n în ansamblul său („romanii" orientali, sud-est-europeni din Carpaţi, Balcani şi la Dunărea Inferioară, numiţi de vecinii slavi, germani, bizantini ş.a.: vlahi) — chiar fără vreo organizare politică uniformă, unitară, omogenă, în cursul evului mediu — este rezultanta procesului de sinteză traco-daco-romană din acest vast spaţiu, fiind adică (precum s-a spus) în ultimă instanţă tocmai fondul social-etnic traco-dacic romanizat în linii generale ca limbă şi nume etnic, amestecat însă cu unele aporturi etnice dintre numeroşii imigraţi mai ales în Dacia. Prin marea mutaţie petrecută cu romanizarea (în primul rînd acceptarea limbii latine a imperiului), traco-dacii au obţinut şi păstrat cu dîrzenie pentru totdeauna etnonimul luat din împărăţia Romei: *romani, români* (în timp ce marile popoare latine-romanice din apus nu l-au păstrat, l-au pierdut sau abandonat, primind gallo-romanii pe germanicul *franci*, Français; italienii şi spaniolii au luat numele ţării etc.).

Comunitatea social-etnică şi lingvistică a romanilor-români era o entitate autonomă, deplin formată, cu o structură proprie încheiată înainte de venirea slavilor în spaţiul de romanizare şi de contactul cu aceştia prin influenţarea mutuală, care începe pentru limba română nu în veacurile VI—VII (cum se admitea anterior), ci după anul 900, cum s-a dovedit în ultimele decenii, prin mijloace comparative lingvistice slavo-române; este o nouă etapă (a doua, aproape o jumătate de mileniu) de evoluţie social-economică şi culturală a romanităţii traco-dace, în care aceasta şi-a păstrat identitatea ei antică în ciuda unor puternice influenţe pe diferite planuri. Este ştiut şi unanim admis că aportul din etapa românoslavă este remarcabil prin cîteva noi elemente de limbă (cuvinte, sufixe etc. în română), într-o parte a antroponimiei vechi româneşti, în toponimia întregului teritoriu românesc, parţial în cultura materială(unelte, ocupaţii), organizare social-politică, ecleziastică etc.; oricum ar fi cantitativ, este sigur că aportul s l a v la dezvoltarea şi cristalizarea societăţii romanice-româneşti este un factor de „adstrat", un adaus adus unei comunităţi social-etnice, lingvistice şi economice formate, închegate în principal

din fondul traco-dacic romanizat, din „romanii" sud-est-europeni, carpato-balcanici şi danubieni. Astăzi, după cercetări atente şi competente de cîteva decenii, este absolut evident că factorul latin-romanic şi cel autohton traco-dacic, în procesul lor de osmoză şi sinteză oglindit mai fidel şi real tocmai în limba populară românească (în structura ei lexicală arhaică), au alcătuit romanitatea sud-est-europeană care explică în modul cel mai pregnant fenomenul de autohtonie şi continuitate traco-daco-romană şi românească în spaţiul carpato-balcanic şi dunărean.

L'HÉRÉDITÉ THRACO-DACE EXPRIMÉE DANS LA TERMINOLOGIE ROUMAINE

RÉSUMÉ

On réexamine les données très importantes que la langue roumaine (dont la structure latine-romane est bien connue) par son contenu de termes autochtones thraco-daces offre pour la thèse historique de l'autochtonie et de la continuité du peuple roumain dans les anciennes provinces de l'Empire Romain : la Dacie et la Mésie. Les mots thraco-daces du roumain se rapportent à l'ensemble de la terminologie : les parties du corps et ses affections, les relations sociales et familiales, les établissements et la maison, les travaux agricoles, la faune et la flore, l'organisation de la vie rurale et pastorale, les métiers et l'équipement, etc., de même qu'un grand nombre de verbes importants, adjectifs, adverbes ; au total 10% du lexique héréditaire (préslave) de la langue. Les éléments préromains sont la principale preuve sûre de la romanisation des Thraco-Daces et de la continuité thraco-daco-romaine dans les zones carpato-danubiennes de l'Europe et constituent les facteurs d'importance exceptionnelle pour le procès complexe de l'ethnogenèse roumaine.

Ce bref aperçu sera publié en français dans une forme plus amplifiée.

DESPRE *INSCRIPŢIILE DACIEI ROMANE*

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Numeroasele descoperiri şi studii apărute după publicarea (în 1903) ultimului fascicul din CIL, III, au pus în faţa cercetării ştiinţifice din ţara noastră sarcina reeditării monumentelor epigrafice, care, împreună cu izvoarele literare (strînse în cele trei volume din *Fontes Historiae Daco-Romanae)*, reprezintă izvoarele scrise ale istoriei vechi a României.

Proiectul unei culegeri naţionale de inscripţii datează de aproape un sfert de secol [1]. Dar abia în 1975 acest deziderat a început a prinde contur, prin iniţierea colecţiei *Inscripţiile antice din Dacia şi Scythia Minor*, sub îngrijirea prof. D. M. Pippidi şi I. I. Russu, cuprinzînd două serii : prima, *Inscripţiile Daciei romane*, cealaltă — *Inscripţiile Scythiei Minor*.

Deocamdată au apărut trei volume din seria *Inscripţiile Daciei romane* : I. *Introducere istorică şi epigrafică. Diplomele militare. Tăbliţele cerate*, de I. I. Rusu (1975) ; II. *Oltenia şi Muntenia*, de Gr. Florescu şi C. C. Petolescu (1977) ; III. *Dacia Superior*, fasc. 1 : *Zona de sud-vest (teritoriul dintre Dunăre, Tisa şi Mureş)*, de I. I. Russu, în colaborare cu Milena Dušanić, Nicolae Gudea şi Volker Wollmann [2] (1977).

Deosebit de acestea (vezi acad. Ştefan Pascu, în *Precuvîntarea* la vol. I, p. 6), s-a publicat un volum cuprinzînd *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, de Emilian Popescu (IGLR).

Din seria a doua sînt în stare avansată de pregătire toate cele cinci volume ; cel consacrat zonei Capidava-Troesmis-Noviodunum (al cincelea din serie, autor Emilia Doruţiu-Boilă) este deja în lucru la Editura Academiei.

În paginile ce urmează ne oprim cu o serie de observaţii asupra celor trei volume ale seriei *Inscripţiile Daciei romane* (IDR) apărute pînă acum.

---

[1] Vezi D. M. Pippidi, Klio, 37, 1959, p. 336—337.

[2] In IDR, I, p. 62, se arată că gruparea volumelor va urma un criteriu geografic : începînd de pe malul Dunării, în sud-vestul Banatului, şi mergînd spre nord şi est în sensul firesc al înaintării romane ; anunţînd însă că vol. II va cuprinde „Dacia intracarpatică" (= Banat şi Transilvania), iar Oltenia şi Muntenia ultimul din volumele cu inscripţiile Daciei, I. I. Russu neagă principiul afirmat (după ce criticase pe Mommsen) : acela al înaintării fireşti a cuceririi şi stăpînirii romane, care începe din sud, deci şi din Oltenia şi Muntenia (or, conform principiului enunţat, acestea nu pot rămîne la urmă). Afirmaţia că „volumul al II-lea va cuprinde materialul epigrafic al părţii celei « mai vechi » a provinciei, care în primul deceniu după cucerire (adică din a. 106 pînă prin a. 118/9) a format Dacia propriu-zisă, numită după 119 Dacia Superior şi din care la a. 121/2 s-a detaşat Dacia Porolissensis" *(ibidem)* cuprinde o dublă eroare : teritoriile care au intrat primele sub stăpînirea romană au fost Muntenia, Oltenia şi Banatul, restul fiind ocupat numai în 106 ; vol. II cuprinde Oltenia şi Muntenia, iar inscripţiile aşa-zisei „Dacia intracarpatică" (corespunzînd aproximativ cu Dacia Superior) au fost grupate în vol. III.

S C I V A, tomul 31, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie, 1980, p. 101—121

1. *Volumul I* este consacrat diplomelor militare și tăblițelor cerate; el este precedat de două studii: *Ocuparea Daciei. Organizarea și dezvoltarea provinciei* (p. 9—32) și *Însemnătatea și dezvoltarea epigrafiei în Dacia* (p. 33—68) [3]. Partea a III-a cuprinde *Diplomele militare ale Daciei (celor trei Dacii)*; aici, după o prezentare generală a acestui tip de documente epigrafice, sînt publicate: A) *Diplomele trupelor auxiliare ale Daciei* (numerotate I—XXIII) (p. 68—141), urmate de un tabel sinoptic cu trupele auxiliare ale Daciei menționate în aceste diplome (p. 142—151); B) *Diplome privind armatele altor provincii* (p. 152—163)[4], precum și *Addenda* (p. 163—164) cuprinzînd alte două fragmente de diplome din Dacia Porolissensis. Partea a IV-a se referă la *Tăblițele cerate dacice*, cuprinzînd A) *Introducere. Istoric. Generalități* (p. 165—192) și B) *Repertoriul tăblițelor cerate* (p. 192—256). Volumul se încheie cu *Abrevieri și bibliografie* (p. 257—264), *Indices* (p. 265—285)[5], precum și două hărți: una a Imperiului roman pe timpul lui Traian, cealaltă a Daciei romane.

Apariția volumului era menită a umple un mare gol în posibilitățile de documentare a specialiștilor, dacă ne gîndim că vechiul CIL este tot mai inaccesibil și depășit. Dealtfel, ca efort de documentare și volum de muncă, realizarea acestui fascicul nu a ridicat autorului probleme deosebite, dat fiind că documentele epigrafice au fost transcrise aproape neschimbat (în unele cazuri chiar și acolo unde trebuiau operate modificări): în forma din CIL, XVI sau din alte publicații — în cazul diplomelor militare; în forma din CIL, III, pentru tăblițele cerate (pentru traduceri, urmînd ediții anteriore; vezi p. 171). În special în cazul tăblițelor cerate, contribuția originală a autorului se rezumă la scrierea capitolului introductiv (A).

Cele mai multe probleme ridică în acest volum publicarea diplomelor militare. Ne vom opri în cele ce urmează numai acolo unde avem de făcut observații, indicînd numărul sub care diplomele respective sînt publicate în IDR, I.

Dipl. IV. Fragment de diplomă descoperit la Românași, avînd ca titular pe M. Ulpius Landio; datează din timpul domniei împăratului Traian. Cu același prilej și în același loc au mai fost descoperite alte cîteva fragmente, prezentate de I. I. Russu în desen sub figura 11 — fără a se da însă vreo indicație din care să reiasă dacă sînt 8 fragmente (cîte sînt desenele); probabil însă că desenele trebuie grupate, fiind vorba de cel mult cinci fragmente de tăbliţe.

Chiar în conformitate cu observația lui I. I. Russu, unul din fragmente menționează *cohors II Nervia Brittonum* — ceea ce exclude de la bun început posibilitatea de a face parte din diploma dată lui M. Ulpius Landio, datată sub Traian: unitatea menționată se afla în anul 114 încă

---

[3] Nu ne vom mai opri asupra acestora, deoarece a făcut-o și H. Daicoviciu în ActaMN, 13, 1976, p. 651—655. Opinia noastră despre organizarea administrativă a Daciei romane am expus-o recent într-un studiu publicat în Revista de istorie, 32, 1979, 2, p. 259—275.

[4] De fapt, numai despre unele din aceste diplome se știe la care provincie se referă (dipl. XXIV, XXV, XXVI, XXIX); despre celelalte nu se poate face nici o precizare (dipl. XXVII, XXVIII, XXX, XXX a, XXX b).

[5] Despre aceștia, vezi și observațiile noastre făcute pe marginea IDR, III/1.

în Pannonia Inferior[6], venind în Dacia Porolissensis cel mai devreme sub Hadrian [7].

Dintr-o altă diplomă (datînd 29 iunie 120), menţionînd *Palmyreni-sagittarii*, face parte alt fragment, aşa cum am avut prilejul să scriu cu cîţiva ani în urmă [8]. Este vorba deci în cazul fragmentelor grupate la *dipl. IV* de cel puţin trei diplome diferite; din păcate, I. I. Russu nu ne-a dat pînă acum o ediţie completă a acestora.

Dipl. V. I. I. Russu omite să arate că *tabella II* prezintă pe *intus* o inscripţie mai veche [9], care a pus în mare încurcătură pe Em. Panaitescu, descoperitorul diplomei [10] (care, dealtfel, a şi lăsat-o inedită; ea a fost publicată, după trei decenii de la descoperire, de Constantin Daicoviciu şi Giovanni Forni; vezi indicaţiile bibliografice la I. I. Russu, *loc. cit.*).

Dipl. VI. La transcrierea inscripţiei, la începutul primelor 4 rînduri trebuia pusă paranteză patrată.

Diploma respectivă datează din 29 iunie 120; din ea s-au păstrat două fragmente: *tabella I*, descoperită în castrul de la Porolissum, şi *tabella II* aflată la Jibou. Amîndouă au fost publicate încă de către Árpád Buday, cu lectura următoare (bibliografia este citată de I. I. Russu):

Tăbliţa de la Porolissum:

Extrinsecus:

... IA F(ilius) PA(lmyra?)
[descriptum et] RECOGNITVM EX
[tabula aenea qu]AE EST RO[mae
in muro post t]EMPLVM DIV[i Aug(usti)
ad M]INERVAM

Intus:

[...equitibus qui militaverunt in ala] SI[liana?
torquata c(ivium) R(omanorum) quae est in Da]CIA SVPE[riore
sub. . . . .] NERO CI
[vitatem dedit et conubium cum uxorib]VS QV[as tunc...

Tăbliţa de la Jibou:

Intus:

A(nte) D(iem) III K(alendas) IVLI(as)
F. PVBLICIO MARCELLO
COS
L. RVTILIO PROPINQVO
HAMASAEO ALAPATHA PALMYR

---

[6] CIL, XVI, 61.

[7] C. Daicoviciu — D. Protase, ActaMN, 1, 1964, p. 164. Dar în tabelul sinoptic întocmit de I. I. Russu, IDR, I, p. 146, cea mai veche atestare a unităţii în Dacia este considerată diploma XVIII (de la Antoninus Pius).

[8] C. C. Petolescu, Latomus, 34, 1975, 4, p. 1020—1023; idem, SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 89—92.

[9] G. Forni, Athenaeum, 36, 1958, 1—2, p. 8.

[10] Em. Panaitescu, Rendiconti Pontificia Academia di Archeologia, VII, 1930—1931, p. 200: „Ma la particolarità di conservare in uno dei lati esterni di una delle lamine il resto di un'iscrizione a grandi caratteri con le parole: *Xviri stlitibus iudicandis*, il che dimostra che la lamina era stata precedentemente usata per un'altra iscrizione. Il diploma è datato con l'anno 11 d.p. e si riferisce ad un soldato appartenente ai Palmireni sagittari ex Syria"; apud G. Forni, *loc. cit.*

Pe *extrinsecus* sînt numele martorilor.

La solicitarea lui H. Nesselhauf (în 1934), care pregătea publicarea vol. XVI din CIL, C. Daicoviciu a reexaminat plăcuţa aflată la muzeul din Cluj *(tabella I)*, comunicînd rezultatul solicitantului şi publicînd totodată un studiu propriu: *La première division de la Dacie*, AISC, II, 1933—1935, p. 71—77.

În vol. I al IDR, la dipl. VI, I.I. Russu afirmă că prof. C. Daicoviciu a putut să dea o nouă lectură acestei diplome deoarece cunoştea diploma de la Căşei din 29 iunie 120 (IDR, I, 5), descoperită în 1929 de Em. Panaitescu; la descifrarea acesteia contribuise în anul descoperirii şi C. Daicoviciu, pe atunci asistent universitar (care a păstrat o copie a textului diplomei, dusă de descoperitor la Roma).

Mergînd pe firul argumentării lui C. Daicoviciu, să vedem în ce măsură criticile lui I. I. Russu se justifică[11].

Chiar în primul rînd păstrat al tăbliţei I, Á. Buday considera că este numele unui personaj, originar din Palmyra. Acceptînd ideea, C. Daicoviciu s-a gîndit la un alt fragment de diplomă, publicat *tot de Buday*, păstrînd numele *HAMASAEO ALAPATHA PALMYR* (de fapt, tăbliţa II a aceleiaşi diplome); C. Daicoviciu a constatat astfel că şi pe tăbliţa de la Porolissum (păstrată la Cluj) numele era tot *Alapatha*. În nici un caz nu se poate spune că a fost „inspirat" de diploma de la Căşei. Astfel, cel care se anunţa încă de pe atunci a fi un mare învăţat trăgea concluzia, esenţială pentru reconstituirea întregii diplome: cele două fragmente, de la Porolissum şi de la Jibou, aparţin aceleiaşi diplome, datată, pe baza numelor consulilor şi a altor indicaţii de pe tăbliţa II *(intus)*, la 29 iunie 120. Acesta este aşadar meritul de necontestat al lui C. Daicoviciu: de a fi demonstrat existenţa provinciei *Dacia Superior* la acea dată („bifurcarea" Daciei era pînă atunci atestată doar prin diploma de la Grojdibodu: CIL, XVI, 75 = IDR, I, 10, din 22 martie 129). Tocmai acest lucru I. I. Russu uită să-l sublinieze. În schimb, insistă şi lasă să planeze îndoieli în legătură cu completarea altor detalii ale părţii interioare a aceleiaşi tăbliţe. În r. 1 (cel păstrat), C. Daicoviciu — ca şi Á. Buday — citea numele trupei, dar propunea *SA[g(ittarii)]*: cît se poate de firesc, deoarece beneficiarul diplomei era palmirenian, iar de la Porolissum se cunoşteau deja mai multe inscripţii amintind de aceşti arcaşi. După autorul IDR, I, aceasta ar fi dovada că C. Daicoviciu a fost inspirat de formularul diplomei de la Căşei. Numai că C. Daicoviciu comitea aici două greşeli: numele trupei ar fi trebuit să fie pus la dativ, nu nominativ, deci *SA[g(ittariis)]*; mai mult, literele păstrate sînt *SY*, deci *SY[ria]*. Aceste amănunte credem că nu puteau să-i scape lui C. Daicoviciu, dacă într-adevăr ar fi descifrat textul respectiv prin comparare cu diploma de la Căşei.

Dar dacă diploma datează din anul 120, făcînd menţiune de provincia *Dacia Superior* (lectura lui Á. Buday), C. Daicoviciu trebuia să se gîndească neapărat şi la numele guvernatorului (din care în fotografia ce se publică în *AISC*, 2, *loc. cit.*, pl. I, b, se vede clar ... *VERO)*, înscris

---

[11] Observaţiilor justificate ale lui H. Daicoviciu *(supra*, nota 3), I. I. Russu le răspunde printr-un violent atac în AIIA Cluj-Napoca, 1977.

după un formular ce nu poate fi ignorat de nimeni care studiază această categorie de documente epigrafice ; aici nu putea fi decît *[Iulio Se]*VERO, după argumentarea pe care marele învăţat clujean o făcea în *loc. cit.* (AISC, 2, p. 72—74, cu notele). Dealtfel, într-o inscripţie de la Burnum (Dalmaţia), Iulius Severus este numit *leg. pr. pr. Imp. Traiani Hadria[n]i Aug. p[r]ovinciae Dacia[e]*, apoi în continuare *cos.* (CIL, III, 2 830 = ILS, 1 056) — ceea ce înseamnă că înainte de a fi devenit consul (anul 127), a fost guvernator al Daciei Superioare [12].

Părerea noastră este că C. Daicoviciu putea ajunge la lectura completă a acestei diplome independent de descoperirea de la Căşei, diploma dispunînd de suficiente elemente care îl conduceau spre asemenea încheiere pe orice bun cercetător. Esenţială era — ceea ce este meritul de necontestat al lui C. Daicoviciu, pentru care nu poate fi suspectat de „copiat" — stabilirea legăturii între cele două fragmente disparate. Cel mult, lui C. Daicoviciu i s-ar putea reproşa că nu a amintit în studiul său de existenţa diplomei de la Căşei ; dar ne întrebăm noi, putea oare s-o facă *asistentul universitar* de pe atunci, din moment ce însuşi *profesorul* său a ezitat s-o publice vreodată ? A menţionat-o doar [13], dar cu o asemenea interpretare, încît există temeiul să credem că la descifrarea ei rolul esenţial l-a avut într-adevăr C. Daicoviciu.

Aşadar, critica formulată de autorul IDR, I, poate găsi eventual crezare doar la cei care într-adevăr se pricep puţin la epigrafie şi nu ostenesc să meargă la sursele bibliografice, pentru a vedea unde este adevărul. De asemenea, oricine se poate întreba de ce I. I. Russu a întîrziat cu critica celui care a fost *acad. C. Daicoviciu*, putînd lămuri care e adevărul cît timp acesta era în viaţă.

Dipl. VIII (la p. 97). Nu avem nici o dovadă că o parte din *Palmyreni sagittarii* au fost mutaţi de pe frontiera de nord a Daciei (viitoarea provincie *Dacia Porolissensis)* în Banat, pe timpul lui Hadrian, şi nu invers [14].

Dipl. IX. Textul diplomei ar fi trebuit să fie transcris integral, cu toate variaţiile sale, nu să se facă trimitere la dipl. VIII.

Dipl. XII. Dacă a considerat util să citeze articolul nostru din StCl, 15, 1973, p. 131—133, I. I. Russu ar fi trebuit să arate că fragmentul datează *înainte de 128* [15] — în măsura în care considera argumentarea noastră justă (sau să o conteste ; ignorarea unei păreri nu este justificată).

Dipl. XVII. Pentru datarea diplomei de la Mehadia, vezi acum şi B. Lörincz, în Arheološki Vestnik, 28, 1977, p. 369—371.

Dipl. XXIII. Fragment de diplomă de la Porolissum ; după părerea lui I. I. Russu : „Ar putea să fie diplomă dată pentru un ostaş din *cohors II Nervia Brittonum* (?) ; dar literele *VLP* de la începutul fragmentului par să indice epitetul *Ulpia*, necunoscut pînă acum pentru această unitate staţionată în castrul de la Buciumi". Numai că *VLP* nu e corect în desenul de la fig. 64 ; în fotografie se văd literele *VG*, deci *[A]VG.*, iar

---

[12] Cf. A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 19—20.

[13] Vezi nota 10.

[14] Cf. C. C Petolescu, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 106.

[15] Vezi şi SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 89, nota 2, unde perioada de datare este restrînsă între 120—121 sau 124—128.

ultima literă din rînd este probabil *P*, deci : *(cohors)* [*II A*]*ug(usta) Nervia P*[*acensis*. . ., nume sub care este cunoscută în diplomele din Pannonia Inferior [16] și apare în dipl. XVII a Daciei din timpul lui Antoninus Pius. De acord cu I. I. Russu, diploma poate fi de dată mai veche, eventual chiar „anterioară anului 140” [17].

Dipl. XXX. Ar fi trebuit luate în considerație și precizările suplimentare aduse pentru datarea fragmentului de diplomă de la Orlea în Dacia, N.S., 16, 1972, p. 283—285.

Corpus-ul publicat de I. I. Russu cuprinde 33 de diplome militare (diploma VII A, cu *bis*, a fost probabil numerotată astfel deoarece a apărut după ce manuscrisul era definitivat, cînd era mai greu de modificat numerotarea ; dar situația diferă la *addenda*, unde numerotarea cu 30 a și 30 b nu se justifică). Dacă mai avem iarăși în vedere că sub *dipl. IV* sînt de fapt cuprinse încă două fragmente de diplome diferite, numărul diplomelor publicate în IDR, I, se ridică la 35. De asemenea, în ultimii ani au mai apărut alte trei fragmente de diplome militare (din conținutul păstrat nu se poate preciza căror provincii aparțin) : la Gilău [18], Micia [19] și Slăveni [20].

Așadar, 26 diplome privesc armata Daciei romane (IDR, I, 1—23 ; 7 a ; plus alte două fragmente de la Românași) ; dintre acestea, cele mai multe au fost descoperite în Dacia, numai 5 în alte provincii (dipl. II, VII a, XIII, XIV, XIX). Alte 12 fragmente (IDR, I, 24—30, 30 a, 30 b, plus cele de la Gilău, Micia și Slăveni) privesc alte provincii sau sînt „nedeterminate”, „incerte” (adică nu se poate stabili cărei provincii aparțin).

Completările aduse, ca și noile descoperiri, fac posibilă în anii viitori o nouă ediție a acestor diplome militare [21].

2. *Volumul II* al seriei (autori Gr. Florescu și C. C. Petolescu) a făcut de curînd obiectul unei prezentări amănunțite din partea lui I. I. Russu [22].

Chiar de la început, recenzentul observă : „Lucrarea este elaborată de cei doi autori în două etape : pînă în anul 1958 de Gr. Florescu (1892 — 1960), reluată și continuată pînă la finalizare de Constantin C. Petolescu. Așa fiind, e firesc ca cititorul (chiar epigrafist de specialitate) să nu poată ști peste tot cu precizie ce și cît revine fiecăruia din cei doi colaboratori (primul *post mortem*), deci cît ar fi de atribuit fiecăruia din calitățile și meritele, dar și din erorile și stîngăciile, golurile și inadvertențele apărute în volumul imprimat în 1977” (p. 185).

---

[16] CIL, XVI, 61.

[17] În diploma din 164, epitetul *Pacensis* nu mai apare : IDR, I, p. 146.

[18] D. Isac, *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, București, 1977, p. 69—73.

[19] L. Petculescu, ActaMN, 15, 1978, p. 131—133.

[20] D. Tudor, Drobeta, 1978, p. 30—32.

[21] Ar fi de atras aici atenția și asupra unor exprimări improprii. Astfel, la p. 8, „CIL, III, mommsenian” ; p. 19, 21 etc. „guvernatorat” ; p. 23, inscripții ascunse „sub scoarța Terrei” ; alele ar fi fost regimente-divizioane de cavalerie, iar cohortele — regimente-batalioane de infanterie (pe lîngă modernizarea nepotrivită a termenilor antici, echivalentul nu este corect, fie și pentru că divizionul sau batalionul reprezintă subîmpărțiri ale unui regiment !).

[22] *Despre inscripțiile antice ale Olteniei și Munteniei (În legătură cu „I.D.R.”, II)*, în Drobeta, 1978, p. 184—195.

„Ce şi cît revine fiecăruia" din cei doi autori, credem că a reieşit — în linii generale, dar cu destulă claritate — din introducerea la IDR, II (p. 13—14, cu notele 11—14). Cel care va fi dornic de mai multe amănunte le va putea afla comparînd manuscrisul lui Grigore Florescu (aflat în fondul documentar al Institutului de arheologie din Bucureşti) şi volumul imprimat în 1977. Dealtfel, esenţial este nu a stabili „cît şi ce" revine fiecăruia dintre autori (vezi IDR, II, p. 14, nota 13), ci faptul că s-a găsit modalitatea pentru valorificarea unui manuscris ştiinţific realizat cu aproape două decenii în urmă (cunoscut fiind gradul înalt de „uzură" suferită de orice contribuţie ştiinţifică în condiţiile exploziei informaţionale contemporane). Pe de altă parte, în ceea ce priveşte criticile, I. I. Russu n-a stat prea mult în cumpănă cui să le atribuie.

Dar, mai departe, recenzentul trece prea repede peste o problemă deosebit de delicată şi gravă, cu afirmaţia „urmează cîteva indicaţii asupra lipsurilor din repertoriu mai ales din cauză că unele piese nu au fost accesibile autorului al doilea la vreo trei muzee ale Olteniei" *(ibidem)* [23]. Acele „vreo trei muzee" sînt de fapt cele din Drobeta-Turnu Severin, Craiova, Caracal şi Corabia — adică aproape toate muzeele din Oltenia. Aşa se face că nu am putut studia cîteva monumente epigrafice din Muzeul regiunii Porţilor de Fier, unul dintre ele deosebit de important (IDR, II, 78), deoarece cel în a cărui „proprietate ştiinţifică" se află încă nu s-a învrednicit să le publice (după mai bine de un deceniu şi jumătate de la descoperire) ; de asemenea, ştampilele tegulare din acelaşi muzeu le-am notat numai după registrul de inventar, neavînd acces în depozitul muzeului. La celelalte din muzeele amintite, dificultăţile au fost încă şi mai mari : aici, materialele epigrafice provin în special de la Romula, Sucidava, Slăveni şi Cioroiu Nou, parte din săpăturile efectuate de prof. D. Tudor — care a cerut muzeelor respective să nu permită nimănui să studieze, fotografieze sau deseneze vreuna din inscripţii (chiar cele publicate). Aşa stînd lucrurile, sună ca o ironie formule de genul „colaborare cu veteranul arheologiei şi epigrafiei romane a Daciei extracarpatice", „de conlucrare activă, de ajutor" (I. I. Russu).

Dealtfel, chiar din această pagină, recenzia denotă iritarea autorului că s-a încredinţat realizarea acestui volum „unui începător (harnic, adevărat, şi zelos) în epigrafia Daciei", „unui debutant, harnic, pasionat, cu perspective frumoase" (p. 195 : „unui funcţionar de muzeu" !) — trecîndu-se astfel cu vederea că acesta a dovedit (în afară de „hărnicie" şi „zel") şi alte calităţi în acest domeniu al epigrafiei : de pildă, dînd rezolvări unor inscripţii care pentru veteranul epigrafiei Daciei romane rămăseseră fără soluţie [24] ; fără a mai aminti contribuţiile la epigrafia Daciei sudice, pe care orice cititor obiectiv le va remarca după notele bibliografice ale IDR, II [25]. Cît priveşte activitatea „veteranului arheologiei şi epigrafiei romane a Daciei extracarpatice", vom avea de spus şi asupra acesteia „cîteva" cuvinte (mai departe, p. 112 — 113).

---

[23] Acest ton moderat distonează cu cele scrise în recenzie la p. 193 (cu privire la inscripţiile din IDR, II, 609—630) şi cu ceea ce I. I. Russu însuşi scria în IDR, I, p. 8 : „materiale arheologic-epigrafice care zac... la unii în « sertare », deocamdată inaccesibile sau chiar pierdute pentru ştiinţa istorică a zilelor noastre".

[24] *Supra*, p. 103 şi nota 8. Vezi şi *Epigraphica*, Bucureşti, 1977, p. 159, nota 1.

[25] Vezi, pe scurt, IDR, II, p. 13—14, cu notele 12—18.

În continuare: faptul de a nu fi inclus în IDR, II unele inscripţii considerate de dată mai tîrzie (după retragerea aureliană) (cele cuprinse în volumul publicat de Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976) este considerat „o eroare metodologică şi istoriografică" (p. 186 a recenziei). Cf. însă IDR, II, p. 14: „Cîteva din aceste inscripţii ridică unele probleme în privinţa datării — care, dealtfel, nu i-au scăpat nici autorului *(Em. Popescu)*; astfel, o inscripţie de la Sucidava (nr. 190) (pe care, dată fiind importanţa sa, am inclus-o şi în acest volum) sau vasul cu inscripţie de la Socetu (jud. Teleorman) — care datează mai degrabă din prima jumătate a secolului al III-lea. Dealtfel, cel ce va utiliza aceste volume va găsi poate mai multe argumente în favoarea uneia sau alteia dintre ipoteze; important este că au fost cuprinse într-unul din volumele culegerii".

În acest context, I. I. Russu se opreşte în cîteva rînduri asupra vasului cu inscripţie *(patella)* de la Socetu (jud. Teleorman); la p. 187, fig. 3, dă şi un desen al inscripţiei — destul de aproximativ, dar şi cu unele erori (ca de exemplu acel *V* din r. 2, între *L* şi *A*, redat răsturnat; a se compara cu fotografia din volumul citat al lui Em. Popescu, la nr. 440, precum şi cu fotografia şi desenul — corect — publicat de Gh. Bichir, SCIVA, 29, 1978, 3, p. 391, fig. 4 a). Rostul acelui desen ar fi fost dacă, pe criterii paleografice (dar în desenul din recenzie ductul literelor este modificat!), I. I. Russu ar fi propus o datare diferită de cea a autorului volumului cu inscripţiile tîrzii; dar o încadrare cronologică diferită, în secolul al III-lea, a fost făcută *pe criterii arheologice* de un excelent cunoscător al ceramicii din Muntenia, dr. Gh. Bichir *(loc. cit.*, p. 390—393). Singura contribuţie a lui I. I. Russu este observaţia (p. 193—194) că semnul de la sfîrşitul r. 1 şi 2, considerat de editorii anteriori drept *S*, este de fapt ligatura *V+S* (fapt observat şi de mine, aşa cum consemnează Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 393, nota 26).

„O altă lacună nu mai puţin gravă în structura vol. II din I.D.R. este omiterea oricărei menţiuni despre diplomele militare ale teritoriului (Daciei Inferior — Malvensis)", scrie mai departe I. I. Russu (p. 186). Cum se ştie, diplomele respective au fost publicate chiar de recenzent în IDR, I. Iar dacă I. I. Russu a simţit nevoia fie şi a unei menţiuni, menită a pune în evidenţă „importanţa şi semnificaţia lor documentară pentru organizarea militară şi populaţia civilă din zonă" *(ibidem)*, nu face decît să recunoască implicit eroarea metodologică de a fi rupt unitatea seriei, prin publicarea separată a diplomelor [26] (încălcînd principiul că fiecare document epigrafic trebuie prezentat la localitatea unde a fost descoperit, în întreg contextul său epigrafic).

Desigur, experienţa şi multe din indicaţiile din primul volum al IDR (elaborat de I. I. Russu) au constituit un model la realizarea vol. II. Nu putem trece însă neobservate unele din însemnările acestuia. Astfel, în vol. I se arată că, în afară de inscripţiile pe piatră, colecţia va trebui să includă „cărămizi, material tegular ştampilat, vase, graffiti, « instrumentum » şi (cel puţin menţionate) obiecte de uz cotidian de fa-

[26] În cadrul seriei *Inscripţiile Scythiei Minor*, diplomele vor fi publicate la localitatea unde au fost descoperite, căci ar fi greu de conceput un fascicul cu diplomele privind armata romană din Dobrogea.

bricaţie locală ori « din import » cum erau lucernele (opaiţele) ș.a.” (p. 63); la fel, în volumul cu inscripţiile din Banat: „cărămizi, material tegular ştampilat, vase, graffiti ori alt « instrumentum » și (cel puţin menţionate) obiecte de uz cotidian de fabricaţie locală eventual cele « din import », vase de lux *(terra sigillata)* și alte obiecte mărunte” (p. 13). În sfîrşit, în recenzia la IDR, II, notează iarăşi: „Un aspect pozitiv al sumarului realizat în I.D.R. II este faptul că volumul caută să cuprindă totul, adică orice soi de înscrisuri antice: obiecte ce poartă vreun text, nume, litere (aproape ca o « compensaţie » pentru omiterea textelor zise tîrzii şi a oricărei menţiuni despre diplomele militare ale Olteniei romane), inclusiv opaiţele *(lucernae)* și ceramica fină din import” (p. 186), continuînd însă imediat pe un ton critic: „dar asemenea criteriu larg şi generos arată o lipsă de orientare şi claritate în ce privește valoarea documentară social-economică și epigrafică a diferitelor categorii de materiale antice: opaiţele și vasele importate din Italia, Gallia, Dalmatia etc. în Dacia care au o semnificaţie pur economic-negustorească și care nu fac parte organic din fondul epigrafic al provinciei Dacia, fiind sub raport epigrafic aproape echivalente cu monedele imperiale...” (p. 186, 188). Cît de consecvent este autorul cu propriile afirmaţii (= „indicații”), cititorul va aprecia singur, din compararea textelor de mai sus (citate aidoma, fără a adăuga nici o virgulă).

Interesant este că I. I. Russu insistă că este bine ceea ce a greşit, pentru a formula noi critici la adresa IDR, II.

Totodată, cum va remarca şi cititorul, tonul unor critici depăşeşte limbajul academic, comentariul conţinînd unele expresii care şi-ar găsi mai curînd locul în alt gen de publicaţii, din alte vremuri [27]. Recenzentul nu trece cu vederea nici scăpările mărunte (observaţiile nu par a fi „după o singură lecturare a întregului *corpus*”, cum scrie la p. 188); dar observaţiile de ordin epigrafic (de exemplu la nr. 6, 14, 132, 548) sînt neesenţiale (adică tocmai unde veteranul epigrafiei Daciei ar fi trebuit să vină cu soluţii proprii; vezi însă nota 24). În schimb, constatăm că o serie de critici (vezi p. 189 şi urm. ale recenziei) nu se justifică sau chiar conţin inadvertenţe; le trecem în revistă, cu menţionarea numărului inscripţiei din IDR, II:

1. Traian şi Hadrian nu erau „monarhi ai Romei”; regimul instaurat de Augustus şi care a ţinut pînă la reformele lui Diocleţian este cunoscut cu numele de „principat”. — 10. Termenul „registru” se foloseşte la basoreliefuri, nu pentru un altar de genul celui de la acest număr. — 13.

[27] Vezi astfel: „cognomenul Caludiei Amba” (IDR, II, 349) „este o neaoșă eroare zisă de tipar” (p. 192); faptul că în traducerea inscripţiei nr. 1 s-a omis un rînd din manuscris, conţinînd cuvintele: „divinului Hadrian, nepotul divinului Traianus Parthicus, strănepotul” ce îşi au locul între cuvintele „fiul” şi „divinului Nerva”, nu poate fi considerat „traducere ineptă” (expresie familiară arheologului I. I. Russu şi îndrăgită, căci o foloseşte de cîte ori are prilejul; vezi de exemplu AIIA Cluj-Napoca, 17, 1974, p. 50, nota 14, despre lectura unei inscripţii propuse de M. Macrea, care, în treacăt fie spus, este corectă; cf. H. Daicoviciu, ActaMN, 15, 1978, p. 120—123). Cît privește traducerea titlului și filiaţiei împăratului din inscripţia IDR, II, 1, I. I. Russu ar fi putut să-și dea seama singur că nu este „ineptă” din traducerea titlurilor altor împăraţi (pe care le poate găsi uşor la indicele nostru, p. 262—263). Dar scopul criticii, străveziu pentru oricine citește *întreaga* recenzie, nu este îndreptarea unor greşeli.

Monumentul nu pare a fi fost altar, ci placa purtînd inscripţia din baza statuii ecvestre (cf. I. I. Russu, SCIV, 10, 1959, 2, p. 313) a lui Titus Aelius Aelianus. — 34—46. Monumentele (funerare) au fost grupate pe tipuri (deci nu : „totul este încurcat", p. 190) : altare, *tituli* (care se încastrau în zidul construcţiei funerare), stele, fragmente de monumente de tip nedeterminabil (iar în cadrul fiecărei categorii într-o anumită ordine — în special în cazul unităţilor militare). — 67, 83—85, 106 a : citirile propuse nu sînt sigure. — 135. Inscripţia poate proveni şi din *vicus*-ul roman dintre Baloteşti și Izvoru Bîrzii, din apropiere. — 137. După *Capito* (r. 3) nu este nici o lacună, care ar permite lectura *Capito*[*nis*]; afirmaţia „genitiv ca patronimic sau ca proprietar de sclav (libert?)" este greșită. — 174. *Murus* nu se traduce prin „val". — 185 : a nu numerota deosebit această piesă este o deficienţă metodologică (vezi observațiile la IDR, III/1, mai departe). — 187. I. I. Russu afirmă că inscripţia conţinînd un testament funerar de la Sucidava este adusă eventual de la sud de Dunăre „pe la sfîrșitul veacului al XIX-lea împreună cu toate epigrafele publicate de Gr. G. Tocilescu în *Fouilles*, la a. 1900 (informaţie pe bază de acte scrise contemporane, dată de prof. D. Tudor, 1975)" [28]. Atunci cum se face că, *în 1978*, D. Tudor (*OR* [4], p. 70, 408) citează această inscripție pentru documentarea culturii viţei de vie la Sucidava sau pentru ilustrarea dispoziţiilor conţinute de un testament funerar? — 188. Că altarul poate proveni şi din altă parte, eventual de peste Dunăre, s-a gîndit şi Gr. G. Tocilescu ; probabil că recenzentul nu a observat notiţa din bibliografia numărului respectiv. — 190. Cele vreo patru rînduri scrise de I. I. Russu despre data inscripţiei puse de *curial(es) territ(orii) Σuc(idavensis)* sînt evident inutile — faţă de observaţia pertinentă a lui Gr. Florescu, pe care am citat-o în întregime (IDR, II, p. 107). — 203. Despre stela lui Q. Philippicus s-a citat şi în IDR părerea că poate proveni de la sud de Dunăre; studiul Mariei Alexandrescu-Vianu despre stelele funerare din Oltenia (SCIVA, 28, 1977, 3) a apărut cu aproximativ o lună după IDR, II. — 204. Inscripţie considerată ca adusă tot de la sud de Dunăre (acel „cf. nr. 187" vrea să trimită la informaţia lui D. Tudor, 1975 ; vezi mai sus) ; atunci de ce în *OR* [4], p. 328, citim sub *Legio I Italica:* „Un veteran al ei, Gaius Crispinus Firmus *(sic)*, se retrăsese la Sucidava, unde e înmormîntat (CIL, III, 14 495)"? — 205. Dacă totuşi aserţiunea lui G. Forni este „cu totul neverosimilă", ce propune I. I. Russu în loc? — 228. Afirmaţia despre inelul cu inscripţie de la Sucidava : „piesa e suspectă, unii au considerat-o « fals modern »" este gratuită, căci obiectul provine dintr-o descoperire cu piese autentice (mormînt cu monedă, vase, foiţe de aur etc.), după cum reiese din descrierea amănunţită a lui D. Papazoglu (piesele de aur se află în patrimoniul Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România). — 239. Cu afirmaţia „ţiglă ştampilată, fragment, considerat iniţial ca fiind *Co(hors) I Ling(onum)*, este mai curînd ştampila unui meşter civil *Coel(ius) Ingenuus* (deopotrivă după opinia epigrafistului N. Gostar, Iași)", I. I. Russu comite o eroare „uluitoare" (cum ar scrie însuşi ; vezi de ex. p. 194) : noi înşine am arătat acest lucru, citînd nu o opinie a regretatului epigrafist de la Iași, ci biblio-

[28] Nu întîmplător D. Tudor este autorul unei evocări de aspre critici la adresa lui Gr. G. Tocilescu : SCIVA, 27, 1976, 4, p. 573—579.

grafie autentică : „Dar descoperirea unor cărămizi, la Ratiaria, cu ştampila *COELING* (Zlatka Morfova, ArchaeologijaSofia, 5, 1963, 1, p. 29, nr. 8—9) arată că este mai curînd numele unui cărămidar particular : *Coil(i) Ing(enui)* (la genitiv)" (vezi şi indicele nostru, unde cohorta numită nu apare la trupe, dar apare numele Coilius Ingenuus, p. 259). — 329. Cognomenul dedicantului rămîne tot Sen/nianus (CIL, III, 8 024), „cum indică fotografia" (I. I. Russu), iar nu *Ser*[*e*]/*nianus* (în r. 4, din ultima literă se vede clar o hastă, din al cărei capăt porneşte în jos o bară oblică). — 336. În r. 2, *IVL CANI* este clar, deci nici vorbă de întregirea cognomenului în *CANDIDVS*. — 389. Pentru ştampila *QAB* s-a citat şi în IDR, II, analogia cu CIL, III, 8 075 [8] (Ulpia Traiana), făcîndu-se şi observaţia : „provenienţa de la Romula a acestei ştampile este suspectă". Piesa a fost probabil adusă din capitala provinciei în epoca modernă (a se compara cu desenul publicat în Sargetia, 11—12, 1974—1975, p. 82—83, pl. I/3, citat de IDR, II), dar D. Tudor a pus-o în circulaţie ca provenind de la Romula. De acord cu I. I. Russu, ea trebuie exclusă dintre epigrafele Romulei ; de ce atunci se insistă în recenzie (p. 194) ca la indicele de nume să apară şi acest *QAB* (pe motiv că varianta *Q.AP.B* de la Ulpia Traiana ar conţine gentiliciul *Appius*) ? — 391. AnnÉp, 1973 (apărut în 1976, cum notează şi I. I. Russu), ne-a fost inaccesibil chiar şi în faza de corectură. — 436. Opaiţ ştampilat *Arme(ni)*, — 437. Opaiţe ştampilate *Armeni:* „este un sistem abuziv de a se aplica două numere curente aceleiaşi piese (cu text-şablon identic)" ; dar, cum se vede, textul nu este nicidecum identic. — 506. Interdicţia de a fotografia inscripţia în Muzeul din Craiova ne-a obligat a da ca material ilustrativ acel „desen sumar, schiţă copiată după D. Tudor". I.I. Russu informează pe cititor că în SCIVA, 28, 1977, 1, p. 98 (publicaţie pe care am citat-o la IDR, II, 25, dar în fază de corectură ; la IDR, II, 506, intervenţia nu era neapărat necesară, iar introducerea unui alt desen era imposibilă datorită stadiului înaintat de tipărire a volumului) „se dă un desen reconstituire a altarului fragmentar după o fotografie" (acelaşi desen publicat şi în recenzie, la p. 187, fig. 2). Remarcăm însă neconcordanţe între desenul (vezi şi lectura) lui D. Tudor, unde o parte din literele din r. 1 lipsesc, şi desenul lui I. I. Russu (executat „după o fotografie" ; dar de ce nu a publicat fotografia — doar i-a fost accesibilă ! —, pe hîrtia de excelentă calitate a volumului *Drobeta*, 1978, pentru a nu da loc la îndoieli ?). — 507. Fotografia lipseşte din acelaşi motiv enunţat mai sus. Faptul că în SCIVA, 28, 1977, 1, p. 98, fig. 4, acest „fragment votiv este reprodus cu scurt comentariu (după D. Tudor)", nu impunea cu necesitate o intervenţie în textul IDR, II, în fază de corectură. — 599. Revista „Magazin" este citată şi în bibliografia dată de noi, dar AIIA Cluj-Napoca nu apăruse la data predării manuscrisului, iar *Epigraphica* a apărut concomitent cu IDR, II. — 615. I. I. Russu scrie : „CIL, III 12 531 e greşit (încurcătură de fişe), căci acest număr din CIL corespunde cu I.D.R. II 639 (cf. p. 271 index)" (vezi şi p. 194 a recenziei, rîndurile 4—5 de jos). Numai că acel care a încurcat fişele este chiar I. I. Russu : IDR, II, 615 corespunde cu adevărat cu CIL, III, 12 531, iar IDR, II, 639 cu CIL, III, 12 351 (este, adică, ... vice-versa !). Confuzie „de-a dreptul uluitoare, nu numai grotescă", pentru a-l cita tot pe I. I. Russu (p. 194). — 644, 645, 660 : observaţii nejustificate.

O observaţie care se repetă de mai multe ori (de exemplu, la nr. 14, 34, 188, 644) este că traducerea „trebuie că urmeze (pe cît posibil) ordinea cuvintelor şi numelor din textul latin" [(p. 194; vezi şi p. 193, la nr. 585: „traducerea românească în ordine corectă (conform textului latinesc, cum ar fi trebuit să se facă la toate piesele)". În sfîrşit, două rînduri fără critică!)]. Dar este evident pentru oricine că o traducere trebuie să urmeze topica limbii în care se traduce (vezi, dealtfel, observaţia noastră la inscripţia IDR, III/1, nr. 1).

Indicele este considerat „foarte diferenţiat, în general după sistemul din CIL, cu unele inovaţii sofisticate" (p. 194); dar care sînt aceste „inovaţii", spre a feri pe alţii? Cît priveşte trimiterea, în indici, la numărul inscripţiei (vezi la fel în CIL sau ILS), considerăm că este mai precisă şi mai potrivită decît indicarea paginii (deoarece pe o pagină pot fi grupate mai multe inscripţii). Este adevărat că în felul acesta nu se pot cuprinde în indici termenii din introducerea generală şi cea pe localităţi, ci numai „materialul din partea propriu-zis epigrafică" — ceea ce însă şi trebuie, deoarece este vorba de un indice analitic.

Prin numărul observaţiilor şi al paginilor de critică violentă, recenzia poate impresiona pe cel ce nu are în faţă IDR, II. În realitate, cum s-a văzut, circa jumătate din observaţii nu se justifică; celelalte nu reprezintă erori cu adevărat „grave" (ca proporţie şi importanţă ele sînt depăşite de cele puse în evidenţă pentru IDR, III/1; vezi mai departe, aici, p. 113—121), ci mici scăpări, care s-ar fi redus apreciabil dacă autorul „secund" ar fi beneficiat cu adevărat de ceea ce recenzentul numeşte (p. 195) „colaborare şi într-ajutorare deschisă, constructivă, tovărăşească" din partea celor care au dovedit (şi s-au străduit în acest sens) mai degrabă contrariul.

Mai stăruim asupra IDR, II [29] şi în legătură cu ultima ediţie a monografiei prof. D. Tudor, *Oltenia romană*, Bucureşti, 1978 (*OR* [4]). În această lucrare unele inscripţii [30] sînt astfel prezentate, cu citarea IDR, II, încît deformează afirmaţiile noastre (nu de pe poziţie critică). De aceea, ne vedem obligaţi să atragem atenţia asupra lor în rîndurile ce urmează. Indicarea paginii trimite la *OR* [4].

Astfel, la p. 24, *basileos Thiamarkos* (sic) (un genitiv şi un nominativ!); — p. 40: nu este o ştampilă a legiunii XIII Gemina, ci *L V M* (IDR, II, 99); — p. 91—92: opaiţ cu ştampila *Romanesis* (IDR, II, 126), nu *ROMANVS SC(ripsit)*; — p. 101: ştampila de la Bumbeşti era probabil [*L V*] *M* (IDR, II, 178; vezi şi nr. 180), nu *L V MAC*; — p. 139: se citează (după CIL, III, 8 079,2) numele T. Pius Priscus pe o figurină sau mască de bronz (?); aceasta este *sigur* o mască de coif de paradă cu inscripţie punctată (IDR, II, 378; vezi recent Johan Garbsch, *Römische Paraderüstungen*, München, 1978, p. 69 — 70, sigla 0 40); —

---

[29] În SCIVA, 28, 1977, 1, p. 105—110, I. I. Russu făcea şi unele observaţii de ordin epigrafic asupra lucrării lui I. Berciu — C. C. Petolescu, *Les cultes orientaux dans la Dacie méridionale*, Leiden, 1977. Cum observaţiile privind lectura unor inscripţii erau greşite (pe baza unor analogii care denaturează conţinutul documentelor respective), nu s-a ţinut seama de ele în IDR, II. În recenzia din „Drobeta", I. I. Russu pare a le fi dat uitării...

[30] În mod curios, D. Tudor nu citează şi după IDR, II, inscripţiile din CIL, III şi ILS — deşi nu i-ar fi fost greu, deoarece le găsea în tabelul nostru de concordanţe bibliografice de la p. 270—272.

p. 141 (vezi încă p. 149, 172) : cei ce pun inscripţia de la Iezureni erau *nu trei* sclavi (Clodius, Septimius şi Peregrinus), *ci doi* oameni liberi, *Clodii* Septimius şi Peregrinus (adică : Clodius Septimius şi Clodius Peregrinus ; gentiliciul s-a pus la plural) (IDR, II, 181) ; — tot la p. 141 : *patella* de la Socetu trebuia citată după IGLR, 440 (IDR, II, 638 este citat greşit ; vezi totuşi, *ibidem*, p. 14) ; — p. 142 (vezi şi p. 388) : numele unuia din dedicanţii inscripţiei IDR, II, 635 era Aelius Eternalis (nu Aelius Firmus) ; — p. 218 : pentru ştampilele cohortei IV Cypria din termele de la Bumbeşti, vezi şi IDR, II, 179 ; — p. 328 : [C.?] Titius Ianuarius este denumit de inscripţie nu centurion-veteran, ci *centurio frumentarius* (IDR, II, 35) ; — p. 329 (vezi şi p. 139, 188, 346) : la Romula nu sînt atestate centuriile VIII şi IX ale legiunii VII Claudia (centuriile se indicau după numele comandanţilor lor), ci centuriile hastaţilor *prior* şi *posterior* din cohorta VI a numitei legiuni (cf. IDR, II, 327), precum şi centuria hastatului *prior* din cohorta IX (IDR, II, 328) ; — p. 330 (vezi şi p. 98) : D. Tudor atribuie în continuare greşit ştampila IDR, II, 101 legiunilor XIII Gemina şi I Adiutrix, cînd corect este *Leg(io) XIII Ge(mina) Tadi(us)* (I. I. Russu, Apulum, 5, 1965, p. 228—230, nr. 21 ; dar la p. 229, nota 8, scrie, pe baza unei informaţii furnizate de D. Tudor, că nu există nici o cărămidă de acest fel la MNA. Ea exista totu şi, şi am amintit-o cu toate datele în IDR, II, 101) ; — p. 330 (vezi şi p. 188, 347) : nu „cohorta V şi o centurie", ci inscripţia este pusă de cei doi *centuriones hastati (prior* şi *posterior)* din cohorta V a legiunii XXII Primigenia pentru a marca porţiunea de zid lucrată de centuriile de sub comanda lor (IDR, II, 325) ; — ştampila *COILING* de la Sucidava (IDR, II, 239) nu este a cohortei I Lingonum, ci o ştampilă particulară, cum s-a scris mai sus ; — p. 337 : ştampila de la Drobeta apare în CIL, III, 14 216[29], transcrisă *///SAB*, iar nu ... *III SAB* (IDR, II, 110 ; cf. şi nr. 248) [31] ; — p. 339 : ultima literă din ultimul rînd al dedicaţiei mithriace de la Romula este citită în IDR, II, 341, *P*, deci *p(osuerunt)*, iar nu *s(agittariorum)* ; — p. 341 : se afirmă acum că ştampila *PEDS* păstrată în Muzeul Porţilor de Fier ar fi adusă de la Apulum de către Al. Bărcăcilă (în IDR, II, 108, s-a urmat ediţia D. Tudor, SCIV, 16, 1965, 1, p. 183, fig. 4/6, unde scrie că piesa provine dela Drobeta) ; — p. 370 şi 372 : inscripţia *DOMNO I...* de la Sucidava se întregeşte *Domno I[ovi...]* (IDR, II, 192), deci nu este o dedicaţie pentru Esculap [32] ; — p. 377 : numele dedicanţilor altarului închinat lui I.O.M. la Romula sînt citite în IDR, II, 330, *Ioncut(us) et Lonquina* ; — p. 385 : inscripţia IDR, II, 9 de la Drobeta nu este o dedicaţie mithriacă ; tot aici : CIL, III, 8 041 nu este de la Sucidava, ci de la Romula (IDR, II, 343).

3. Vol. III/1 din IDR este consacrat inscripţiilor din Banat. Ca şi primul din serie, el este precedat de o *Introducere epigrafică şi istorică*,

---

[31] Despre ştampila redată în CIL, III sub forma *///SAB*, cf. C. C. Petolescu, în *Akten des XI. Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 297—302. Pe baza unei erori de copiere (din CIL), ... *III SAB*, D. Tudor se gîndeşte (*OR*[4], p. 337) că ar putea fi vorba de o cărămidă a cohortei III Campestris (presupunînd că în CIL s-a strecurat o eroare, ceea ce nu este plauzibil). Despre o ştampilă *COH III CAMP* la Drobeta, vezi însă recent N. Gudea, *Akten...*, Budapesta, 1977, p. 236, fig. 6/7.

[32] Printr-o ciudată „compensaţie" un basorelief (anepigrafic) de la Romula, reprezentînd pe Esculap, este atribuit lui Iupiter (BCMI, 28, 1935, 83, p. 39, nr. 34).

referindu-se la *1. Repartizarea teritorială a materialului epigrafic* (p. 7—10), *2. Natura și conținutul tematic al epigrafelor* (p. 10—12), *3. Prezentarea și descrierea pieselor epigrafice* (p. 12—15), *4. Limitele romane ale zonei sud-vestice a provinciei Dacia (Superior)* (p. 15—18), *5. Istoricul cercetărilor epigrafice în zona de sud-vest a provinciei Dacia (Superior)* (p. 19—29).

Chiar la începutul introducerii (p. 7), se arată că după publicarea diplomelor și tăblițelor cerate (deci vol. I), „se trece acum (adică începînd cu vol. III/1, n.n.) la gruparea și editarea materialului epigrafic al Daciei romane"; dar la această activitate „s-a trecut" începînd cu vol. II. Cît privește ordinea de publicare a inscripțiilor Daciei romane, se notează: „Ordinea topografică este determinată în linii mari de considerentul istoric-politic-militar, care în chip firesc indică pătrunderea romană din miazăzi, adică din sudul Banatului și al Olteniei", nu cum se procedase la editarea CIL, III (Th. Mommsen), de la nord spre sud, „într-o succesiune nefirească" (p. 8); fără îndoială, această nouă ordine este mai firească decît cea pe care I. I. Russu însuși o enunțase la primul volum, cînd Oltenia și Muntenia, primele intrate în angrenajul politico-militar al Romei, erau lăsate pentru ultimul volum (vezi IDR, I, p. 6), adică tocmai „într-o succesiune nefirească".

Fără a insista aici asupra altor probleme [33], trecem la partea a II-a a volumului, cea de bază, cuprinzînd *Repertoriul materialului epigrafic* (p. 30—259): descoperirile provin din 45 de localități și cuprind 282 de numere. Acum ne oprim, cu unele observații mai de amănunt, asupra mai multor inscripții (cifrele trimit la numărul de ordine al fiecăreia).

1. Numele personajului urmează, în traducere, *mot-à-mot* ordinea latinească (p. 32), punînd în dificultate pe cei care nu sînt familiarizați cu sistemul roman al numelor; astfel, în loc de „Lucius Valerius, fiul lui Sextus, din tribus Voltinia, Seranus, din Lucus", corect ar fi fost: *Lucius Valerius Seranus, fiul lui Sextus, din tribul Voltinia, originar din Lucus.*— 4. Deși în mod obișnuit nu include și *instrumentum*, decît cînd se consideră că este vorba de un obiect produs în Dacia (vezi p. 232, pentru numerele 267—268), la nr. 4 se prezintă și un fragment de amforă cu ștampilă; dar proveniența din Dacia este dubioasă, căci pentru condițiile descoperirii se notează „scoasă din apele Dunării", la Stara Palanka. — 12. Descrierea registrului inferior al plăcuței mithriace este neglijentă; scenele păstrate (Mithra Taurophorus și Mithra călare pe taur) sînt ultimele din dreapta; precum se vede din fotografie, nu la dreapta continuau alte scene din ciclu (se vede începutul unei a treia „arcade"), ci aceste scene sînt ultimele (lipsește tocmai partea stîngă, nu cea dreaptă; poziția dreapta-stînga este în funcție de cel care face descrierea, nu de scenele reprezentate). — 14—15. Monumentele au fost publicate de N. Gudea—O. Bozu, SCIVA, 29, 1978, 4, p. 563—571 (indicația „N. Gudea, SCIVA, 28, 1977, sub tipar" nu mai e valabilă). — 33—34. Traducerea omite *ri(pae)*, iar *leg(io)* este tradus cu genitivul (cum pare corect: Arheološki vestnik, Ljubljana, 25, 1976, p. 275—277; cf. și IGLR, 423). — 36. Fragment de basorelief mithriac; dedicantul era militar al unei legiuni al cărei

---

[33] Menționez doar că afirmația (p. 15) că la Bumbești, în Oltenia, s-ar fi descoperit ștampile tegulare de tipul *CIVCY* conține o eroare; cf. IDR, II, 179.

nume apare, în ediţia autorilor, *X̄ĪI Prim.*; după aceştia, „Legătura cu *legio XXII Primigenia* (dacă poate fi postulată sau presupusă în rîndul 1 al fragmentului epigrafic, ca scriere eronată XII PRIM în loc de XXII PRIM) nu este sigură, totuşi destul de verosimilă" (în ActaMN, 8, 1971, editorul inscripţiei îşi punea întrebarea dacă nu cumva bara de deasupra lui X însemna dublarea cifrei). Dar, comparînd desenul cu fotografia, se constată mici diferenţe la redarea literelor *PRIM*. Astfel, în fotografie, *P* este clar (probabil fiindcă a fost retuşat, în vederea publicării), dar în desen bucla literei este mai slabă; *R* este destul de şters — şi în fotografie, şi în desen; *I* pare a avea sus o bară. Astfel, s-ar putea ca *P* să fie o simplă hastă (*I*), iar în loc de *RIM* să fie *GEM* — deci *leg(ionis) XIII Gem(inae)*(?). Îndoiala este justificată de faptul că deseori fotografiile au fost retuşate în acest volum (vezi nr. 256, 267, 268). — 40. Lipsesc *variae lectiones* — ştiind că lectura adoptată datează din 1971 (ActaMN, 8, 1971, p. 545—547, nr. 3), în locul celei greşite a lui D. Tudor. — 54. În r. 6, I. I. Russu citeşte *Gall(i)enian(ae)* (la fel CIL); dar în fotografie şi desen se văd două ligaturi nemenţionate: *G+A*, *N+A* (semnul final, considerat simplu *N*). Din fotografie nu ne putem da seama dacă şi hasta din dreapta a lui *N* era comună cu a unui *E* (ligatura *N+A+E*); ne oprim la lectura *Gall(i)eniana(e)*. — 56. În r. 3, aşa cum se vede în fotografie, *S* final lipseşte (în CIL, III, 1 562, apare, deci s-a rupt ulterior; dar diferenţa trebuia marcată). Literele finale *E A*, rămase neînţelese, nu apar în CIL (adausuri ulterioare?). — 64. În CIL (care reproduce ediţii anterioare) inscripţia apare întreagă; dar ulterior a suferit unele deteriorări. Acestea sînt trecute între paranteze pătrate, ceea ce nu este potrivit: dacă, de exemplu, ar fi dispărut unul din cuvintele din r. 1—4, cum ar fi putut editorul convinge că întregirea este bună, decît arătîndu-se că ele existau cînd au fost publicate pentru prima dată? Literele dispărute ulterior primei ediţii a inscripţiei ar putea fi trecute în paranteze ascuţite duble ≪ ≫, cum s-a procedat în IDR, II. — 67. În r. 3 nu este ligatura *D+I*, ci *I* este gravat mai mic, în interiorul lui *D*. În r. 8, dacă se acceptă întregirea dată în desen, transcrierea ar fi [*pro*] *se* [*et su*]*is*; [*Superiori*]*S* nu este de luat în seamă, fiind prea lung (cf. desenul), iar Dacia Superior este desemnată în inscripţiile lapidare cu numele de provincia Dacia (cf. C. C. Petolescu, Revista de istorie, 32, 1979, 2, p. 266, nota 90). La transcrierea r. 1—6 ar fi trebuit marcate lacunele intervenite în text după publicarea inscripţiei în CIL. — 68. În r.1, 3, la *variae lectiones* trebuiau marcate diferenţele transcrierii propuse de autori faţă de CIL. — 71. În r. 7, gentiliciul nu pare a fi pe piatră *Iuli(i)*, cum se dă în transcriere (p. 96), ci *IVL*, cum se vede în ilustraţia de la fig. 57 (afară doar dacă nu era ligatura *L+I* — în fotografie nu se vede prea clar; dar desenul redă un *L* simplu şi nici la ligaturi nu este consemnat aşa ceva). Adevărat că ar fi fost corect *IVLI*, cu gentiliciul la plural (cum se dă în transcriere), dar lapicidul va fi avut şi el „lacune în materie de epigrafie latină". — 72. Gentiliciul femeii apare şi el prescurtat în forma *Septimi(a)* întocmai ca acela al lui Septi(mius) Bitus, iar nu *Septim(ia)* (vezi p. 97). — 75. La traducerea inscripţiei, „pronepot" pentru *pronepos* nu există în limba română, ci „strănepot". — 76. Nu sînt indicate ligaturile, dintre care se remarcă *V+A* în r. 10. *Sanctissimi imp(eratoris)* nu este de tradus, evident, prin „a

prea slăvitului împărat". De asemenea, traducerea numelui cohortei sau a titlului guvernatorului este nepotrivită : ar fi trebuit date în forma latină, eventual cu caractere cursive, iar la comentariu să se dea explicaţiile necesare. Tot aici, *Caes(aris)* nu este potrivit a se scrie cu literă mică (vezi şi la traducere: „caesar"), deoarece face parte din numele împăratului; numai cînd are sens de „prinţ moştenitor" şi se află după numele acestuia (acolo unde pentru împărat se află *Augustus)* s-ar putea admite transcrierea cu literă mică. În r. 8, trebuie probabil transcris *numi*[*ni*] (cf. fig. 61), nu *num(ini)*. — 77. În r. 1, pe piatră este scris numai *CAE* (la fel şi CIL, III, 1 577), dar desenul dă *CAES*; r. 2, *P(io)*, era în ruptură, iar în CIL a fost redat *p* (echivalînd cu transcrierea între paranteze pătrate); r. 5, ligatura *M*+*A* (după CIL); r. 2, 6, în numele lui *Gallienus*, *A* în ligatură cu primul *L* (această ligatură este reprodusă în CIL; în fotografia din IDR, III/1, nu se zăreşte, este redată doar în desen; dar se face observaţia pentru „Galienae" la „greşeli de limbă şi de scriere", p. 104); r. 6—7, în transcriere apare *Gallie/nae*, dar în CIL este *GALLIENAe*: deci *e* lipsea (în desenul din IDR este imaginat în ligatură cu *A)*. Acest *e* care strică acordul gramatical probabil nu se vedea pe piatră la 1873 (dovadă cum a fost transcris); apariţia lui este o concesie făcută de Mommsen lecturii lui Arneth; probabil nici nu exista pe piatră, putîndu-se foarte bine afla *Galliena*. — 78. Ca analogie la forma *Deana*, nu trebuie citat: Banatica, II, 1973, p. 104, ci L. Mărghitan, SCIVA, 25, 1974, 1, p. 143—148. — 84, 87. *b(ene)m(erenti)* nu este de tradus prin „(celui) vrednic", ci (cf. nr. 26) „celui care a binemeritat" — 87. *(H)eres* se traduce în româneşte foarte bine prin *moştenitor*; *erede* este o exagerare latinistă. Tot aici trebuia atras atenţia asupra formei *pii patri*, cu adjectivul urmînd declinarea adjectivelor cu două terminaţii. În r.8, *Surilleo* pare să fi fost *Surillio* (fotografia). — 89. Pentru *Gam*[*i*]*cen* ar fi trebuit citat C. Daicoviciu, ActaMN, 6, 1969, p. 538, care arată că soţia augustalului se chema Baebatia Gamice (corectînd pe D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 33, care ignoră că forma *Gamicen* era un acuzativ grec). — 94. Nu se face nici o menţiune unde se găseşte piatra, nici nu se dă ilustraţie sau altă indicaţie; cititorul este obligat să recurgă tot la sursă (Banatica, 2, 1973, p. 113, nr. 8). — 103. În r. 3, ultima literă, după fotografie şi desen, nu pare a fi *D*, ci *T* (dacă bara de sus a acestui fragment de hastă este doar un „joc de umbre", de ce nu s-a desenat corect?). — 120—125 : fiind vorba de descoperiri nesigure, din care nu se cunoaşte nimic, ar fi trebuit menţionate informaţiile numai la capitolul introductiv. —130. Faptul că monumentul este un altar şi a fost zidit într-un perete al castrului de la Tibiscum ar fi o indicaţie, cum am mai arătat şi altădată (SCIVA, 26, 1975, 3, p. 425), că pretoriul a fost construit (reconstruit?; vezi inscripţia nr. 138 a şi comentariul nostru de mai jos, nota 34) după anul 165 (de cînd datează inscripţia) [34]. De asemenea, întreaga transcriere este defectuoasă, căci nu sînt marcate cu obişnuitele paranteze pătrate lacunele din text. — 132. Traducerea nu trebuie să fie „Cornelia Salonina augusta soţie a lui Gallienus împăratul nostru" (lipsesc două virgule), ci „Corneliei Salonina Augusta, soţia...". — 133. Autorii precizează că „lectura

[34] Observaţia este trecută sub tăcere în IDR, III/1.

este dată după CIL, III, 7 996"; comparînd cu CIL, se pare că piatra nu era nici la acea dată bine conservată. Urmărind desenul de la fig. 102, observăm că *AETERNO* umple întreg r. 1; unde mai era, deci, loc pentru [*Deo*]? După CIL, în r. 2 se afla numele dedicantului, [*Au*]*r(elius) Sec*[*undinus*], dar desenul nu lasă loc şi pentru acesta, căci sub *AETERNO* urmează desenate imediat *COLONIARUM SAR*. Cum se vede, fotografia, de proastă calitate, este aproape inutilă, iar desenul fals. — 134. Modul cum s-a ales ilustraţia: desen pentru faţa cu inscripţie, fotografie pentru părţile laterale, nescrise, nu este cel mai recomandabil, mai ales avînd în vedere că cele două fragmente ale inscripţiei au fost descoperite (şi publicate) succesiv. — 135. Cum recunosc şi autorii, textul este „atît de uzat (la fel şi baza cu capitelul), încît lectura nu se poate da cu oarecare certitudine decît în r. 1 şi parţial în r. 2". În fotografie, literele apar însă clare (fiind retuşate!), la fel şi în desen; asemenea intervenţii neoportune, numeroase în IDR, III/1, ridică serioase semne de întrebare asupra autenticităţii documentului fotografic şi a corectitudinii lecturii. Astfel, nu ştim dacă prima literă din r. 5, care apare ca un *I*, nu era cumva *V* din cunoscuta formulă *V. S. L. M.* — 137. Se arată (p. 161, r. 2 de sus) că dedicantul apare şi în inscripţia următoare (nr. 138), dar omite să arate că *noi* am atras atenţia asupra acestui lucru (negat de M. Moga) (vezi bibliografia citată în IDR, III/1, la acest număr). — 140. Afirmaţia „Victorinus era decurion quaestoricius în *colonia* Apulum" (p. 164) nu este corectă formal; personajul era decurion (şi) fost *quaestor (quaestoricius)*. — 141. Pentru cultul dionisiac (la p. 166) ar fi trebuit citat şi A. Bruhl, *Liber Pater. Origine et expansion du culte dionysiaque à Rome et dans le monde romain*, Paris, 1953; pentru forma insolită *LIBIIS*, vezi şi Latomus, 34, 1975, 1, p. 209—211. — 142. Despre formula [*AV*]*GGG* din r. 2 (păstrat) al inscripţiei, se afirmă: „al doilea dintre cei trei *G* este martelat parţial (cam pe jumătate) nu din vreun accident..." (p. 168). Se poate totuşi să fie vorba de un simplu „accident", căci în caz de *damnatio memoriae* ar fi trebuit să fie şters *al treilea G*, cel al lui Geta (primii doi *G* erau pentru Septimiu Sever şi Caracalla); cf. nr. 149, [*pro*] *SAL DDD*, unde totuşi nici un *D* nu a fost martelat. — 144. Inscripţie votivă: *Marti Aug(usto) pro / salute D*[*D*] *N*[*N*] / ... În r. 2 au fost martelaţi cîte un *D* şi un *N*, ca urmare a unei *damnatio memoriae*, „restul textului de vreo 5—6 rînduri este complet ras-tocit pe întreaga suprafaţă adîncită prin martelare uniformă şi destul de adîncă, încît nici vorbă nu poate să fie de recunoaşterea vreunei litere în acest dreptunghi". Se mai afirmă că „În r. 3—4 al textului martelat se aflau desigur numele celor doi împăraţi care — dată fiind martelarea prin *damnatio* numai a unui *D* şi a unui *N* — nu pot să fi fost decît fraţii Marcus Aurelius Antoninus (Caracalla) şi Publius Septimius Geta..." (p. 170). Dar deoarece din textul ras au dispărut numele *ambilor* împăraţi, înseamnă că nu numai unul (în speţă Geta) a suferit această condamnare (cu Caracalla nu este cazul, numele lui nu este nicăieri martelat). Rezultă că amîndoi *domini nostri* au suferit *damnatio memoriae* şi trebuie să ne gîndim mai degrabă la Filip Arabul şi fiul său (cooptat la tron, „Augustus", în 247) (C. C. Petolescu, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 426). Faţă de martelarea drastică a celor două nume imperiale din dreptunghiul de sub primele două rînduri, „martelarea prin *damnatio a unui singur D* şi a unui *N*" apare fără nici o importanţă:

acum cînd din inscripție nu se mai vedea decît *Marti Aug(usto), pro salute d(omini) n(ostri)*, ea semăna cu alte inscripții puse pentru sănătatea unui împărat nenumit: „deci și C. Messius Quintus Traianus Decius (249—251), pe timpul căruia se va fi făcut martelarea" (C. C. Petolescu, *loc. cit.*). De unde concluzia „cam complicat și contorsionat, mai puțin concludent și convingător" (I. I. Russu)? — 164. În r. 4—5 poate fi luată în considerare și întregirea *pro [sal]utem*: *pro* cu acuzativul este destul de frecvent în inscripții — 154. Nu se explică în nici un fel de ce pe piatră apar în r. 1 *D M M*, iar transcrierea se face *D(is) M(anibus)*. Eventual *D(is) M(anibus) M(aiorum)* sau poate *D(is) M(anibus) (et) m(emoriae)* (cf. Ida Calabi Limentani, *Epigrafia latina*, Milano, 1968, p. 485). În r. 3 trebuie transcris *Palmur.*, nu *Palmvr.* — 160. În Tibiscus, I, 1971, p. 46—47, și ActaMN, VI, 1969, p. 175, se comitea o eroare de acord gramatical: *D. M. Antonio Marco et Val. Iuliano mil(ites)* (sic) *ex Palmyr(a)* (M. Moga, I. I. Russu); cf. C. C. Petolescu, SCIV, 23, 1972, 3, p. 495, nota 1. — 161. În r. 5, în desen și se pare și în fotografie, era *ARTEMI*; în r. 10, în desen literele sînt *NDO*, în transcriere *NIO*. — 163. În r. 3, *miles*, nu *mil(es)*; se repetă greșeala de la prima ediție a inscripției (vezi bibliografia). — 165. În r. 5, *an(nos)* cade în lacună, deci trebuia redat între paranteze pătrate; în r. 7, *IMA*, cu ligatura *M+A*, nu *M+A+P*(?) (în desen și text este corect); literele din r. 9 nu mai apar în desen(!). — 166. „Facsimilul" după CIL, III, 8 000, nu este corect, căci în r. 2 (păstrat) cifra *XXX* se găsește în realitate cu un rînd mai sus; tot în acest rînd, înainte de *CIA*, chiar pe linia care indică fractura pietrei, în CIL se mai vede o literă, transcrisă de I. I. Russu *T*. — 167. Inscripția funerară bilingvă latino-palmireniană a unui soldat din *numerus Palmyrenorum (Tibiscensium)*. Din „*pars Palmyrena*" aflăm că inscripția a fost ridicată între 17 decembrie 159 și 16 ianuarie 160 — ceea ce este o bună indicație că formațiunea de *Palmyreni sagittarii*, atestată la Tibiscum prin dipl. VIII—IX din anul 126, devenise, cel tîrziu în 159, un *numerus*. Faptul că în inscripția din 141 de la Palmyra (AnnÉp, 1947, 160) nu se vorbește de *numerus* este o dovadă că transformarea s-a petrecut între 141—159 (C. C. Petolescu, SCIVA, 26, 1975, 3, p. 427; idem, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 108 și nota 45). Cît despre împrejurările morții soldatului palmirenian, citim în IDR, III/1: „Cauza morții premature (în plină vigoare ostășească a tinereții) a lui *Neses* ar putea să fi stat în legătură cu « evenimentele din ultimii ani ai domniei lui Antonius Pius » (cum se face aluzie în *Dacia*, XIV, p. 409), dar putea să fi fost provocată de orice accident sau boală, mai ales în perioada invernală, din decembrie-ianuarie, cînd contagiunea și frigul aspru al Daciei carpatice nu erau prea ușor de suportat pentru imigrații din zona căldurilor toride ale teritoriului din preajma orașului syrian al deșertului Palmyrei (Tadmör)". Ambele presupuneri pot fi posibile; atîta doar că în partea palmireniană nu scrie că la data menționată (decembrie 159/ianuarie 160) tînărul soldat *a murit*, ci atunci *a fost făcut* monumentul (deci decesul intervenise cu cîtva timp înainte). — 170. Despre un soldat palmirenian anonim se spune în inscripție: *v]ix(it) ann(is).../... EX EIS mili(tavit) anni[s...* În SCIVA, 26, 1975, 3, p. 427, scriam: „literele *EIS (FIS?)* sînt neclare pentru editori. Interpretarea inscripției pare a fi: anonimul soldat a trăit un număr necunoscut de ani; dintre aceștia *(EX*

EIS), a servit în armată *(militavit)*... ani", ceea ce I. I. Russu consideră „ingenios, dar dubios, construcţie total insolită şi fără analogii". Dar dacă se caută analogii, acestea nu lipsesc: astfel, papirul Hunt, II, 17: *ex eis apsentes* (vezi *Izvoare privind istoria României*, I, Bucureşti, 1964, p. 470). Cît de puţin insolită este construcţia, destul să amintesc o inscripţie de la Roma (ILS, 7 804 = CIL, VI, 7 581): *Deae sanctae meae / Primillae medicae, / L. Vibi Melitonis f.,/ vixit annis XXXXIIII, / ex eis cum L. Cocceio / Aphthoro XXX sine / querella, fecit / Aphtorus coniug. / optimae castae, / et sibi*; este desigur o chestiune de etică profesională, chiar şi pentru un veteran al cercetării ştiinţifice, ca înainte de a blama o soluţie propusă de altul, fie acela şi mai tînăr, să se informeze temeinic. — 172. În coloana din stînga, r. 2, în desen este *DISLARIA*. — 253. Ştampila *COH I VN* este citită *c(ohors) I V(i)n(delicorum)*. Ar fi trebuit menţionat că, în desen, bara oblică de sub *I* este un defect de turnare sau imprimare (cum se vede în fotografia publicată în *editio princeps* a epigrafei; vezi bibliografia citată de autori). Aşa cum se vede din fig. 169 şi din fotografia publicată de M. Moga în ActaMN, 7, 1970, p. 141, fig. 3, partea dreaptă a cartuşului nu se încheie, ştampila fiind aici slab imprimată; am sugera o reexaminare a ştampilei, spre a vedea dacă nu cumva ultimul semn (*N*) este ligatura obişnuită *A+N+T* pentru *Ant(oniniana)* (care se poate confunda uşor cu *N*, ca în ştampila IDR, II, 106 c, de la Drobeta). — 267, 268: „Piesele ceramice de mai sus nr. 267 şi 268 pot fi obiecte de import în Dacia, întrucît vor fi identificate în alte provincii (de unde să fi fost aduse aici); totodată admitem putinţa ca ele să fi fost produse în vreun atelier local din Tibiscum sau alt centru de olărie din Dacia"; situaţia a doua ar justifica, în optica lui I. I. Russu, includerea acestor două ştampile pe *mortaria* în IDR, III/1. Cf. însă ştampila pe un alt mortariu de la Novae *BRVTTI*[*DI*] / [*A*]*VGVSTA-L*[*IS*] (IzvestijaInstitut, 32, 1970, p. 58 şi fig. 6); la Wels (CIL, III, 14 371 [11]) este cunoscută ştampila /.*NVMIC AVGVSTAL*, ceea ce permite întregirea ştampilei de la Tibiscum: *AGVVSTA*[*lis*] / [*Nu*]*M*[*i*]-*C*[...]. Tot astfel, *PHILEM... / MINNE* (nr. 268) se regăseşte la Răcari, în Oltenia (IDR, II, 172): ...*HILEMO.../AIN...D...*(?); Philemon era un producător cunoscut, numele lui întîlnindu-se încă la noi în ţară la Durostorum (CIL, III, 14 215 [14]) şi la Barboşi (S. Sanie, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 190—191, nr. 4, fig. 1/5—6). — 270. Pentru numele defunctului, vezi acum şi S. Sanie, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 24, nr. 3. — 274. În r. 4, nepotrivire între fotografie (care a fost se pare retuşată), desen şi transcrierea inscripţiei. Acel *T* din desen aduce în fotografie cu un *G* (se pare că litera este împărţită pe lung de o fractură a pietrei, de care se vorbeşte în descriere); *V* poate fi de fapt o parte din *M* (şterse hastele), iar între ele se va fi aflat un *E*. Deci: *XIII G*[*E*]*M* (?) *AVR*, cu gentiliciul celui care s-a îngrijit să pună monumentul prezentînd ligatura *A+V*, deci *Aur(elius)*. Cît priveşte prezenţa inscripţiei la Sînnicolaul Mare, vezi şi observaţia lui L. Kuhn (citat de I. I. Russu), care considera piatra adusă de la Cenad [35]; exemple de „pietre rătăcitoare"

---

[35] Vezi şi L. Mărghitan, *Fortificaţii dacice şi romane. Sistemele de pe cursul mijlociu şi inferior al Mureşului*, Bucureşti, 1977, p. 103—105 (dar despre figura de la p. 104, cu inscripţia în cauză, scrie că provine de la Cenad).

sînt destule [36]. — 275. Sub „Material tegular" este trecut un fragment de vas de lut, cu grafit, ceea ce nu este potrivit.

Alte observații privesc mai multe materiale epigrafice, de aceea le prezentăm împreună, în cele ce urmează. Astfel, unele cărămizi ștampilate nu sînt publicate cu număr de ordine; în introducere se dă explicația (p. 13—14): „Spre a simplifica expunerea, unele « ștampile » ce apar în diferite locuri repetîndu-se fără să aibă elemente proprii originale... vor fi menționate pur și simplu « cu titlu de inventar », dîndu-se un număr curent seriei de piese numai în punctul-centru topografic unde staționa unitatea militară respectivă...". În realitate, nu se poate afirma totdeauna cu siguranță dacă o piesă este cu adevărat „unicat", cum este cazul cu nr. 101 care probabil nu este chiar unicat în Dacia. Acest sistem este ales parcă înadins spre a complica lucrurile (iar nu „spre a simplifica expunerea"), căci unele piese vor fi citate cu numărul de ordine, altele cu pagina.

De asemenea, la bibliografie nu se trece totodeauna și numele autorului, ci doar publicația; *variae lectiones* — unde ar fi trebuit să se arate totodată *cine a dat* una sau alta dintre soluții — de multe ori lipsesc. Un aspect negativ este că numeroase fotografii au textul „redesenat", ceea ce pune sub semn de întrebare autenticitatea inscripției. Era deci necesar ca autorul să accepte ca fotografiile să fie grupate în planșe la sfîrșit, pe hîrtie cretată (cum s-a procedat la IDR, II); cîștigul unei ilustrații bune compensează de departe „dezavantajul" cititorului de a nu avea alături fotografia și transcrierea.

O eroare este lipsa unor piese de tip „instrumentum", deși în partea introductivă a acestui volum se arată că trebuie cuprinse totodată „cărămizi, material tegular ștampilat, vase, graffiti ori alt « instrumentum » și (cel puțin menționate) obiecte de uz cotidian de fabricație locală eventual cele « din import », vase de lux *(terra sigillata)* și alte obiecte mărunte" (p. 13).

Remarcăm totodată frecvența supărătoare a unor expresii nepotrivite [37].

În încheiere, volumul cuprinde un tabel de concordanțe bibliografice (p. 260—262), abrevieri și bibliografie (p. 263—269), semnele diacritice folosite în transcrierea textelor epigrafice (p. 270), precum și indici (p. 281—287). Dacă pentru vol. II „I n d i c e s p. 258—276 este *(sic)* foarte diferențiat, în general după sistemul din CIL" (Drobeta, 1978, p. 194), în cazul volumelor I și III/1 aceștia sînt mai puțin sistematici: I. *Materii, cuvinte, nume proprii antice;* II. *Nume proprii medievale și moderne* (A. *Localități, țări, ape*; B. *Autori, cercetători, anticari*). Acest sistem este mai greoi (să ne închipuim asemenea indici pentru CIL!), neoferind o imagine clară celui care vrea să se informeze rapid într-o problemă sau alta (de exemplu: onomastică, armată, religii, prosopo-

[36] I. I. Russu, StCl, 9, 1967, p. 211—218; idem, Drobeta, 1978, p. 50—54.

[37] Astfel: „guvernatorat" (p. 8); „unitate administrativă ... medio-modernă" (p. 9); „carte de vizită" (p. 132); „șef contabil" (p. 144); „nu este probabil să fi fost palmyrean (ceea ce totuși nu este total exclus)" (p. 160); „starea atcuală de conservare a feței scrise fiind submediocră" (nr. 85, p. 109). La fel, „Muzeul popular din Vršac" nu este forma cea mai potrivită pentru „Narodni Muzej" (p. 32) (cf. în schimb, IDR, I, la fig. 41—48: „Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest"). Tot așa, IDR, III/1, p. 33, pentru „opștina" ar fi trebuit căutat un echivalent, eventual „district".

grafie etc.). Spre pildă, împăratul Decius trebuie căutat la litera *M (Messius Traianus Decius)*, dar nu toți cei care folosesc în cercetarea lor și izvoarele epigrafice cunosc *nomen-ul* acestui împărat; pentru Hadrian, cu litera *H*, se face trimitere la *Publius Aelius Hadrianus* (litera *A*)(dar numele oficial al acestui împărat era *Imperator Caesar Traianus Hadrianus Augustus*; cf. R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*[4], Paris, 1914, p. 195; Ida Calabi Limentani, *Epigrafia latina*, Milano, 1968, p. 470). Pentru a ne referi tot la Hadrian (dar situația se repetă), aproape toate trimiterile se fac la comentariul autorului (care totuși poate fi mai mult sau mai puțin „la subiect", iar pentru mulți cititori străini este inutilizabil); numai în două cazuri (pentru nr. 75, 130) numele lui Hadrian apare în inscripțiile din Banat, dar și atunci pentru indicarea filiației lui Antoninus Pius.

Cum este și firesc, indicii trebuie să fie prin excelență analitici. În acest sens, mult mai normal ar fi ca trimiterile să se facă (așa cum se procedează de obicei) la nr. inscripției, nu la pagină. Cît privește indicele de autori, el este util în măsura în care se dorește stabilirea contribuției unuia sau altuia în domeniul cercetării epigrafice a zonei de cuprindere a volumului, dar nu și autori citați pentru bibliografia problemei (de exemplu, în același vol. III/1, Jeanmaire și Vermaseren pentru cultul dionisiac, respectiv mithriac).

Trecînd peste aceste observații, volumul rămîne desigur un instrument de lucru util. Acest aspect pozitiv se datorează, într-o proporție deloc neglijabilă, și celor cu care „în colaborare" I. I. Russu a lucrat la realizarea volumului.

O obiecție privește totuși sistemul de numerotare a volumelor așa-zisei Dacia Superior: un singur volum III, cu mai multe fascicule (probabil 1—5; dar fiecare numărînd ca pagini tot cît vol. I sau II), în loc de sistemul mai simplu și mai corect al numerotării în continuare (III, IV, V etc.). Dar dificultatea cea mare va fi pentru cel ce va utiliza volumele: astfel, de exemplu, în loc de a se cita simplu IDR, II, 21, va trebui notat IDR, III, partea I, nr. 21 (uneori cu pagina, cînd este vorba de unele categorii de ștampile tegulare); situația se va complica după un număr de ani, cînd la vol. III, partea I, se va adăuga *Supplementum I*!

Fără îndoială, aceste observații nu afectează valoarea de ansamblu a seriei. Observațiile (am reținut numai pe cele mai importante) sînt dealtfel evidente, chiar la o simplă lectură a textului, pentru oricine este familiarizat cu problemele epigrafiei Daciei romane.

À PROPOS DES *INSCRIPTIONES DACIAE ROMANAE*

RÉSUMÉ

L'auteur présente quelques considérations et observations sur les trois volumes publiés jusqu'à présent du recueil *Inscriptiones Daciae romanae* (I—III, Bucarest, 1975—1977); de même, il propose des rectifications pour plusieurs des inscriptions du Ier volume (diplômes militaires) et du IIIe.

DESPRE SACIDAVA ŞI „STRATIGRAFIA" EI

DE

PETRE DIACONU

Către sfîrşitul secolului trecut cunoscutul topometru român Pamfil Polonic consemna în hărţile sale existenţa unei cetăţi pe malul Dunării, în botul dealului Musait, de pe teritoriul satului Mîrleanu, azi Dunăreni, (jud. Constanţa). De atunci şi pînă în zilele noastre cetatea de la Musait n-a constituit obiectul unor cercetări arheologice sistematic efectuate.

Cu vreo 16—17 ani în urmă, regretatul arheolog N. Gostar, ocupîndu-se de publicarea unei inscripţii exprima — în treacăt — opinia că aici, la Musait, s-ar fi aflat, în epoca romană, cetatea Sacidava[1], cunoscută nouă prin informaţiile oferite, cu deosebire, de *Notitia Dignitatum*. Presupunerea lui N. Gostar a căpătat, între timp, un contur precis prin publicarea unui stîlp miliar descoperit în Rasova [2]. Ca atare, astăzi nimeni nu mai trebuie să se îndoiască de realitatea existenţei Sacidavei pe dealul Musait.

Reactualizîndu-se problema Sacidavei[3], este de la sine înţeles că se impunea iniţierea unor cercetări arheologice pe dealul Musait pentru a se vedea de cînd datează această cetate, care sînt particularităţile sale şi ce rol social-economic şi militar a avut ea în istoria regiunilor Dunării de Jos.

Sarcina efectuării cercetărilor a revenit arheologului constănţean C. Scorpan. În consecinţă, C. Scorpan —ajutat uneori şi de alţi cercetători ai Muzeului de istorie naţională şi arheologie din Constanţa — a efectuat pe dealul Musait vaste săpături între 1969 şi 1979 [4].

Rezultatele principale ale investigaţiilor arheologice de pînă acum [5] au fost publicate sub forma unor rapoarte şi studii în paginile prestigioasei reviste tomitane-Pontica [6]. Un rezumat al rezultatelor primelor campanii de săpături a văzut lumina tiparului în volumul conţinînd comunicările prezentate în cadrul celui de-al IX-lea congres al frontierelor romane [7].

Concluziile mai importante — subliniate de C. Scorpan — sînt următoarele : 1. Cetatea Sacidava în forma ei actuală a fost construită

---

[1] N. Gostar, *St. Cl.*, 5, 1963, p. 309.

[2] A. Rădulescu, *Rev. Muz.*, 4, 1969, p. 349.

[3] Vezi la C. Scorpan, Pontica, 10, 1979, p. 229 discuţiile asupra faptului dacă în zona Musait au existat sau nu două cetăţi.

[4] Cu excepţia anilor 1973 şi 1975.

[5] Fireşte, aici este vorba de rezultatul săpăturilor de pînă în anul 1976 (inclusiv).

[6] Pontica, 5, 1972, p. 301—327, 358—372 ; Pontica, 6, 1973, p. 146—152, 209—210, 267—331 ; Pontica 8, 1975, p. 263—313.

[7] *Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romains*, Bucureşti, 1974, p. 109—116.

în vremea lui Diocletian sau a lui Constantin cel Mare; 2. Latura de vest a cetăţii coincide cu latura de vest a fortificaţiei din secolul al II-lea e.n.; 3. Exceptînd zonele din apropierea zidurilor de incintă dinspre est şi sud, în perimetrul cetăţii actuale s-a vieţuit în tot răstimpul dintre secolul al II-lea şi secolul al VII-lea. Vieţuirea s-ar fi materializat în 9 niveluri, numerotate de sus în jos, cu cifre romane, în sensul că N[ivelul] I este cel mai recent, iar N IX, cel mai vechi. Acestora li se adaugă încă două niveluri: N I 1 şi N I 2, surprinse numai în anumite zone ale cetăţii [8]. Ele s-ar data în epoca „post 614"; 4. În cetate s-au constatat trei incendii: primul s-ar data pe la mijlocul secolului al III-lea, al doilea „către mijlocul secolului al VI-lea", iar al treilea, la începutul secolului al VII-lea, C. Scorpan mai aminteşte de urmele unui incendiu — de pe la sfîrşitul secolului al IV-lea — care n-ar fi cuprins însă întreaga suprafaţă a cetăţii.

În funcţie de observaţiile sale arheologice, C. Scorpan stabileşte o cronologie a zidurilor de incintă, defineşte existenţa „peremptorie a secolului al V-lea", surprinde persistenţa elementelor etnice dace în secolul al VI-lea e.n. etc. Nu mai puţin „originale" sînt constatările privind tipologia şi datarea diferitelor documente materiale.

Dintru început sîntem nevoiţi să recunoaştem că cele mai multe dintre încheierile lui C.Scorpan — rezultate din analiza „situaţiilor stratigrafice" — au un caracter inedit. Într-adevăr, în nici o cetate romană de pe limesul danubian din Dobrogea n-au fost reperate atîtea „nivele de vieţuire", în nici o cetate dunăreană n-a putut fi documentată cu atîta „siguranţă" prelungirea vieţuirii pînă în epoca de după anul 614, în nici o cetate nu s-a dovedit „continuitatea" dacilor pînă în secolul al VI-lea e.n. ş.a.m.d.

C. Scorpan ne asigură — aproape pe fiecare pagină a contribuţiilor sale — că concluziile la care a ajuns sînt consecinţa logică a observaţiilor stratigrafice.

De aceea, era de datoria noastră să ne edificăm asupra acestor observaţii şi să vedem în ce fel au fost ele folosite de C. Scorpan. Drept urmare, ne-am oprit asupra ultimului raport de săpături [9]. Am procedat astfel, în primul rînd pentru că acest raport, fiind cel mai recent, conţine şi datele stratigrafice cele mai recente, iar în al doilea rînd pentru că el cuprinde o sinteză a tuturor observaţiilor mai importante, culese de-a lungul primilor ani de cercetare. Într-un fel sau altul, raportul în cauză este „ultimul cuvînt" — dacă ne putem exprima aşa — în privinţa stratigrafiei de la Sacidava.

În raport sînt dezbătute — cu precădere — problemele stratigrafice ale „turnului A" (de pe latura sudică a cetăţii), ale porţii de est şi ale incintei de vest. Întrucît aceste probleme sînt socotite de autor edificatoare pentru cea mai mare parte a zonelor cercetate le vom acorda şi noi atenţia cuvenită, luînd în discuţie, mai întîi situaţia din sectorul turnului A [10].

---

[8] Vezi, „casetele" nivelelor profilului din Pontica, 5, p. 359, fig. 16 unde este marcat şi un nivel N I 3.

[9] Raportul a fost publicat în Pontica, 10, p. 229—251; vezi nota 3.

[10] *Ibidem*, p. 232—234.

C. Scorpan ne informează că zidul de incintă (notat cu sigla y), care închide latura nordică a turnului A, este dublat, în interiorul cetăţii, de un alt zid (notat cu sigla h). Lungimea acestuia din urmă este de 12 m. Potrivit spuselor sale, zidul h a fost ridicat după dezafectarea zidului y.

Din „datele stratigrafice şi epigrafice" (!?) ar rezulta că zidul y a fost construit în secolul al IV-lea, iar zidul h în secolul al VI-lea. Faptul ar fi demonstrat de observaţiile stratigrafice căpătate într-o secţiune din afara turnului A.

„La exteriorul turnului A", în secţiunea amintită, C. Scorpan a *determinat*, începînd de sus în jos „două straturi groase de dărîmături cu pietre mari", „un strat subţire de mortar", „un strat gros de pământ cenuşiu...", „două nivele *clare* (s.n.) cu arsură, cenuşă şi mortar aparţinînd secolului al VI-lea e.n., „apoi un strat cenuşiu gros cu materiale din secolele IV—V" şi, în sfîrşit, dedesubt, nivelul din secolul al IV-lea zăcînd pe pămîntul viu şi cuprinzînd „două rînduri de mortar amestecat cu cenuşă şi evidente urme de incendiu". Acestui ultim nivel i-ar corespunde „un pavaj din lespezi de piatră", care „porneşte din colţul turnului spre sud".

În totului tot, la paginile 213—214 ale raportului de săpături sînt prezentate 8 nivele arheologice. Pentru a nu lăsa loc echivocului în privinţa exactităţii „situaţiei statigrafice" autorul ne invită să consultăm figurile 3 şi 4. Dînd curs invitaţiei constatăm însă că în profilul de sub fig. 3 apar 10 niveluri, iar în cel de sub fig. 4 apar 7 niveluri. Şi, ceea ce este mai curios, C. Scorpan numerotează în ambele cazuri numai cîte 6 din cele 10 şi, respectiv, 7 niveluri arheologice.

Fireşte, cititorul — pe bună dreptate — se va întreba : cîte niveluri au existat, în realitate, „la exteriorul turnului A"? Şase, şapte, opt sau zece? Din nefericire el nu va căpăta niciodată un răspuns precis, deoarece sistemul de cercetare aplicat aici — ca şi în alte părţi ale cetăţii [11] — ne văduveşte pentru totdeauna de posibilitatea stabilirii adevăratei stratigrafii.

C. Scorpan ne asigură că „secţiunea efectuată în interiorul turnului A" ar oferi o „succesiune stratigrafică *concludentă* (s. n.) pentru etapele cronologice ale turnului şi incintelor din această zonă de sud a Sacidavei"[12].

Fie-ne permis să vedem cît de „concludentă" este această „succesiune stratigrafică" (neînsoţită de vreun desen sau o fotografie a profilului)! C. Scorpan susţine că în interiorul turnului exista „un gros strat de mortar" care cobora „în pantă pînă peste nivelul de sud al turnului". Şi tot C. Scorpan susţine că peste *stratul gros de mortar* a surprins patru straturi de pămînt „depuse" în pantă, „succesiv ... pentru umplerea şi nivelarea spaţiului turnului A" [13]. Potrivit observaţiilor sale „atente" stratul de mortar ar proveni „de la construirea incintei suplimentare h, în secolul al VI-lea e.n.", iar straturile de pămînt, de deasupra-i, ar reprezenta pămîntul scos din săparea şanţului de fundaţie al zidului h. Că lucrurile se prezintă întocmai — precizează C. Scorpan — ar reieşi din

---

11 Vezi, infra, p. 129—130.
12 Pontica, 10, p. 233.
13 *Ibidem*.

observaţia că primul (de jos în sus) [14], dintre cele patru straturi conţine „materiale din secolul al VI-lea", în timp ce al patrulea conţine „materiale din secolul III—IV".

Evident, sîntem în faţa unui exemplu tipic de ceea ce în practica arheologică ar putea să se numească „răsturnarea straturilor". Într-adevăr, ceea ce a fost mai nou în zona şanţului de fundaţie al zidului h scos şi aruncat în interiorul turnului A, trebuia să zacă acolo, la baza tuturor celorlalte „straturi de pămînt", şi, invers, ceea ce a fost mai vechi să stea deasupra.

Numai că cele „patru straturi de pămînt" determinate de C. Scorpan — *trebuia* să se afle *sub* „stratul de mortar" şi *nu deasupra* lui, iar aceasta pentru simplul motiv că săpîndu-se şanţul de fundaţie, întîi se evacuează pămîntul pentru a fi aruncat „în spaţiul turnului A" şi apoi de-abia se trece la construirea zidului h de pe urma căruia va rezulta „stratul gros de mortar". Desigur, în cazul de faţă avem de-a face cu o eroare în interpretarea datelor oferite de săpăturile arheologice de la Sacidava care, în cel mai fericit caz, poate fi pusă pe seama inexperienţei autorului în mînuirea metodei stratigrafice. Oricum, la capătul unei astfel de interpretări stratigrafice nu-i de mirare că C. Scorpan — voind să ne convingă de faptul că zidul h a fost construit în a doua jumătate a secolului al VI-lea — conchide pe aceeaşi pagină [15] că acest zid exista în „epoca lui Anastasie", adică la sfîrşitul secolului al V-lea — începutul secolului al VI-lea.

Să vedem în continuare, cum se prezintă „situaţia stratigrafică din zona Porţii de est" [16]! Din relatările referitoare la această poartă „pavată cu dale şi pietre mari", aflăm că ea a fost înzestrată cu două turnuri pătrate, egale ca suprafaţă [17] şi cu „ziduri-cleşte" delimitînd un zwinger. Turnurile ar fi fost construite în secolul al IV-lea, odată cu zidul de incintă, iar „zidurile-cleşte" în secolul al VI-lea. Între aceste „două etape" ar fi existat „faze intermediare de reparaţie", documentate de „elemente constructive" [18].

Datările i-au fost impuse lui C. Scorpan de „situaţia stratigrafică" dar nu cea din afara porţii deoarece „turnurile şi nivelele arheologice ce le corespundeau în exteriorul incintei (citeşte, exteriorul porţii — P.D.) au fost demantelate în epoca modernă", ci de cea „din interiorul cetăţii" (citeşte, interiorul porţii — P.D.) [19]. Şi, drept urmare, C. Scorpan scrie: „Profilul din interiorul cetăţii (citeşte, interiorul porţii, P.D.) păstrează clar dovezile *stratigrafice* (s.n.) ale celor trei nivele din secolele VI—VII. Un element ajutător pentru cronologia celor două etape ale porţii de est este o monedă de bronz din vremea lui Justinus (anii 518—522 e.n.)

---

[14] C. Scorpan manifestă o supărătoare inconsecvenţă în prezentarea stratigrafiei. Nivelurile arheloogice sînt descrise o dată de sus în jos, altă dată invers, de jos în sus.

[15] Pontica, 10, 234.

[16] *Ibidem*, p. 236—237.

[17] *Ibidem*, p. 236. Autorul susţine aici că „turnurile ocupă fiecare o suprafaţă de aproximativ 13 m²", ceea ce, desigur, nu poate fi adevărat, deoarece suprafaţa unuia din ele măsoară circa 16 m².

[18] *Ibidem*, p. 237.

[19] Din analiza textului reiese, fără nici o îndoială, că aici este vorba de „interiorul porţii" şi nu de „interiorul cetăţii" cum greşit se exprimă C. Scorpan.

găsită pe pavajul porţii în zona „zwinger-ului”. Lăsînd la o parte faptul că moneda lui Iustin I n-are cum constitui „un element ajutător pentru cronologia celor două etape ale porţii...” vom nota că nicăieri pînă aici, în capitolul rezervat intrării de est, C. Scorpan nu ne-a vorbit despre cele trei niveluri din secolele VI—VII. Consultînd profilul de sub fig. 9 — cu ajutorul explicaţiilor de la finele rezumatului în limba franceză [20] —, constatăm că cele trei niveluri datează nu din secolele VI—VII ci din secolul al VI-lea, ceea ce, de ce să n-o recunoaştem, în contextul datelor arheologice oferite de autor, constituie o greşeală minoră. Dar noi mai constatăm ceva, şi anume : profilul de sub fig. 9 nu ilustrează o situaţie din zona porţii, cum susţine C. Scorpan. Dovada? Nicăieri în desenul profilului nu este înregistrat pavajul din „dale şi pietre mari”. În eventualitatea că profilul cădea transversal pe poartă, în desenul lui trebuie să figureze şi canalul de scurgere aflat sub „pavajul de piatră”.) După cum se vede, C. Scorpan dintr-o regretabilă neatenţie ne-a prezentat pentru zona porţii de est o situaţie stratigrafică consemnată (poate) în altă parte a cetăţii [21]. De aceea şi constatările privitoare la sectorul porţii rămîn simple afirmaţii, cu caracter strict personal.

De la un moment dat C. Scorpan încearcă să împletească observaţiile stratigrafice cu observaţii care ţin de tehnica construcţiei zidurilor. De o astfel de metodă s-a folosit în determinarea fazeologiei zidului de incintă de pe latura apuseană a cetăţii [22].

Plecînd de la „constatarea” făcută în S III conform căreia nivelul zidului este construit din pietre neregulate, pe de o parte, şi că acest soclu este acoperit de „N VIII”, pe de altă parte, autorul raportului conclude că aici are de-a face cu o primă fază de construcţie, din secolul al II-lea e.n.[23]. Cititorul oricîtă silinţă ar depune spre a se lămuri asupra celei de-a doua *faze de construcţie* nu va reuşi, deoarece imediat mai încolo, C. Scorpan ne întreţine tot despre prima fază de construcţie numind-o acum „prima etapă a incintei”. Din felul în care-şi expune „demonstraţia” privitoare la raportul dintre zidul de incintă şi nivelurile arheologice adiacente (din interiorul cetăţii) ar rezulta însă că „prima etapă a incintei” este, de fapt, cea „de-a doua refacere a incintei”; evident, *a doua refacere* presupune în chip necesar şi *o primă refacere*, despre a cărei existenţă însă nu ni se spune nimic. În schimb, C. Scorpan — în temeiul observaţiilor sale stratigrafice — ne informează despre un „moment constructiv” din secolul al V-lea, pe care dintr-o neatenţie în elaborarea frazei (oare acesta să fie motivul?) îl plasează înainte de „refacerea” din secolul al IV-lea. În final, C. Scorpan conchide instantaneu — fără nici o legătură cu tot ce-a fost mai înainte — că „cea de-a doua porţiune şi *etapă* (s.n.) a zidului... aparţine celei de-a doua jumătăţi a secolului al VI-lea e.n.” [24].

---

[20] Vezi, infra, nota 27.

[21] Numai în acest caz se poate admite că profilul de sub fig. 9 reflectă „stratigrafia” din „interiorul cetăţii”. Într-o atare situaţie, însă, procedeul n-are nici o legătură cu practica arheologică.

[22] Pontica, 10, p. 237—238.

[23] Evident, lui C. Scorpan nu-i este cunoscut că — de regulă — soclul se construieşte într-o altă tehnică decît restul zidului.

[24] Pontica, 10, p. 238.

Este lesne de înțeles că o asemenea metodă, scoasă din vîrtejul amețitor al inadvertențelor și confuziilor și aplicată brutal realităților arheologice de la Sacidava, nu putea duce decît la complicarea inutilă a unor probleme și așa complicate.

Din cele relatate pînă aici se impune o singură concluzie: raportul de săpături publicat de C. Scorpan în Pontica, 10 [25] este neavenit. Cele mai multe dintre observațiile și „datele de săpătură" sînt cînd incomplete, cînd greșite. Autorului nu-i este clar *mecanismul* definirii nivelurilor arheologice, de unde și identificarea unora dintre straturile rezultate din operația de înălțare a terenului în secolul al IV-lea [26] cu nivelurile de viețuire. Raportul are de suferit și de pe urma lipsei curente a profilelor; singurele *descrieri stratigrafice* care sînt însoțite de desenul profilului sînt cele privitoare la zona exterioară a turnului A și la zona porții de est. Profilele în cauză sînt însă de nefolosit deoarece ele sînt lipsite de orice lămurire (numărul secțiunii, orientarea, scara la care au fost executate, legenda explicativă). Oarecari repere — privind doar datarea nivelurilor — le vom găsi în lista figurilor atașată rezumatului în limba franceză [27].

Desigur, s-ar putea invoca motivul că suita de contraziceri, nepotriviri și inexactități din acest raport este rodul unei încercări, neizbutite, de a sintetiza observații stratigrafice — altfel, atent înregistrate și corect interpretate în rapoartele și studiile anterioare. Apelînd însă la aceste contribuții vom vedea că tocmai în ele își are izvorul, dezorientarea stratigrafică a lui C. Scorpan.

Ca observația noastră să nu apară gratuită, vom da unele exemple. Într-un studiu publicat în anul 1972 [28], arheologul constănțean insistă cu deosebită fervoare asupra descoperirii de sus în jos a trei nivele (NI1, NI2 și NI) datate în perioada de sfîrșit a cetății.

În raportul de săpături din 1972, NI2 și NI1 sînt datate „oricum după 614—615" [29]. În raportul de săpături din 1973, NI este datat între anii 602—603 și 614 [30].

Nu încape îndoială cu NI2 și NI1 fiind mai recente din punct de vedere cronologic trebuie să se găsească, pe verticala profilelor, deasupra lui NI. Consultînd însă profilul malului de est al lui SI, publicat în 1972 vom observa că NI2 și o parte a lui NI1 se afla sub NI și nu invers, cum s-ar fi cuvenit să fie [31]. Această eroare, suficientă pentru a defini priceperea preopinentului nostru în „stabilirea" nivelurilor arheologice de la Sacidava ca să nu pară izolată este repetată întocmai într-un raport de săpături din 1973 [32], apoi într-altul din 1974 [33]; în acest din urmă raport autorul încercînd să repare greșeala operează o rocadă între NI2 și NI1, uitînd, în schimb, să le plaseze deasupra lui NI. Profilele șanțurilor SI,

---

[25] Vezi notele 3 și 9.

[26] Operația de înălțare a terenului — nesesizată de C. Scorpan — este învederată totuși de unele indicii din profilele secțiunilor SII și SIII. Cu acest prilej a fost astupată și o viroagă mică, aflată în interiorul cetății, de-a lungul zidului de vest.

[27] Cîteodată însă aceste „repere" nu se potrivesc descrierii profilelor.

[28] Pontica, 5, p. 361.

[29] *Ibidem*, p. 263.

[30] Pontica 6, p. 277, 319.

[31] Pontica, 5, fig. XIV/14, (între p. 358 și 359).

[32] Pontica, 6, p. 274, fig. 6.

[33] *Actes du IXe Congrès*..., p. 112, fig. 3.

SII şi SIII [34] practicate în primele campanii de „cercetare arheologică" sînt lipsite de nivelul indicînd stratul vegetal. În următoarele campanii de săpături, C. Scorpan, dîndu-şi seama că inexistenţa stratului vegetal n-are cum să fie motivată în condiţiile topografice ale Sacidavei, trece dintr-o dată la mobilarea noilor secţiuni cu nivelul corespunzător stratului vegetal. Şi, cum procedează? Transformă în strat vegetal (vezi exemplul secţiunilor SIV şi SV) [35], ceea ce în SI, SII şi SIII constituia nivelul de vieţuire din secolul al VII-lea, iar aceasta fără să dea nici cea mai mică explicaţie, necesară, în tot cazul, deoarece cititorul avizat oricînd se poate întreba : de ce SIV şi SV beneficiază de strat vegetal, iar SI, care se află între ele, nu?

Lucrurile nu se prezintă mai limpede pentru autor nici în privinţa nivelurilor arheologice inferioare. De pildă, referindu-se la observaţiile arheologice din SIII, C. Scorpan notează că în „profilul de sud (fig. 10) nivelul VIII (sec. II—III e.n.) trece peste plintă..." [36]. Consultînd însă fig. 10 observăm că nivelul în cauză nu este „N VIII" ci N IX. Şi, exemplele de acest gen se înşiră într-o listă prea lungă pentru a-şi putea găsi locul în spaţiul rezervat intervenţiei noastre.

Oricum, autorul încurcîndu-se în stratigrafia Sacidavei, în chip necesar s-a încurcat şi în materialele arheologice pînă într-atît încît în unul din studiile sale vorbind despre o amforă „cu o lungă şi complicată inscripţie cu roşu pe gît şi umăr" susţine că a fost descoperită „pe nivelul din prima jumătate a secolului al VI-lea (N III)" [37] de la Sacidava, cînd în realitate ea a fost găsită la Histria [38].

Iată, pe scurt, *numai o parte* a motivelor care ne îndrituiesc să socotim că concluziile lui C. Scorpan privitoare la Sacidava — şi bazate pe observaţiile sale stratigrafice — nu pot fi luate în seamă de cei ce se ocupă în mod serios de problemele cetăţilor romane situate pe limes-ul dunărean [39]. Într-o atare situaţie, pretenţia autorului de a ordona stratigrafia unor cetăţi din Dobrogea — în temeiul „cîştigurilor" stratigrafice de la Sacidava [40] — apare cel puţin bizară.

Mai grav este că multe dintre chestiunile pendinte de stratigrafia din zona zidurilor de apărare ale Sacidavei sînt definitiv compromise, iar aceasta pentru că ele nu mai pot fi verificate prin săpături practicate

---

[34] *Ibidem*, p. 274, fig. 5—6, p. 280, fig. 7—8, p. 281, fig. 9. p. 282, fig. 10.

[35] *Ibidem*, p. 307, fig. 31—32.

[36] *Ibidem*, p. 309. Aceeaşi eroare şi în Pontica, 10, p. 237. Dealtfel, C. Scorpan obişnuind să republice anumite pasaje din lucrările sale mai vechi pierde prilejul de a-şi corecta unele erori.

[37] Pontica, 8, p. 374, 298, pl. III/7 şi p. 305, pl. X/4 (foto).

[38] Emilian Popescu, *Inscripţii greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, p. 164—165 (nr. 140).

[39] Greşelilor de ordin stratigrafic, C. Scorpan le adaugă altele care ţin de necunoaşterea realităţilor din cetăţile dobrogene pe care le aduce în discuţie. Autorul nu este edificat nici măcar asupra suprafeţelor acestor cetăţi, altfel n-ar mai susţine că „în Dobrogea numai Libida şi Tomis *(de peste patru ori mai mari*, s.n.), Tropaeum Trajani *(de trei ori mai mare*, s.n.)... depăşesc Sacidava ca suprafaţă fortificată" (Pontica, 10, p. 245). Unele erori se manifestă în informaţia istorică. Referindu-se, de exemplu, la invazia cutrigurilor, din 559, afirmă că aceştia erau însoţiţi de *bulgari* şi *slavi* (*ibidem* p. 231), Greşeala, preluată din DID, II, 1971, p. 429 (vezi Pontica, 6, p. 319) îşi are izvorul în discuţiile care se mai poartă şi astăzi asupra faptului dacă cutrigurii sînt sau nu strămoşii bulgarilor.

[40] Vezi în această privinţă tentativa din Pontica, 5, p. 311—323.

în afara incintei. Din păcate, C. Scorpan, abandonînd la un moment dat sistemul cercetărilor prin secțiuni croite perpendicular pe zidul împrejmuitor, l-a înlocuit cu sistemul urmăririi traseului acestuia[41], anulînd astfel orice posibilitate de stabilire a raportului stratigrafic dintre nivelurile arheologice din teritoriul extramuran și construcțiile de piatră.

În consecință, se impune ca măcar săpăturile care se vor efectua de acum încolo la Sacidava — să fie executate cu atenție, pricepere și răspundere profesională.

À PROPOS DE SACIDAVA ET DE SA « STRATIGRAPHIE »

RÉSUMÉ

En analysant la stratigraphie de Sacidava présentée par C. Scorpan, l'auteur de l'article constate qu'elle entre en contradiction avec les situations archéologiques.

[41] Vezi în acest sens și fotografia publicată în Pontica, 10, sub fig. 26/3. Autorul voind probabil să atenueze impresia asupra sistemului de cercetare al incintei a decupat aproximativ o treime din fotografie, astfel că aceasta a căpătat forma unui trapez dreptunghic (caz unic în practica publicării ilustrației arheologice).

CERCETAREA ARHEOLOGICĂ A SATULUI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ (SECOLELE XIV—XV)*

DE

ARISTIDE ȘTEFĂNESCU

Continuîndu-și evoluția în forme specifice, locuirea spațiului românesc dintre Carpați, Dunăre și Marea Neagră a înregistrat în secolele IX—XI o densă populare a tuturor zonelor. Ritmul de dezvoltare al așezărilor sătești, în secolele XII—XIII, mai puțin evidențiat de cercetările arheologice, se remarcă în mod deosebit în aria subcarpatică, unde, ca un corolar al stadiului atins, încă de timpuriu iau naștere și primele orașe medievale ale Țării Românești, intensa locuire a acestor zone impunînd chiar stabilirea centrului de greutate al vieții sociale și politice în această parte. Cea de-a doua concentrare demografică se conturează pe linia Dunării, așezările de aici resimțind cu putere elemente ale organizării și civilizației europene a epocii.

Această situație a determinat o intensificare a cercetării arheologice și de arhivă, referitoare la soluționarea problemei locuirii medievale a centrului Cîmpiei Române, în perioada anterioară constituirii statului feudal al Țării Românești și după aceea.

Abordarea problemei s-a făcut pe mai multe căi, pornindu-se pentru început de la mențiunea documentară și coroborarea informațiilor astfel culese, cu izvoarele cartografice, ce privesc teritoriul Țării Românești. O contribuție substanțială în acest domeniu l-au adus studiile elaborate de I. Donat [1], care au conturat o hartă a locuirii Țării Românești, în secolele XIV—XVII. În acest context spațiul de la sud de Carpați și pînă la Dunăre este inegal populat, cele 3 220 de sate și tîrguri [2] distribuindu-se cu precădere în zona subcarpatică și de-a lungul rîurilor.

La rîndul său, profesorul C. C. Giurescu considera că în momentul întemeierii statului feudal, la începutul secolului al XIV-lea, între Carpați și Dunăre existau 2 500 — 3 000 de sate [3].

Relativitatea datelor oferite de studiile arhivistice rezidă și în caracterul tardiv al izvoarelor cartografice folosite. În aceste condiții cercetările arheologice dobîndesc o importanță deosebită.

---

* Comunicare susținută la Simpozionul cu tema „Cercetarea arheologică a satului medieval de pe teritoriul României (secolele XII—XIV)" organizat de Institutul de arheologie al Universității din București, 7—8 aprilie 1979.

[1] I. Donat, Studii, 9, 1956, 6, p. 78. Vezi și Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV—XV*, București, 1973, p. 26.

[2] I. Donat, *op. cit.*, p. 80.

[3] C. C. Giurescu, în *Memoriile Secției de științe istorice*, IV, I, 1975—1976, p. 191—192.

S C I V A, Tomul 31, nr. 1, București, ianuarie—martie 1980, p. 131—141

Este adevărat că arheologia satului medieval din Țara Românească s-a născut ca o parte componentă a cercetărilor ce vizau epoci mai îndepărtate, valoroase vestigii fiind surprinse în subsidiar, în stațiuni ca: Verbicioara, Vădastra, Zimnicea, etc. S-a reușit să se semnaleze existența unor importante urme ale locuirii din secolele XIV—XV, în Țara Loviștei [4], pe valea Dunării [5], sau în zona Bucureștilor, în bazinul mijlociu al Argeșului etc. Pe teritoriul Țării Românești, în mod deosebit, după 1960, prin abordarea cercetărilor în satele Coconi și Măicănești, cu metode proprii investigației arheologiei medievale, s-a conturat preocuparea pentru această problemă, care progresiv a antrenat un număr tot mai mare de specialiști.

Astăzi, în fața cercetării arheologice a satului medieval românesc stăruie o sumă de probleme majore ce se impun cu prioritate perioadei formării statelor feudale. Succint prezentate, cîteva dintre ele vizează studiul densității și al repartiției locuitorilor pe ansamblul Țării Românești, problemele vieții economice rurale avînd implicații locale, zonale și generale. În același cadru se mai înscriu cercetarea civilizației rurale, studiul problemelor satului corelate cu procesul genezei orașelor. Tot mai des s-a reliefat, în ultima vreme, interdependența economică dintre oraș și rețeaua de sate, factor primordial în geneza și evoluția centrelor urbane. Meritorii în această direcție sînt eforturile cercetărilor de la Tîrgoviște, fenomenul fiind comun și meleagurilor moldovenești, după cum se sesizează în jurul Vasluiului.

Deziderate menționate se impun în cadrul oferit de Țara Românească, unde lipsa hrisoavelor de întemeiere, sau a zidurilor ce limitau vatra inițială a orașelor imprimă urbanizării o primă fază, de obicei destul de îndelungată, în care, caracterul urban este slab profilat, între sat și oraș neexistînd deosebiri esențiale. Această problemă se ridică cu acuitate pentru secolul al XIV-lea la Tîrgșor [6], București etc.

Tocmai penuria izvoarelor scrise referitoare la momentul înfiripării multor așezări in secolele XIV—XV și atestarea lor scrisă, la un interval de un secol sau mai mult, implică o atentă expertiză arheologică a tuturor satelor menționate de documentele secolelor al XVI-lea și al XVII-lea.

Rezultatele remarcabile se întrevăd prin săpăturile din răsăritul Bărăganului, de pe linia Dunării, din centrul Cîmpiei Române, celor deja cunoscute adăugîndu-li-se recentele stațiuni oltene de la Făcăi, Fîntîna Obedeanu, sau Portărești-Giurgița [7], ce prefigurează rețeaua satelor din jurul Craiovei.

În stadiul actual al cercetărilor se pot trage unele concluzii edificatoare asupra structurii așezării, locuinței și inventarului descoperit în mediul rural.

Pentru secolele XIV—XV, satul este principala celulă economică și socială a societății românești. Mărimea așezărilor rurale este variabilă,

---

[4] Cercetări de suprafață efectuate de N. Constantinescu.

[5] Cercetări de suprafață efectuată de Eugen Comșa și Ion Barnea.

[6] Gh. Diaconu, Sebastian Morintz, Dinu V. Rosetti, Gh. Cantacuzino, Materiale, 5, 1959, p. 622 și urm.

[7] C. Tătulea, *Săpăturile arheologice de la Portărești-Giurgița*, Raport prezentat la Sesiunea anuală a Institutului de arheologie, București, 9—11 martie 1978.

dar aşa cum se desprinde din analiza nu prea numeroaselor sate cercetate exhaustiv, ele nu însumează un număr mare de gospodării. Profesorul C. C. Giurescu le considera „mai mult cătune”, apreciind că cele avînd o sută de case sau mai multe erau excepţii [8]. Se poate spune, însă, că de fiecare dată, existenţa aşezării este condiţionată de cursul de apă, configuraţia satului fiind nemijlocit determinată de detaliile topografice ale zonei. Din acest punct de vedere suprafaţa ocupată de vatra satului şi dispoziţia gospodăriilor sînt determinate de teren. Cursul rîului şi terasele din imediata apropiere explică în cazul aşezărilor de munte de tipul Lereştilor [9], Suslăneştilor [10], sau Retevoieştilor [11], dezvoltarea lor în lungime, ocupînd unul din maluri.

De menţionat este şi faptul că înscriindu-se mai întîi pe o parte a rîului, prin extindere, unele aşezări au populat mai apoi şi terasele celuilalt mal. Cazul Cetăţenilor, unde o parte a arheologilor tind să localizeze Cetatea Dîmboviţei, sau chiar a tîrgului Bucureştilor reflectă concludent această realitate.

În acelaşi timp, beneficiind de un spaţiu mai larg, satele de cîmpie se răsfiră, pe o arie mai largă, împrumutînd de multe ori înfăţişarea unei panglici, paralelă cu malul şi foarte aproape de oglinda apei. Un plan clar al acestui tip de aşezare se distinge pe valea Colentinei la Măicăneşti. La Măneşti-Buftea, Verbicioara-Dolj [12] sau Ipoteşti [13], platoul ocupat de aşezare este înalt şi abrupt, învecinîndu-se cu cursul de apă.

Tipică pentru condiţiile oferite de malurile dantelate ale iazurilor de cîmpie, este dispoziţia locuinţelor la Coconi. Aici în faza maximei dezvoltări, întregul promontoriu (7 ha) [14], denumit Căldarea, a constituit vatra satului.

Satele sînt în general adăpostite şi apărate natural. Doar la Frumoasa-Teleorman [15] sătenii îşi construiesc o cetate de pămînt, iar la Coconi se încearcă în mai multe rînduri fortificarea vetrei, prin şanţuri şi valuri de pămînt, ce se mai văd şi astăzi. Urme de şanţ de apărare au fost identificate şi la Basarabi-Calafat.

Structura aşezărilor este astăzi o problemă ce s-a jalonat şi arheologic, deşi gama componentelor sale, menţionate în documente este mult mai complexă.

În afara locuinţelor, cunoaştem puţine alte construcţii ce făceau parte din complexul sătesc. S-au cercetat cîteva biserici din veacul al XV-lea. Cea descoperită la Lereşti-Muscel [16] dispune de o navă patrulateră şi altar poligonal la exterior şi în fundaţii şi circular la interior. Lă-

---

[8] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 191—192.

[9] Flaminiu Mirţu, BOR, 3—5, 1968, p. 446—450.

[10] Dinu V. Rosetti, BMI, 41, 1972, 2, p. 27—30.

[11] D. Popescu, D. V. Rosetti, Materiale, 6, 1959, p. 708.

[12] D. Berciu, E. Comşa, Gh. Marin, S. Morintz, C. Nicolaescu-Plopşor, S. Popescu-Ialomiţa, C. Preda, SCIV, 2, 1951, 1, p. 232—248 şi planul aşezării; D. Berciu, S. Morintz, Materiale, 3, 1957, p. 184—185.

[13] Dardu Nicolaescu-Plopşor, Wanda Wolski, Apulum, 10, 1972, p. 235—236.

[14] Nicolae Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1972, p. 23.

[15] Idem, SCIV, 16, 1965, 4, p. 731—741; Idem, *Coconi, Un sat...*, p. 21—35, şi fig. 5.

[16] Flaminiu Mirţu, *op. cit.*, p. 446—448.

cazul este asemănător celui de la Tîrgşor, atribuit lui Vlad Tepeş [17]. Asemănătoare ca plan, dar avînd o compartimentare ce cuprinde şi pronaos este biserica de curte de la Suslăneşti [18]. O mai mare varietate se remarcă în centrele urbane şi mănăstireşti. Cele descoperite la sate preiau unele elemente din arhitectura edificiilor descoperite la Cetăţeni în Valea Chiliilor [19], sau la Drobeta-Turnu Severin. În cea mai mare parte a satelor de cîmpie cercetate pînă acum, asemenea construcţii n-au fost identificate.

Atît timp cît bordeiul este locuinţa marii majorităţi a populaţiei, în unele sate ale Doljului păstrîndu-se pînă în secolul trecut aşa-numitele biserici-bordeie, apare legitimă întrebarea dacă nu cumva în satele de cîmpie mai ales, lăcaşul de cult, nelipsit dealtfel, n-a fost amenajat asemenea locuinţelor semiîngropate.

Dintre componentele aşezării se mai reţin gropile de bucate în formă de clopot, sac, sau pară, cu pereţii nearşi, semnalate frecvent la Măicăneşti, dar şi în alte staţiuni, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea [20]. O interesantă amenajare de acest gen a fost descoperită la Vădastra [21]. Se mai pot adăuga gropile amenajate pentru îngrăşatul animalelor [22], sau frecvent întîlnitele gropi menajere. Desigur, de cea mai mare importanţă sînt cele destinate păstrării proviziilor, pentru că alături de alţi parametri, ele dau unele dimensiuni ale îndeletnicirilor agricole.

În preajma locuinţelor, sau către marginea aşezării, din secolul al XV-lea, la Măneşti-Buftea şi Măicăneşti [23], s-au semnalat mari cuptoare pentru copt pîinea. În acelaşi scop, în secolul al XIV-lea era larg folosit ţesutul [24].

Cuptoarele de ars ceramica, prezente şi ele în vetrele satelor, nu constituiau o componentă obligatorie pentru toate. Unele din aşezările rurale au devenit adevărate centre de producţie. Cuptorul de la Ipoteşti, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea [25], se alătură activităţii cunoscutului centru de la Coconi [26], ale cărui cuptoare sînt comparabile cu atelierele centrelor urbane de la Tîrgşor [27], Bucureşti şi Tîrgovişte [28].

Dintre amenajări se mai cuvine menţionată afumătoarea, asemănătoare unei gropi cu pereţii lutuiţi, în care se puteau usca şi afuma poame, carne şi peşte. Asemenea instalaţii au fost descoperite la Măneşti şi Măicăneşti dar utilitatea lor le presupune prezenţa şi în alte staţiuni.

Dar cea mai importantă componentă a vetrelor satelor din Ţara Românească, în secolele XIV—XV, este locuinţa. Pentru secolul al XIV-lea cel puţin în zona de cîmpie, tipul de locuinţă preponderent este bordeiul,

---

[17] Gh. Diaconu, Sebastian Morintz, Dinu V. Rosetti, Gh. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 619.

[18] Dinu V. Rosetti, BMI, 41, 1972, 2, p. 30.

[19] Idem, *Monumente istorice. Studii şi lucrări de restaurare*, Bucureşti, 1969, p. 94—95.

[20] Panait I. Panait, *Dezvoltarea economică şi socială a aşezărilor din bazinul mijlociu al Argeşului în secolele X—XV*, Teză de doctorat, Bucureşti, 1975, manuscris.

[21] Corneliu N. Mateescu, Sylviu Comănescu, Ethnographia, 5—6, 1963—1964, p. 50—59; Idem, SCIV, 24, 1973, 1, p. 83—92.

[22] Panait I. Panait, *op. cit.*

[23] *Ibidem.*

[24] Corneliu N. Mateescu, Materiale, 9, 1963, p. 341, nota 16.

[25] Dardu Nicolaescu-Plopşor şi Wanda Wolski, *op. cit.*, p. 251.

[26] N. Constantinescu, SCIV, 15, 1964, 1, p. 111.

[27] Idem, *Coconi. Un sat...*, p. 91, nota 91.

[28] Dorin Popescu, SCIV, 20, 1969, 3, p. 497.

cu o singură încăpere [29]. El a fost amplu cercetat din Oltenia de vest, pînă în zona Dunării de Jos. Chiar şi în aşezările dunărene, de exemplu, ca la Păcuiul lui Soare, bordeiele puţin adîncite, avînd podeaua bine bătătorită, sînt larg uzitate, în secolele XIV—XV, alături de casa cu pereţi din lut şi piatră cu mai multe încăperi [30].

În secolul următor, alături de marele număr al locuinţelor semiîngropate se amenajează şi case de suprafaţă, din paiantă la cîmpie şi cu lespezi de piatră şi bîrne de lemn în zona de deal şi de munte. Numai la Celei în secolele XIII—XIV şi la Dulceanca în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, au fost cercetate mai multe locuinţe de suprafaţă şi respectiv o locuinţă izolată [31].

Pentru secolul al XV-lea, se cunoaşte o interesantă construcţie din piatră de rîu, locuinţa boierească de la Suslăneşti, dotată cu o sobă din cărămizi şi vase cahle [32].

Dimensiunile bordeielor variază, acoperind suprafeţe cuprinse între 8 m² şi 12 m². Ele confereau familiilor ţărăneşti adăpostul necesar şi securitate, fiind mai greu văzute de la distanţă.

În interior locuinţele semiîngropate din secolul al XIV-lea dispun sau nu de o instalaţie proprie de încălzit. Un cuptor a fost descoperit la Verbicioara într-un bordei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea [33]. La Coconi, au fost observate mai multe vetre, pe latura de sud a locuinţelor, împreună cu urme ale crăcanelor folosite pentru suspendarea oalelor la fiert [34], sau dispozitive pentru frigărui. În toată staţiunea s-au cercetat 22 de cuptoare, catalogate în două tipuri [35].

Spaţiul interior mai cuprindea în unele cazuri laviţe pentru odihnă. La Vădastra [36], şi Celei [37], sau la Vitan—Bucureşti [38] în secolele XV—XVI, asemenea laviţe sînt amenajate din construcţie prin cruţarea pămîntului, în timp ce la Coconi se folosea laviţa de lemn [39].

Referindu-ne la inventarul descoperit în prezent, trebuie să admitem că deşi investigaţia arheologică s-a amplificat, el rămîne încă susceptibil de îmbogăţire. Chiar şi în interiorul acestui capitol, inventarul casnic şi, în general, ocupaţional este modest în raport cu cel funerar. Dar deşi modest, el este în măsură să sugereze multitudinea aspectelor de viaţă şi ocupaţiile locuitorilor. O minuţioasă listă a obiectelor metalice semnalate în bazinul mijlociu al Argeşului, în aşezări din secolele XIV—XVI, notează 28 de tipuri [40], de obiecte. Într-o măsură mai mică sau mai mare, ele sînt semnalate şi în alte staţiuni şi lista se completează substanţial

---

[29] Panait I. Panait, SCIV, 22, 1971, 2, p. 248—249.
[30] Petre Diaconu, Materiale, 6, 1959, p. 663—664.
[31] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 52.
[32] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 29.
[33] D. Berciu, E. Comşa, Gh. Marin, S. Morintz, C. Nicolaescu-Plopşor, S. Popescu-Ialomiţa, C. Preda, *op. cit.*, p. 244—245.
[34] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 43—50.
[35] *Ibidem.*
[36] C. N. Mateescu, Materiale, 7, 1961, p. 61 şi pl. II.
[37] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 43.
[38] Aristide Ştefănescu, în Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie, 8, 1971, p. 79.
[39] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 44.
[40] Panait I. Panait, *Dezvoltarea economică şi socială...*,

documentînd ocupaţii şi îndeletniciri diverse, mergînd de la agricultură, prelucrarea fierului, olărit, pescuit, la prelucrarea podoabelor, ş.a.

În locuinţe şi în gropile menajere, cel mai frecvent întîlnită este ceramica. Registrul formelor este relativ redus în secolul al XIV-lea. În zona de cîmpie oalele cu buza streaşină, sau triunghiulară în secţiune se identifică drept elemente specifice acestei etape. Acest tip de vas se regăseşte şi în satele de munte, depus ritual în morminte la Lereşti [41], fiind frecvent şi în aşezări de alt gen, de tipul Cetăţenilor, alături de cana cu ţiţină [42]. La Frumoasa (Teleorman) către sfîrşitul secolului al XIV-lea, se folosea un repertoriu mai bogat al formelor de oală, cană şi urcior amforoidal cu două torţi [43]. O situaţie aparte o reprezintă centrul de la Coconi unde producţia locală a atins un înalt grad de specializare, resimţind şi puternice influenţe sud-dunărene.

În secolul al XV-lea, intervine o mare diversificare, observată în toate staţiunile, ceramica de lux şi de uz curent răspîndindu-se cu repeziciune în cele mai izolate puncte. Încă în ultima parte a secolului al XIV-lea se practica smălţuirea străchinilor, situaţie observată la Ipoteşti-Olt [44], la Cetăţeni etc. Ceramica fină a fost menţionată şi la Suslăneşti în secolul al XIV-lea, pentru ca în veacul următor străchinile smălţuite şi sgrafitate să fie întîlnite frecvent pretutindeni, alături de plăci ornamentale, decorate cu rozete şi elemente vegetale [45].

Frecvent sînt remarcate în staţiunile din secolele XIV—XV, mari cantităţi de zgură de fier şi lupe [46], dar numai la Zimnicea şi Cetăţeni au fost studiate ateliere de fierari [47], dotate cu cleşti de foc, dălţi etc. [48]. La Măneşti-Buftea, dintr-un singur bordei din secolele XV—XVI, au fost scoase 3,8 kg lupe şi zgură. Evident fierăritul era larg răspîndit în lumea satelor.

Mulţimea şi varietatea cuţitelor descoperite la Coconi [49] şi Măicăneşti [50], ca dealtfel în mai toate staţiunile, implică o folosire amplă şi în diverse activităţi a acestui accesoriu. Alături de ţepuşa-furculiţă, cuţitul putea fi şi un obiect de lux specific reşedinţelor nobiliare din secolul al XV-lea, mai cu seamă cînd niturile erau din aur [51], sau bronz.

Din punctul de vedere al inventarului casnic şi ocupaţional informaţiile cele mai bune le deţinem în urma săpăturilor de la Coconi [52]. Aici se întîlneşte cel mai variat repertoriu al obiectelor, rezultate din săpături arheologice. Se documentează astfel diverse aspecte ale vieţii curente, mergînd de la cultura plantelor şi creşterea animalelor, pescuit şi vînătoare, prelucrarea lemnului şi a osului, torsul, pînă la prelucrarea metale-

---

41 Flaminiu Mirţu, *op. cit.*, p. 448.
42 D. V. Rosetti, Materiale, 8, 1962, p. 80.
43 N. Constantinescu, SCIV, 16, 1965, 4, p. 738—739.
44 Dardu Nicolaescu-Plopşor şi Wanda Wolski, *op. cit.*, p. 251.
45 Dinu V. Rosetti, BMI, 41, 1972, 2, p. 29.
46 Şt. Olteanu, C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti, 1969, fig. 1.
47 Panait I. Panait, SCIV, 22, 1971, 2, p. 249.
48 Ion Nestor şi colab., Studii, 2, 1949, 1, p. 125; Idem, SCIV, 1, 1950, 1, p. 100.
49 N. Constantinescu, *Coconi. Un sat...*, p. 91 şi 239.
50 P. I. Panait, Bucureşti, Materiale de istorie şi muzeografie, 6, 1968, p. 69—70 şi urm.
51 Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 29.
52 N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 78—101.

lor, olărit etc., încît pe drept cuvînt se naşte întrebarea dacă nu cumva avem de-a face cu un mare centru de cîmpie angajat pe drumul urbanizării în formă specifică.

Surprinzător este numărul redus al uneltelor agricole în inventarul arheologic din secolele XIV—XV, dar această situaţie nu poate diminua ponderea ocupaţiilor de acest gen. Gropi de mari capacităţi, la Măicăneşti [53] schiţează rezerve de pînă la 27 000 — 33 000 kg grîu. Ele sînt prezente atît la cîmpie, cît şi la munte. Se cunosc de asemenea pentru secolul al XIV-lea, în Cîmpia Română, un singur fier de plug [54] şi cîteva săpăligi, din categoria uneltelor de lucru asupra pămîntului [55], la care se mai pot adăuga săpăligile sau tîrnăcoapele ale căror amprente se vedeau la amenajarea cuptoarelor de la Coconi [56]. Nici numărul uneltelor de recoltat nu este prea mare. Se pot aminti două seceri descoperite la Coconi [57] şi una la Măicăneşti, databilă în secolele XV—XVI, cărora li se asociază gresiile, nu întîmplător abundente, ce presupun instrumentele ascuţite. Se mai pot reţine cosoarele pentru tăiat lăstarii în pomicultură, sau viticultură, descoperite la Măicăneşti [58] şi la Butimanu [59].

În acelaşi timp identificările osteologice de la Măneşti-Buftea, Măicăneşti şi Zimnicea, scot în relief extinderea creşterii ovinelor şi bovinelor şi mai puţin a porcinelor. Evident, în cadrul acestei îndeletniciri se foloseau puţine unelte metalice. Foarfecele de tuns oile sînt frecvent surprinse la Măicăneşti [60], Zimnicea [61] şi Coconi [62]. De la Zimnicea s-a recuperat şi un fier de însemnat vitele în cuprinsul marilor cirezi [63].

Şi dacă piesele metalice descoperite la Măneşti-Buftea, Măicăneşti, Grozăveşti, Coconi şi chiar la Păcuiul lui Soare, în număr mare, avînd forma triunghiulară, cu lama lăţită şi uşor rotunjită şi o tijă de lungimi variabile, sînt legate de practica albinăritului, se conturează dimensiunile acestei îndeletniciri. În cazul în care au fost folosite numai ca răzuitoare ale coveţilor, fiind denumite şi gripci [64], atunci ele vorbesc de metodologia fabricării pîinii în gospodărie.

Modestia inventarului agricol se explică şi prin preponderenţa instrumentarului din lemn. Plugul, hîrleţul de lemn cu ramă de tablă, grapa din mărăcini, furca, grebla ca şi săditoarele, folosite mai ales în legumicultură, vor fi fost în mare parte din lemn şi nu s-au putut păstra pînă la noi. Lenta evoluţie a uneltelor din fier a făcut ca folosirea lor să se prelungească de-a lungul mai multor generaţii fiind în funcţiune şi în secolele

---

53 Panait I. Panait, SCIV, 22, 1971, 2, p. 249.
54 Idem, *Dezvoltarea economică şi socială*. . .
55 Ion Nestor şi colab. *op. cit.*, p. 100—102.
56 N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 43, fig. 17—18.
57 *Ibidem*, p. 76.
58 P. I. Panait, în Bucureşti, Materiale de istorie şi muzeografie, 1, 1964, p. 222—223.
59 Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele XIV—XV*, Bucureşti, 1973, p. 57.
60 Panait I. Panait în Cercetări arheologice în Bucureşti, 2, p. 202—203, fig. 102/7.
61 Ion Nestor şi colab., *op. cit.*
62 N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 93, pl. VI/11 şi p. 240—243.
63 Ion Nestor şi colab., *op. cit.*, p. 101.
64 N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 92—93, 240.

următoare, cînd numărul lor este în creştere [65].

Remarcabil prin varietate, rafinament şi nu prea des prin bogăţie, se dovedeşte a fi inventarul funerar, compus mai ales din podoabe, monede şi haine scumpe. Din acest punct de vedere necropolele din secolele XIV—XV, componente indispensabile ale satului, au oferit cercetătorilor un valoros lot de informaţii. Pornindu-se de la cimitre în care modestia materialului era considerată ca un apanaj al vechimii lor, astăzi se poate spune că, şi prin această prismă privite, satele Ţării Româneşti, se individualizează unele faţă de altele.

Dintru început se poate spune că în satele şi oraşele muntene ale epocii puteau funcţiona mai multe cimitire. În aşezarea ce suprapune termele Drobetei, mormintele sînt dispuse în două sectoare, sudic şi nordic [66], cu siguranţă fiind vorba de cel puţin două necropole. Aceeaşi situaţie se degajă din analiza planului săpăturilor de la Coconi [67], unde s-au identificat trei necropole, sau din mai recentele descoperiri de la Măneşti-Buftea. Nu numai aşezările de cîmpie dispun de asemenea situaţii. La Suslăneşti-Argeş, investigaţiile arheologice au surprins de asemenea două necropole a căror funcţionare era simultană [68]. Dar dacă în cazul Suslăneştilor s-a putut stabili un criteriu al folosirii celor două cimitire, cel de lîngă biserică servind reşedinţei nobiliare, iar cel de pe clinul de vest sătenilor [69], la Măneşti-Buftea, sau Coconi, această diferenţiere nu se surprinde, omogenităţii materialului trebuind să i se dea altă explicaţie. Ceata, grupul familial sau alte împărţiri interne ale satului vor fi determinat şi această situaţie. Notabilă în acest sens este observaţia că în prima fază a locuirii înseşi locuinţele se grupau la Coconi pe sistemul cuiburilor, probabil după natura relaţiilor de familie [70].

Organizarea necropolelor, pe şiruri, cu spaţii largi goale se profilează de asemenea ca o caracteristică sesizată de arheologie. De fiecare dată însă, se subliniază rituri şi ritualuri specifice unei populaţii locale, chiar dacă pentru secolele XIV—XV, numai uneori se folosesc sicriele din lemn [71], de cele mai multe ori morţii fiind depuşi în groapă, înfăşuraţi într-un giulgiu, sau mai simplu într-o împletitură de papură. Avem aşadar din Oltenia de vest, pînă în Carpaţi şi la Dunăre o populaţie omogenă, vădind o organizare unitară şi pe plan spiritual.

Proporţia mormintelor cu inventar este diferită. În unele necropole n-au fost găsite decît puţine mărgele şi cîteva inele, situaţie remarcată chiar în cazul Tîrgşorului [72]. Cîţiva nasturi sferoidali sînt menţionaţi la sfîrşitul secolului al XIV-lea [73], la Zimnicea, un singur inel la Ipoteşti-

---

[65] Aristide Ştefănescu, *Unelte agricole în inventarul arheologic din secolele XIV—XV*, Comunicare susţinută la al IV-lea Simpozion naţional de istorie agrară a României şi la cea de-a III-a Sesiune anuală de comunicări a Muzeului judeţean Ialomiţa, 14—16 octombrie 1976, Slobozia, sub tipar.

[66] Al. Bărcăcilă, Materiale, 5, 1959, pl. I, termele romane de la Drobeta (Drobeta Turnu Severin), cu palestra lor şi cu cimitirul suprapus, p. 775—792.

[67] N. Constantinescu, *op. cit.*, fig. 5.

[68] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 31.

[69] *Ibidem.*

[70] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 70.

[71] Al. Bărcăcilă, *op. cit.*

[72] D. Popescu, N. Constantinescu, Gh. Diaconu, S. Morintz, Materiale, 6, 1959, p. 737.

[73] Panait I. Panait, în Bucureşti. Materiale de istorie şi muzeografie, 5, 1967, p. 15.

Olt [74]. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea la Verbicioara s-au dezvelit 170 morminte la care au fost descoperite cîteva inele, catarame, cercei, nasturi şi resturi textile, datate cu monede emise de Vladislav I al Ţării Româneşti (1364—1377), sau în bănăriile contemporane din Ungaria. Un procent redus al mormintelor cu inventar din secolele XIV—XV, înregistrează şi cercetarea de la Lereşti-Muscel, ceva mai bogată dovedindu-se prin cele 18 inele, patru cercei şi monede din secolele XIV—XVI, necropola săpată la Suslăneşti [75].

Pentru zona centrală a Cîmpiei Române, satele din preajma Bucureştilor se individualizează printr-o ridicată proporţie a mormintelor conţinînd piese de inventar. La Măicăneşti în secolul al XIV-lea, 44,7% din morminte (34 din 76) [76] conţin inventarul tradiţional, în timp ce la Măneşti, la cele 121 de morminte din secolele XIV—XV, s-au descoperit 37 de inele, 19 monede, numeroase catarame, 4 cercei, resturi textile, ceea ce înseamnă o proporţie de peste 50% morminte cu inventar.

În inventarul funerar, a cărui descriere detaliată nu ne stăruie în preocupări de această dată, fiind în general larg dezbătut şi cunoscut, inelul de argint este cel mai des întîlnit fiind lucrat în diverse maniere, atît de argintarii locali ai tîrgurilor muntene, cît şi în ateliere sud-dunărene sau transilvănene, în lumea satelor răspîndindu-se chiar prelucrări locale după modele de inspiraţie bizantină. Avem în vedere în special inelul decorat cu un vultur bicefal, descoperit la Măneşti-Buftea. Se cuvin menţionate puternicele elemente comune existente în ornamentica obiectelor de podoabă descoperite în Oltenia, Teleorman, în zona subcarpatică, în aria bucureşteană sau în Moldova [77], Maramureş [78] şi Transilvania [79] de sud.

Nu lipsesc din necropole nici monedele emise de domnii Ţării Româneşti şi ai celor din împrejurimi, menţionîndu-se frecvent la Cetăţeni [80] şi Măneşti-Buftea monedele moldoveneşti, ce schiţează una din principalele orientări ale relaţiilor economice ale Ţării Româneşti.

Prezenţa lor şi a bogatelor podoabe subliniază largile posibilităţi de schimb ale locuitorilor satelor, fiind reflexul logic al intensei vieţi economice la care participau inseparabil satele şi oraşele din secolele XIV—XV.

Accentuînd asupra elementelor comune şi mai puţin asupra aspectelor particulare ale cercetării satului din Ţara Românească, în acest stadiu al investigaţiei putem conchide că metoda arheologică este capabilă să concretizeze o imagine fidelă nu numai a structurii aşezării şi a inventarului rural, ci şi a amplelor procese economice şi sociale ale lumii medievale româneşti, contribuind la studiul civilizaţiei epocii. Ea oferă un temei

---

[74] Dardu Nicolaescu-Plopşor, Wanda Volski, *op. cit.*, p. 235—257.

[75] Dinu V. Rosetti, *op. cit.*, p. 28—34.

[76] Panait I. Panait, SCIV, 22, 1971, 2, p. 250.

[77] C. Matasă, în *Muzeul arheologic din Piatra Neamţ*, ghid, fig. 54; Eugenia Neamţu, ArhMold. 1, 1961, p. 283 şi urm., fig. 1/6; 1/3.

[78] Radu Popa, Mircea Zdroba, SCIV, 20, 1969, 2, p. 280 şi urm.

[79] Gheorghe Baltag, RevMuzMon, 1, 1978, Monumente istorice şi de artă, p. 53—56.

[80] D. V. Rosetti, Materiale, 8, 1962, p. 81.

de discuţie asupra culturii urbane, demonstrînd capacităţile sporite ale satului în cadrul economiei medievale, de producere, dobîndire şi folosire a unei variate game de bunuri. În fine, cercetarea arheologică a satului muntean dezvăluie rolul activ jucat de această unitate în cadrul economiei medievale, alături şi prin oraşul în jurul căruia gravitează.

LA RECHERCHE ARCHÉOLOGIQUE DU VILLAGE EN VALACHIE (LES XIVe—XVe SIÈCLES)

RÉSUMÉ

En partant des réalités des Xe—XIIIe siècles, mises en évidence par la recherche historique, les matériaux font ressortir l'ample habitat sur le territoire de la Valachie pendant les XIVe—XVe siècles, époque où l'on considère qu'il existait plus de 3 200 villages et bourgades.

Le grand nombre de villages situés dans les vallées des rivières est apprécié comme la condition de la genèse des centres urbains, dans la zone de montagne tout comme dans la plaine, les grandes villes des XIVe—XVe siècles du type Bucarest, Tîrgovişte, Craiova, etc. presséntant des situations similaires tant pour la Valachie que pour la Moldavie.

L'archéologie rurale, partie composante de l'archéologie médievale, offre à l'étape actuelle la possibilité d'établir une typologie des habitats situés ordinairement sur des cours d'eaux, et généralement sans être fortifiés.

En Valachie on a fait des recherches aussi sur des villages fortifiés par des fossés et des replis de terrain (Coconi et Basarabi-Calafat) ou même sur des citadelles paysannes en terre (Frumoasa—Teleorman).

En analysant un grand nombre des demeures découvertes, on constate surtout l'usage de celles à demi enfouies dans la terre, ayant de différents aménagements intérieurs mais aussi des habitations construites à même le sol.

Etudiés dans le contexte de l'habitat, les aménagements ou les constructions annexes complètent les problèmes de l'habitat tout comme ceux des occupations courantes. Ainsi les fosses pour la conservation des céréales offrent des informations regardant les réserves de nourriture et aussi le nombre des occupations agricoles. On étudie les éléments de la production céramique ou de la conservation des fruits, de la viande, du poisson, etc. par le fumage.

Une ample analyse de l'inventaire ménager découvert dans les chantiers archéologiques de la Valachie prouve qu'il est varié mais inégal dans les stations archéologiques. Ainsi la céramique usuelle représente l'inventaire le plus consistant et unitaire. En soulignant la richesse de l'inventaire funéraire, découvert surtout dans les stations des environs de Bucarest où le pourcentage des tombes contenant de différents objets est d'environ 50% ou plus, les matériaux attirent l'attention sur le fonctionnement de plusieurs cimetières pendant une courte période et font supposer même leur utilisation simultanée.

L'étude des parures se trouvant dans l'inventaire funéraire de Bucarest des XIVe—XVe siècles prouve l'existence de beaucoup d'éléments similaires aux objets examinés dans les stations d'Olténie, Teleorman, Moldavie, Maramureș et du sud de la Transilvanie. Leur présence et celle d'autres matériaux et monnaies montrent les grandes possibilités d'échange de la population, l'important processus économique dans lequel la Valachie et la Moldavie étaient engagées. Ainsi la recherche archéologique des foyers des villages moyenâgeux des XIVe et XVe siècles nous offre de riches matériaux d'étude concernant la civilisation médiévale roumaine. Elle saisit en même temps des réalités socio-économiques de cette période, en traçant le tableau complet de la société roumaine des XIVe—XVe siècles.

UN FRAGMENT EPIGRAFIC DE LA ROMULA MALVA DIN SECOLUL AL IV-LEA E.N.

DE

D. TUDOR

Cu ocazia reinventarierii inscripțiilor depozitate la Muzeul național de antichități din București [1], am găsit (în 1946), adăpostit în subsolul clădirii, un fragment de calcar foarte friabil. El purta o inscripție înregistrată deja in *corpus* [2]. Am observat că transcrierea din *corpus* (1902) a acestui text epigrafic nu corespunde întocmai cu cel păstrat (în 1946) și i-am făcut personal un desen (fig. 1). Monumentul poartă azi numărul de inventar L. 298 și se găsește în curte pe șirul de inscripții dinspre apus. Afirmația (IDR, II, 347) că acum „este dispărut" se explică prin faptul că el nu mai poate fi identificat din cauza distrugerilor ce a suferit. Din păcate, nu știm datorită cărui fapt piatra a fost evacuată din subsolul muzeului (unde se depozitase ca material ce trebuia ferit de distrugeri). Acum este atît de avariată, încît din textul epigrafic nu se mai poate distinge nici o literă.

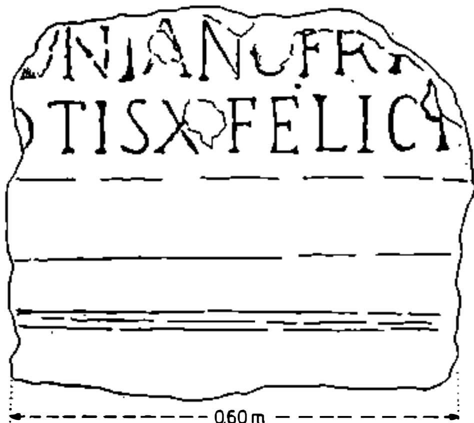

Fig. 1. Romula Malva. Fragment de inscripție dedicată în anul 374 lui Valens și Valentinian I.

La data inventarierii, fragmentul acesta era lat de 0,60 m, înalt de 0,55 m și gros de 0,60 m. Poseda litere înalte de 0,05 m. Se pare că la originea lui a fost o *ara* masivă cu un triplu profil la bază, refolosită mai tîrziu.

Editorii CIL, III, 8 030, i-au transcris următorul text:

...... *I* ......
... *ANNIANO PRA*(*ef?*)...
... *VOTIS X FELICIT*[*er*]

---

[1] D. Tudor, Materiale, 2, 1956, p. 565 urm. Inventarierea am făcut-o împreună cu colegii Gh. Ștefan și I. Barnea.

[2] CIL, III, 8 030. Pe la 1890, A.v. Domaszevski a văzut-o și a notat-o în treacăt, la prefectura județeană din Caracal (ca fiind „Rečka, Karacal in praefectura. Descripsi et ectypum sumpsi"). Ulterior, Tocilescu a transportat-o la București.

Singura întregire sigură apărea atunci numai în r. 3 : *votis (decennalibus) felicit*[*er*].

Examinînd cu multă atenţie (în 1946) acest fragment de inscripţie, am observat că litera *I* din primul rînd era dispărută. În r. 2 se identificau sigur literele ... *NIANO*, după care urmau *FRA*... În acest rînd primele litere apăreau nesigure pentru ei. Litera *F* distrusă în partea superioară s-a confundat cu *P*, ceea ce i-a determinat să bănuiască prezenţa unui *pra*(*efectus* ?). În cazul acestor epigrafe onorifice, numele unui atare comandant în acest loc nu-şi are rostul, deoarece *vota* erau precedate imediat de numele împăraţilor. Atît cît era păstrată, litera *F* nu poate fi pusă la îndoială. Deci completarea trebuie făcută cu *frater* şi nu cu *praefectus*. Din r. 3 au dispărut literele de la extremităţi, *V* şi *T*, dar vechea lectură rămîne valabilă : *v otis (decennalibus) felicit[er]*. Dificultăţi de interpretare epigrafică, ca şi descoperirea neaşteptată tocmai în Romula Malva a acestui monument onorific dintr-o epocă tîrzie, ne-au reţinut pînă acum a-l republica şi comenta [3].

Pe baza acestor corectări epigrafice deducem că textul monumentului conţinea numele a doi împăraţi care erau *fratres*. Din numele celui de-al doilea a mai rămas doar terminaţia (în dativ) ... *niano*. Ei îşi serbează concomitent zece ani de domnie *(decennalia)*, ceea ce arată că s-au urcat pe tron în acelaşi an. Parcurgînd lista cu numele tuturor împăraţilor din secolele II—IV, ajungem la constatarea că terminaţia ... *niano* ne duce la o singură restituire [*Valenti*]*niano*. Ca *frater imperatoris* nu poate fi decît fratele său *Valens*. Ei ocupă tronul în anul 364, Valentinian I la 23 februarie şi Valens la 28 martie [4]. Din inscripţii se ştie precis că aceşti *fratres imperatores* şi-au sărbătorit cu mare fast *decennalia*, în anul 374 [5]. Deci, inscripţia din Romula Malva se datează din anul 374 e.n.

Restituirea textului epigrafic propusă de noi conţine un singur punct de întrebare, care trebuie lămurit. Este ordinea în care s-au gravat numele celor doi împăraţi. „Protocolul" impunea ca în frunte să fie înscris numele lui Valentinian I, apoi al fratelui său Valens. La Romula Malva o atare ordine a putut fi inversată. Localitatea se găsea în partea orientală a imperiului, stăpînită de Valens. Pentru modeştii dedicanţi din Romula Malva, numele stăpînului lor direct, Valens, putea avea întîietate în text. Există documente epigrafice importante în care Valens este singur menţionat ; la fel şi Valentinian I. În inscripţia descoperită la *Cius* (com. Gîrliciu, jud. Constanţa), care datează din anul 369 e.n., fără a mai asocia în text şi numele fratelui său Valentinian I, Valens serbează singur cei cinci ani de domnie *(quinquennalia)*, victoriile împotriva goţilor şi terminarea lucrărilor fortificaţiei de acolo [6]. În cîteva cazuri se ridică

---

[3] În *Oltenia romană*, ed. a III-a, din 1968, p. 200, şi ed. a IV-a, din 1978, p. 194, mi-am exprimat părerea că fragmentul ar aparţine secolului al IV-lea e.n.

[4] Assunta Nagl, RE, VII, A.2 (1948), col. 2 [illegible] şi 2 164 (s.v. Valens şi Valentinianus).

[5] A. Nagl, *op. cit.*, col. 2 164 şi ILS, 766. Ca *fratres*, cu variate şi pompoase titluri, ei se întîlnesc de asemenea în multe inscripţii din imperiu ; cf. expl. gr. : CIL, III, 10 596 ; 11 314 ; V, 8 031 = ILS, 760 ; ILS, 762 etc.

[6] CIL, III, 6 159 = 7 494 = ILS, 770 = Em. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, Bucureşti, 1976, nr. 233. Inscripţia s-a pus, după pacea încheiată în acelaşi an cu Athanaric, unul dintre şefii goţilor, în urma unui război de trei ani (Amm. Marcell., 27, 4—5 şi Zosimos, 4, 11).

dedicaţii lui Valens singur, chiar şi în Occident, unde conducea Valentinian I [7], fratele mai mare, al cărui nume trebuia să apară în respectivele inscripţii. Situaţii similare întîlnim şi pentru Valentinian I, onorat singur într-o serie de texte epigrafice [8]. Deducem din aceste cîteva exemple că nu se respecta întotdeauna „protocolul" impus de curtea de la Roma.

Nu ştim cît de înaltă fusese această *ara*, pentru ca la începutul textului să putem înscrie şi alte completări, în special titluri onorifice. În asemenea situaţie, propunem în forma cea mai concisă restituirea textului din inscripţia de la Romula Malva:

[DD.NN. Valenti et Val-
enti]niano fra[trib(us)],
[v]otis (decennalibus) felicit[er]

Dacă textul restituit de noi poate fi acceptat, acest document epigrafic capătă o importanţă istorică excepţională. În primul rînd, el ne asigură o stăpînire romană efectivă sub Valens în acest important centru urban de odinioară. Pînă acum, la Romula Malva, prezenţa romană după părăsirea Daciei a fost documentată de antichităţile creştine, de monede, de opaiţe şi de ceramică, toate databile în secolul al IV-lea [9].

Valens a purtat un război de trei ani (367—369) împotriva goţilor. Efortul trupelor imperiale s-a îndreptat prin cîmpia Bărăganului, spre *montes Serrorum* (munţii Buzăului), apoi spre sudul Moldovei, ceea ce arată că triburile germanice ameninţau aceste regiuni. În timpul operaţiilor armatei romane, flota imperiului a întins poduri de vase peste Dunăre între Transmarisca — Constantiniana Daphne şi la Noviodunum. Pacea se încheie la Noviodunum (pe o corabie) în iulie 369, după o importantă victorie romană împotriva lui Athanaric, *iudex potentissimus* al vizigoţilor thervingi. Condiţiile păcii au fost în defavoarea goţilor. Ei pierd calitatea de federaţi ai imperiului, renunţă la subsidiile anuale *(annona)* şi li se permite accesul la Dunăre, pentru comerţ, numai în două locuri. Valens, Valentinian I şi Gratian îşi iau în 369 titlul de *Gothicus maximus* [10].

Pînă acum nu avem nici o dovadă arheologică sau literară că Oltenia de azi ar fi intrat în teatrul războaielor dintre Valens şi goţi. Dacă atacurile goţilor s-ar fi extins şi în această parte, s-ar fi folosit ca loc de trecere pentru armatele romane podul lui Constantin cel Mare dintre Oescus şi

---

[7] ILS, 768 (Cartagina); ILS, 769 (Roma) etc.

[8] ILS, 763, 764 (= CIL, X, 1 656); 765 (= CIL, VI, 1 180); VI, 767 etc. Într-un caz, la Roma (ILS, 766), Valentinian îşi serbează singur *decennalia*. Tot astfel, acest împărat se întîlneşte singur onorat într-o inscripţie (inedită), recent descoperită lîngă Tomis (inf. A. A. Rădulescu).

[9] Material în mare parte inedit; cf. *Oltenia romană*, p. 194 şi 464 urm.; Oct. Toropu *Romanitatea tîrzie şi străromânii în Dacia sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 39—77 şi C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 4, p. 478. O valorificare a lui se va face de către Corneliu Tătulea, într-o monografie specială închinată Romulei Malva (teză de doctorat în lucru).

[10] Evenimente narate de către istorici contemporani: Amm. Marcell, XXVII, 5—9; Zosimos, IV, 10—11 şi Themistios, *Orationes*, ed. Teubner, (1965), p. 185—214. Cf. C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, III, Viena—Leipzig, 1928, 1, p. 43—55; L. Schmidt, *Gesch.d. deutschen Stämme bis z. Ausg. d. Völkerwanderung*: *Die Ostegremanen*, München, 1941, p. 224—233; A. Piganiol, *Hist. romaine*, t. IV, 2, *L'empire chrétien (325—395)*, Paris, 1947, p. 153—156; R. Vulpe, în *Swiatowit*, Varşovia, 1962, p. 313—318; R. Vulpe—I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, *Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968, p. 394—396 (I. Barnea); D. Tudor, *Les ponts romains du Bas-Danube*, Bucureşti, 1974, p. 167—170.

Sucidava[11]. Fiind prea îndepărtat și nelegat cu drumuri strategice de zona luptelor din răsăritul Munteniei și de la nord de delta Dunării, el a fost înlocuit cu podurile de vase amintite mai sus.

În timpul domniei lui Valens, stăpînirea romană se menținea puternică în cetățuia de la Sucidava, restaurată de către Constantin cel Mare odată cu vechiul drum roman ce o lega cu Romula Malva [12]. Podul, cetatea și drumul roman, ca opere strategico-economice ale aceluiași împărat, prin grandoarea lor ne arată că stăpînirea imperiului în veacul al IV-lea nu se mai limita, ca pînă aci, la simple capete de pod pe malul stîng al Dunării, ci se extinsese mult spre nord. Aceasta ne-a determinat (încă de acum 40 de ani) să atribuim ridicarea „Brazdei lui Novac de nord" aceluiași împărat, ca limită nordică a extinderii imperiului în cîmpia olteană și munteană [13]. Pînă la acest uriaș val de pămînt, stăpînirea romană s-a menținut netulburată în perioada de pace (332—367) dintre imperiu, goți și alte neamuri migratoare. Stipulațiile păcii de la Noviodunum din 369 au prelungit-o în favoarea lui Valens, pînă în momentul cînd se produc marile tulburări printre grupările gotice din răsărit, provocate de atacul hunilor (375).

După distrugerile carpo-gotice de la finele domniei lui Filip Arabul, Romula Malva nu mai era un oraș înfloritor, ci devenise o așezare de tip rural [14]. Recentele săpături arheologice (încă inedite) dovedesc continuitatea de viață locală, în afara vechilor ei fortificații, pe platoul ce se extinde la nord de „poarta lui Filip Arabul" (inf. Gh. Popilian). Deși este o locuire romană în forme modeste de viață, ea este totuși intensă în veacul al IV-lea (ceramica și monedele)[15]. Constantin cel Mare și succesorii săi, pînă la Valens, n-au mai restaurat orașul distrus. Deși ne lipsesc date, nu încape îndoială că în sînul Romulei Malva a fost instalată o mică garnizoană care avea ca supraveghere un sector din Brazda lui Novac situată la 17 km spre nord. Trupa putuse fi detașată din marea bază militară a Sucidavei.

Ceramica și monedele descoperite recent în vechiul castru roman de la Slăveni dovedesc și acolo prezență militară romană în veacul al IV-lea e.n. Se pare că peste pretoriu se zidise și o bazilică creștină [16].

La Romula Malva închinarea pentru cei zece ani de domnie ai lui Valens și Valentinian putuse fi ridicată în 374 e.n. de această anonimă garnizoană sau de către locuitorii din așezarea civilă. Pînă acum ea costituie ultimul document epigrafic roman databil pe teritoriul Olteniei romane.

---

[11] În realitate nu știm dacă la acea dată mai ființa acest pod, expus aluviunilor și blocurilor de ghiață; cf. D. Tudor, *Les ponts...*, p. 165 urm.

[12] D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, p. 415—454 cu bibliografia de la p. 466—486.

[13] Revista istorică română, XI—XII, 1941—1942, p. 135—148. Recentele săpături arheologice de la Pietroasele (jud. Buzău) și de la Hinova (jud. Mehedinți), precum și cercetarea Brazdei lui Novac de nord, *per lineam valli*, realizată de către Chr. M. Vlădescu, confirmă această datare. Circulația monetară (cf. C. Preda, *op. cit.*, *passim*) vine de asemenea în sprijinul acestei cronologii.

[14] D. Tudor, Historica, 1, 1970, p. 67—83; 3, 1974, p. 93—109 și *Oltenia romană*, ed. a IV-a, p. 38—39.

[15] D. Tudor, *op. cit.*, p. 194.

[16] *Ibidem*, p. 307.

FRAGMENT ÉPIGRAPHIQUE DATANT DU IVe SIÈCLE, DÉCOUVERT À ROMULA MALVA EN DACIE

RÉSUMÉ

L'A. a révisé en 1946 le text de inscription *CIL*, 8030 qui est aujourd'hui détruite (fig. 1). Il propose une nouvelle lecture :

[DD. NN. Valenti et Val-
enti] niano fra [*tribu*(*us*)]
[*v*]*otis* (*decennalibus*) *felicit*[*er*]

Donc, l'inscription date de l'année 374 et fut érigée par la garnison ou la population civile de la cité.

Ce document épigraphique est très important pour la présence de la domination romaine au nord du Danube après l'abandon de la Dacie par Aurélien (274).

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. .1 Romula Malva. Fragment d'une inscription dédiée en 374 à Valens et Valentinianus I.

UN PUȚ DIN SECOLELE II—III e.n. DESCOPERIT LA STRĂULEȘTI (BUCUREȘTI)

DE

MARGARETA CONSTANTINIU

În toamna anului 1967, datorită unui sondaj arheologic continuat și în anul 1968, au fost identificate, la Străulești, pe terenul C.A.P. -Otopeni, denumit de localnici „La nuci”, situat pe versantul nord-estic al colinei pe care se află stațiunea Străulești -Măicănești [1], de pe malul stîng al Colentinei, cîteva locuințe de suprafață și bordeie, precum și numeroase gropi dintre care cel puțin una a avut un caracter ritual [2]. Potrivit materialului ceramic, fibulelor din bronz cu piciorul întors pe dedesubt și profilul în D și monedelor romane din bronz de la sfîrșitul secolului al II-lea e.n. (moneda de la Septimiu Sever) [3] și de la jumătatea secolului al III-lea e.n. (moneda cu efigia lui Hostilianus)[4], obiectivele descoperite au fost atribuite dacilor liberi, a căror așezare, în curs de cercetare, se află mai spre sud-vest, pe platoul Măicănești.

Complexelor identificate în punctul „La nuci” li s-a adăugat o descoperire fortuită, făcută cu ocazia amenajării unui canal pentru alimentarea cu apă a unei pompe de irigație, aflată pe malul Colentinei, la limita de sud-est a terenului sondat, care în acest punct vine în contact nemijlocit cu cursul rîului.

Condițiile de cercetare a obiectivului descoperit de lucrătorii C.A.P.-Otopeni, au fost foarte anevoioase, apa și mîlul îngăduind doar obținerea cîtorva date aproximative și recuperarea materialului ceramic [5]. Este vorba de o groapă cilindrică cu diametrul de circa 0,80 m și adîncimea de 2 m, săpată în pămîntul galben argilos. Nivelul de la care pornea groapa nu a mai putut fi precizat, avînd în vedere că o nivelare masivă (probabil pentru construirea gheretei care adăpostește pompa de irigație) a suprimat atît stratul cenușiu de cultură, propriu locuirii din secolele II — III e. n., cît și solul castaniu viu. Interiorul gropii era acoperit cu o crustă pietrificată din concrețiuni calcaroase.

---

[1] Cercetările arheologice în stațiunea Străulești-Măicănăești, încă în curs, au fost efectuate de către Margareta Constantiniu (așezările prefeudale, secolele II—IV și VI—VII) și de către Panait I. Panait (așezările și cimitirele feudale); cf. *Cercetări arheologice în București*, II, București, 1965, p. 150—226; *București, materiale de istorie și muzeografie*, VI, București, 1968, p. 43—81 și VII, București, 1969, p. 13—19.

[2] Margareta Constantiniu, în *București, materiale de istorie și muzeografie*, VII, București, 1969, p. 19—28.

[3] Moneda a fost identificată la Cabinetul numismatic al Muzeului de istorie a municipiului București.

[4] Moneda a fost identificată la Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie din București.

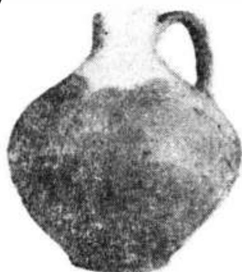
[5] La acțiunea de salvare a participat și Panait I. Panait.

1

2

3

4

5

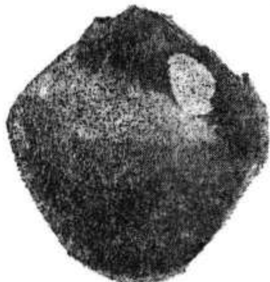
6

7

8

9

Fig. 1. Ceramică descoperită în groapă.

Din mîlul de la fundul gropii au fost scoase zece vase din lut pentru păstrat lichide, cu una sau două torți (fig. 1) [6]. Toate au fost lucrate la roată din pastă fină cenușie, cu înălțimea variind între 0,18 m și 0,32 m, excepție făcînd vasul de la fig. 1/8, a cărui înălțime este de 0,429 m. Pasta din care au fost modelate conține nisip fin cu numeroase paiete de mică și concrețiuni calcaroase. Pentru trei din vase (fig. 1/3,4,7) s-au folosit, ca degresant, și pietricele albe. Recipientele au fost arse uniform la cenușiu, mai închis sau mai deschis. Deși suprafața vaselor a fost corodată de apa în care au stat, totuși s-a putut constata că ele au avut exteriorul lustruit, uneori urmele polizorului fiind vizibile. Acest lustru este de nuanțe diferite; cenușiu-negru, păstrat mai bine (vasele de la fig. 1/1, 6, 8, 9 și vasul neîntregibil); cenușiu-închis pe vasele de la fig. 1/2, 4, 5, 7 și cenușiu-deschis pe vasul de la fig. 1/3.

Din punct de vedere al formei se deosebesc trei categorii de vase: 1; urcioare (fig. 1/1—3, 9); 2, căni (fig. 1/4—6); 3, amfore (fig. 1/7—8).

1. Urcioarele au corpul globular, gîtul strîmt și scund, fundul inelar. Toarta lată, cu una sau două caneluri mediane, se prinde pe gît și umărul vaselor. Un singur exemplar (fig. 1/1) are gura întreagă în forma unei cupe terminată cu o buză îngroșată și teșită, cu o ușoară șănțuire în interior. Pe urciorul nr. 2 (fig. 1) se zăresc urmele unui decor de linii lustruite pe gît și umăr.

2. Cănile sînt de două tipuri:

2/a. Căni cu corpul bombat avînd diametrul maxim către umăr, gîtul tronconic, marginea ușor evazată, buza rotunjită, fundul inelar și toarta din bandă lată, prinsă pe gît și umăr. Cana nr. 4 (fig. 1) are toarta cu nervură mediană și pe umăr un decor în rețea realizat în tehnica lustruirii iar cana de la fig. 1/5 are sub buză o nervură.

2/b. Cană cu profilul mai zvelt, ușor piriform, cu gîtul mai înalt decît la tipul 2/a și marginea cilindrică puțin mai largă decît gîtul, despărțită de acesta printr-un prag (fig. 1/6). Spărtura din dreptul torții indică prinderea ei pe gît și pe umărul vasului.

3. Amforele au corpul bombat ușor bitronconic și fundul inelar. Amfora nr. 7 (fig. 1), păstrează o singură toartă care este de tipul cu canelură mediană. Gîtul este spart din vechime. Amfora nr. 8 (fig. 1)— cea mai mare — are gura trompetiformă și buza îngroșată și rotunjită. Toartele sînt sparte din vechime. Un ornament lustruit în rețea se păstrează pe umăr și pe gît, iar la baza umărului sînt trei linii incizate. (fig. 2).

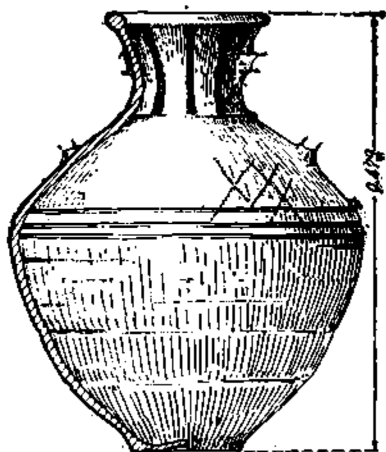

Fig. 2. Ceramică descoperită în groapă

Cele zece vase își au originea, ca tehnică de lucru, de ardere și de ornamentație în Latène-ul geto-dacic. În ceea ce privește forma, urcioa-

[6] Din lotul de 10 vase s-au putut întregi total sau parțial 9 vase.

rele reproduc prototipuri romane binecunoscute şi apar în complexele dacilor liberi de pretutindeni dar, comparativ cu alte forme, sînt mai rare. În raza oraşului Bucureşti au fost descoperite atît în aşezarea vecină de la Străuleşti — Măicăneşti [7], cît şi în cea de la Militari — Cîmpul Boja [8]. Cît despre căni, dacă la primele două, tradiţia Latène geto-dacică este evidentă, la cea de-a treia în schimb se constată contactul cu lumea romană şi cea carpică [9]. Amforele sînt întîlnite atît în aşezarea vecină, cît şi în aşezarea dacilor liberi de la Lacul Tei [10]. Dar această formă de vas este frecventă în mediul carpic, unde se cunosc mai multe variante [11].

Din analiza materialului ceramic descris mai sus, precum şi din amplasarea gropii în imediata apropiere a locuinţelor dacilor liberi de pe terenul „La nuci", reiese că atît groapa, cît şi inventarul ei au aparţinut acestei populaţii. Detaliile gropii care o deosebesc de toate celelalte aflate în aşezările dacilor liberi, faptul că aceasta a fost săpată pînă la pînza freatică şi avînd în vedere că a conţinut în exclusivitate recipiente cu toartă, se poate afirma că avem de-a face cu un puţ pentru apă potabilă. Prezenţa unei fîntîni în imediata apropiere a rîului poate fi explicată dacă ţinem seama că rîul curgea pe un pat de mîl din care cauză apa era mereu tulbure, iar în verile secetoase debitul de apă era minim. Pentru teza noastră pledează şi prezenţa resturilor de frînghie şi lemn găsite în mîlul din fundul gropii, care au folosit desigur la coborîrea vaselor pentru scoaterea apei. Acest procedeu este întrebuinţat şi azi în unele zone din ţară. Rămînerea vaselor în puţ s-a produs fără îndoială accidental prin ruperea torţii sau prin desprinderea sforii. Ipoteza că groapa ar fi avut o funcţie rituală legată de cultul apei (al izvorului) [12] nu poate fi respinsă, dar nici argumentată, încît rămînem la teza existenţei unui puţ obişnuit pentru apă. Este prima descoperire de acest fel făcută în cadrul culturii dacilor liberi.

UN PUITS DES IIe IIIe SIÈCLES DE N. È. DÉCOUVERT À STRĂULEŞTI (BUCAREST)

RÉSUMÉ

Au lieu-dit « La Nuci », à proximité de la station Străuleşti-Măicăneşti, au bord de la rive gauche de Colentina, on a fortuitement découvert un trou cylindrique profond d'env. 2 m, qui a livré dix vases en céramique. Analysant les caractères de la fosse et des récipients trouvés au fond, l'auteur considère qu'il s'agit d'un puits pour en tirer l'eau aménagé par les Daces libres des IIe — IIIe siècles de n. è., dont les habitations se trouvaient à proximité.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1—2. Céramique découverte dans la fosse.

---

[7] Cf. *Bucureşti, materiale de istorie şi muzeografie*, VI, Bucureşti, 1968, p. 47, fig. 2/3.
[8] Săpături arheologice efectuate de Vlad Zirra şi Gh. Cazimir.
[9] Cf. Gh. Bichir, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973, p. 81—82 şi pl. CXXI/2.
[10] Cf. *Bucureşti...*, *loc. cit.*, p. 47, fig. 2/1,5. Aşezarea de la Lacul Tei a fost cercetată de Dinu V. Rosetti, iar materialul, inedit, se află în depozitul MIMB.
[11] Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 80—81 şi pl. CXII/4; CXIV/1—4; CXV/1—4; CXVI/1—4; CXVII/1—4; CXVIII/1, 3, 4; CXIX/1—3; CXLII/3; CXLVII/2—5; idem, în *Thraco-Dacica*, Bucureşti, 1976, p. 294, fig. 3/1—2.
[12] Referinţa asupra cultului apei o deţinem de la Gh. Bichir.

INSTITUTUL DE TRACOLOGIE

Prin decret prezidenţial, semnat de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, Secretar General al Partidului Comunist Român, Preşedinte al Republicii Socialiste România, a luat fiinţă un nou for ştiinţific, de mult aşteptat atît de specialiştii din ţara noastră şi din străinătate, cît şi de opinia publică de la noi: *Institutul de tracologie*.

Scopul institutului este de a coordona în mod unitar cercetările multidisciplinare privitoare la studiul istoriei şi civilizaţiei traco-geto-dacilor şi daco-romanilor. De aceea în cadrul noului institut îşi vor desfăşura activitatea de cercetare specialişti din toate domeniile: istorie, arheologie, lingvistică, etnografie, folclor, antropologie, istoria artei etc. Aceasta corespunde dealtfel, direcţiei generale a ştiinţei şi tehnicii mondiale, care pune la baza cercetării actuale interdisciplinaritatea. Fără îndoială că printr-un efort comun se poate obţine o imagine mai clară asupra unor fenomene istorice complexe. Este ştiut că arheologia aduce o contribuţie fundamentală la cunoaşterea civilizaţiei istoriei traco-geto-dacilor, sub toate aspectele sale, atît în domeniul vieţii materiale, cît şi în acela al celei spirituale, dar investigaţia lingviştilor, antropologilor, etnografilor, istoricilor de artă, folcloriştilor etc. vine cu un surplus de documentare şi interpretare, absolut necesar pentru dobîndirea unei viziuni mai complete şi mai clare asupra lumii tracice şi geto-dace, cît şi asupra procesului însuşi al etnogenezei noastre, întrucît preocupările noului institut îmbrăţişează toată perioada de la constituirea neamurilor tracice, pe pragul dintre mileniul al III-lea şi al II-lea i.e.n., pînă la încheierea procesului formării poporului român. Fără îndoială că preocupările membrilor institutului se vor extinde şi asupra perioadei premergătoare, cu milenii, cristalizării neamurilor tracice, cît şi asupra celei următoare încheierii etnogenezei noastre, întrucît unul dintre obiectivele urmărite de institut este şi acela de a studia şi valorifica, ştiinţific şi educaţional, moştenirea tracică şi supravieţuirile acesteia pînă în zilele noastre. Pe plan intern şi internaţional se vor populariza rezultatele cercetărilor interdisciplinare, fie prin participări la reuniuni ştiinţifice de profil, fie prin publicaţii. Prin decret se prevede editarea unui buletin al institutului, care să apară semestrial şi care se va numi „Thraco-Dacica”. Buletinul continuă publicaţia, cu aceeaşi denumire, pe care istoricii şi arheologii români au tipărit-o în cinstea celui de al II-lea Congres internaţional de tracologie, ale cărui lucrări s-au desfăşurat la Bucureşti în 1976. Paginile noului buletin sînt deschise tuturor specialiştilor, care pot aduce, în domeniul lor de investigaţie, o contribuţie originală privind problemele de tracologie, înţeleasă în sens interdisciplinar. Studiile vor fi publicate în limba română, cu rezumate într-o limbă de circulaţie internaţională sau direct în limbă străină. Sînt în proiect şi lucrări monografice, cu teme legate de istoria şi civilizaţia traco-geto-dacă şi daco-romană.

Institutul de tracologie colaborează în primul rînd cu institutele de arheologie şi istorie, dar şi cu muzeele judeţene şi cu alte instituţii. El nu se suprapune acestor instituţii şi nici nu este subordonat altora. Institutul de tracologie are un profil ştiinţific multidisciplinar şi social-politic propriu, bine individualizat. Institutul va sprijini activitatea ştiinţifică a facultăţilor şi a muzeelor şi va acorda asistenţă ştiinţifică la restaurarea şi conservarea monumentelor traco-geto-dace, romane şi daco-romane, va îndruma studenţi în cadrul practicii în producţie şi va colabora cu Comitetele judeţene de cultură şi educaţie socialistă, cu Societatea de ştiinţe istorice şi cu alte instituţii de cultură în vederea valorificării rezultatelor cercetărilor, îndrumării unitare a acestora şi popularizării cunoştinţelor despre traco-geto-daci şi daco-romani.

Institutul de tracologie va organiza două simpozioane pe an la nivel naţional, atît în Bucureşti, cît şi în alte centre din ţară. Primul s-a ţinut în Bucureşti la 8 decembrie 1979, iar cel următor îşi va desfăşura lucrările în luna mai 1980, la Drobeta-Turnu Severin. În afară de aceasta, institutul va organiza colocvii sau seziuni ştiinţifice împreună cu muzeele judeţene.

Tot în decembrie 1979 a avut loc o asemenea manifestare mixtă cu Muzeul de istorie, din Rm. Vîlcea, cu ocazia sărbătoririi unui secol de la atestarea documentară a Băilor Govora unde există o secţie de arheologie şi de carte românească a Muzeului din Rm. Vîlcea. Alături de aceste reuniuni ştiinţifice pe plan local, care au drept scop a trezi în marele public şi în special în rîndul tineretului nostru, nu numai interesul faţă de trecutul proporului nostru,

sprijinit pe tezaurul multimilenar traco-geto-dac şi pe cel roman, dar şi dragostea față de acest trecut. Institutul va desfăşura o activitate care să dezvolte patriotismul generației care construieşte societatea socialistă multilateral dezvoltată, conştientă că temelia prezentului și viitorului are o vechime de milenii, pe aceleaşi meleguri ale noastre de azi.

În scopul cunoaşterii peste hotare a rezultatelor cercetării multidisciplinare româneşti în domeniul tracologiei, institutul va participa la congrese şi reuniuni internaționale de profil şi va coordona întreaga desfăşurare a participării delegațiilor româneşti. În anul 1980 va avea loc la Viena al III-lea Congres internațional de tracologie; la Londra s-a organizat tot în acest an un colocviu româno-englez cu tema „Dacii în vremea lui Burebista", iar la Roma un altul, româno-italian, cu tema „Dacia preromană și romană şi relațiile dacilor cu Imperiul roman". Se înțelege că la asemenea manifestări institutul de tracologie va trebui să fie prezent.

Sarcini deosebit de importante și de mare răspundere revin institutului în organizarea pe plan republican şi corespunzător hotărîrii superioare de partid şi de stat a aniversării, în 1980, a împlinirii a 2050 de ani de la constituirea primului stat dac centralizat și independent, sub Burebista.

Membrii institutului sînt cercetători ştiinţifici, cadre didactice, muzeografi, specialişti în domeniul arheologiei, istoriei, numismaticii, lingvisticii, antropologiei, etnografiei, folclorului istoriei artei etc., care au adus o contribuţie în lămurirea unor probleme de tracologie. O strînsă legătură se va realiza între institut şi învăţămînt. Dealtfel, Institutul de tracologie — care are sediul în Bucureşti —, s-a creat pe lingă Facultatea de istorie-filozofie a Universității din Bucureşti, iar cele două filiale, una la Iași și alta la Cluj-Napoca, depind de universitățile respective.

Conducerea institutului este asigurată de Consiliul științific, alcătuit din preşedinte, care este directorul, şi membri reprezentînd diferitele ramuri de activitate ştiinţifică și social-politică. Institutul are doi secretari, dintre care unul va reprezenta institutul şi pe directorul acestuia în fața altor instituții.

Decretul de înființare prevede, printre altele, că toate cheltuielile necesare bunei desfăşurări a activității institutului vor fi suportate de Ministerul Educației şi Învăţămîntului, care, împreună cu Prezidiul Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, va aproba planul de activitate şi va desemna pe noii membri, cu acordul instituțiilor în care își desfăşoară activitatea.

Planul tematic al institutului de tracologie constă din însumarea — centralizarea —, temelor înscrise în planurile institutelor, catedrelor şi muzeelor de profil. În felul acesta se va putea realiza o evidenţă a tuturor activităţilor privitoare la probleme de tracologie şi se vor înlătura unele lipsuri. Conducerea institutului — potrivit unei hotărîri superioare —, îşi va da avizul asupra repartizării fondurilor afectate unităţilor de profil pentru săpături arheologice sau alte cercetări de tracologie.

Institutul de tracologie va colabora cu institute similare din străinătate, cu edituri și va realiza un larg schimb de publicaţii de specialitate, în primul rînd cu Buletinul Institutului de tracologie — „Thraco-Dacica" —, al cărui prim volum va apare pînă în iunie 1980.

D. Berciu
Directorul Institutului de tracologie

HENRIETTA TODOROVA, *Ovčarovo. Praistoričeska seliščna mogila*, Sofia, 1976, 35 p. text, 90 pagini ilustrații (multe în culori) + un rezumat în limbile franceză, germană și rusă.

Așezarea de la Ovčarovo este situată în apropiere de orașul Tîrgoviște din NE Bulgariei, într-o zonă bogată în așezări neo-eneolitice de tip *tell*, pe care autoarea le numește în limba bulgară așezări-movile și de aceea în l. franceză s-a tradus — evident necorespunzător — prin *tumulus*. În schimb în traducerea germană, datorată probabil chiar autoarei, se folosește corect termenul *tell*.

Săpăturile din această așezare — cercetată în întregime, ceea ce trebuie recunoscut că reprezintă o realizare importantă — au identificat 13 niveluri („orizonturi") de locuire, numerotate de jos în sus. Primele patru (I—IV) aparțin eneoliticului vechi, așa-zisei culturi Polianica; nivelurile V—VII, eneoliticului mijlociu — sfîrșitul culturii Polianica (în paranteză se precizează „faza Spanțov"); nivelurile VIII—X (incendiate), eneoliticului tîrziu — prima fază a culturii Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI și, în sfîrșit, nivelurile XI—XIII (dintre care XII a fost și el distrus prin incendiu) fazei a doua a aceleiași culturi. Toate aceste niveluri sînt datate în a doua jumătate a mileniului V î.e.n., potrivit datelor C 14 calibrate (datele C 14 menționate în textul bulgar sînt 3850±60 pentru nivelul V și 3470±60 pentru nivelul XII).

Prima așezare a fost construită pe o mică peninsulă de pe malul unui rîu, la 2 km de satul Ovčarovo, începîndu-se prin ridicarea unei palisade rectangulare de lemn de 24×21 m, cu cîte o poartă la N și la S. S-au construit apoi șase locuințe, pe două șiruri paralele, cu platformă de lemne. Deși se spune că din pricina creșterii populației s-a ajuns la o „construire intensivă a terenului așezării", în rezumate nu se dau indicații precise în această privință, dar din planurile așezărilor din nivelurile II și IV rezultă că este vorba de extinderea suprafeței construite și de sporirea numărului locuințelor, construite tot în șiruri paralele; dreptunghiulare și orientate N—S, locuințele sînt destul de mari, unele prezentînd urme de platforme și avînd cîte două sau mai multe încăperi și aproape în fiecare descoperindu-se resturile unei vetre (sau a unui cuptor). Din planul „substructurii" se vede că în afară de incinta-palisadă rectangulară, la început au mai fost construite și alte palisade în zona de sud și de sud-est, menținute în parte și în nivelul II, în timp ce în nivelul IV palisadele au dispărut complet.

Ocupația principală a locuitorilor a fost în chip firesc cultivarea plantelor, descoperindu-se un fel de „pluguri primitive" (fără a se da alte detalii și fără a fi ilustrate), săpăligi, seceri de lemn „cu dinți de ceramică" (nici acestea nu sînt ilustrate) și semințe de grîu (două varietăți) și de orz. În ceea ce privește creșterea animalelor, bovinele ocupă primul loc, urmate de porcine și ovi-caprine. Se vîna în special cerbul, mistrețul, bourul, ursul, iepurele etc.

În cursul descrierii materialelor arheologice, numai pentru ceramică și uneori pentru plastică se indică deosebirile dintre diferitele straturi. Cele mai frecvente unelte sînt topoarele de piatră șlefuită și cuțitele, răzuitoarele și străpungătoarele de silex. În schimb săgețile de silex sînt rare. Nu se amintește însă de topoarele de silex — și dealtfel nici nu sînt ilustrate —, ceea ce înseamnă că nu s-au găsit, deși ele sînt așa de specifice și de numeroase în așezările culturii Gumelnița. Alte unelte și arme erau de os și de corn, alături de care se menționează obiectele de podoabă și statuetele. Arama e foarte rară, în special obiecte de podoabă, dar fără a se face precizări stratigrafice și fără să fie ilustrate.

Într-una dintre locuințe (fără altă precizare) s-au găsit resturile unui război de țesut, iar în așezare în general multe greutăți de lut ars pentru războiul de țesut, ceea ce ar arăta — după autoare — că s-ar putea vorbi de „o diviziune secundară a muncii" — ipoteză care ar putea fi luată în discuție dacă greutățile ar fi fost găsite toate în aceeași locuință.

În ceea ce privește ceramica, faptul că în unele locuri („locaux" în rezumatul francez și „Fundstelle" în cel german) incendiate s-au găsit fragmente ceramice în mare cantitate pe o suprafață de 100 m² o determină pe autoare să creadă că aceasta ar fi dovada unor ateliere ceramice; dar este totuși imposibil ca în preajma locuințelor sau chiar în locuințe să se fi aflat asemenea cuptoare (din planuri rezultă dealtfel că toată suprafața așezărilor respective era ocupată de locuințe), deoarece se știe că în cuptoarele pentru ceramica gumelnițeană decorată în grafit era

nevoie de o temperatură de peste 1 000°C. Curioasă pare afirmaţia că în hambarul („grenier") locuinţei centrale (din nou nu se indică nivelul) s-au descoperit peste 100 de vase sparte prin prăbuşirea locuinţei incendiate, afirmaţie care ar putea fi acceptată dacă am admite că una dintre încăperile fără vatră ale unei locuinţe cu două sau mai multe camere ar fi avut rolul de magazie.

Deşi se vorbeşte despre cele două categorii ceramice — fină şi comună —, abia la sfîrşitul rezumatului şi în legendele figurilor se dau indicaţii stratigrafice în acest domeniu. Se spune că 5% (sau aproape) din ceramica comună (de provizii) este decorată în acelaşi fel cu aceea a fazei Boian-Vidra (textul francez e dealtfel mai puţin clar decît cel german), ceea ce ar însemna că este vorba de un element comun celor două culturi (respectiv Polianica şi Boian) „şi nu de prezenţa culturii Boian (faza Vidra) la sud de Dunăre". Toţi specialiştii ştiu însă că în tell-urile din NE Bulgariei faza Vidra este reprezentată prin straturi masive de cultură, aşa încît afirmaţia autoarei nu ni se pare întemeiată. Aşa-zisa cultură Polianica este mai degrabă un aspect al fazei de tranziţie de la cultura Boian la cultura Gumelniţa, multe dintre străchini amintind şi de stratul Gumelniţa A_1. Şi dealtfel se ştie că buzele uşor-crestate — întîlnite pe multe vase din nivelul IV de la Ovčarovo — sînt caracteristice pentru cultura Boian. Însuşi faptul că autoarea defineşte nivelurile V—VII ca aparţinînd „sfîrşitului culturii Polianica (faza Spanţov)" vine în sprijinul afirmaţiei noastre.

În ceea ce priveşte plastica, se aminteşte de „idolii" în picioare cu suprafaţa neornamentată din eneoliticul recent şi de cei goi în interior şi cu steatopigie pronunţată, ca şi de cei de os, cărora li se adaugă două statuete de lut, aşezate, una feminină şi alta masculină. În eneoliticul vechi şi mijlociu figurinele sînt mai rare, fiind caracteristice cele plate. Se vorbeşte şi despre statuete de femei gravide, dar din rezumat nu rezultă din ce etapă datează. Dintre statuetele de animale — care, în toate cazurile sînt modelate din lut — cea mai interesantă descoperire o constituie şase piese aflate împreună într-una dintre locuinţele arse ale ultimului nivel, toate reprezentînd bovine.

O descoperire asupra căreia autoarea se opreşte mai mult este aceea pe care o numeşte „scena de cult din nivelul IX", compusă din 26 piese miniaturale de lut ars: trei statuete feminine, trei măsuţe, trei văscioare cu capace, nouă scăunele, trei tobe, două străchioare şi trei alte obiecte dreptunghiulare şi plate, avînd colţurile inferioare modelate oarecum ca nişte tălpi pentru a putea sta pe muchie, iar una dintre ele cu un fel de colţuri la partea superioară. Aceste trei piese sînt pictate cu diferite motive geometrice: cercuri concentrice, unghiuri concentrice, spirale, grupe de linii paralele verticale sau orizontale etc. şi sînt considerate ca reprezentînd „sanctuare" (dar forma lor nu aminteşte în nici un fel de vreo construcţie), iar elementele decorului ar fi simboluri care o fac pe autoare să încline spre convingerea că „în eneolitic (şi chiar în neolitic) cultul principal era al soarelui, al lunei şi al elementelor", iar „gestul de adoraţie, atît de caracteristic pentru idolii de lut ai epocii, este adresat divinităţilor acestui panteon", ceea ce „ar rezolva problema interpretării idolilor din SE Europei, care nu pot fi divinităţi, ci reprezintă pe intermediarii între om şi forţele superioare, cărora idolii trebuie să le adreseze rugăciuni şi să le transmită dorinţele oamenilor".

În fapt nu există motive valabile care să ne facă să credem că într-adevăr cele trei obiecte amintite reprezintă sanctuare şi nici că întreaga scenă ar reprezenta „o copie în miniatură a unui templu foarte îndepărtat de ... Ovčarovo, care nu-şi putuse permite luxul să întreţină un templu şi care era consacrat cultului soarelui". Modelul de lut ars de la Căscioarele arată foarte bine în ce fel îşi făceau membrii comunităţilor gumelniţene modelele de sanctuare — şi desigur că un asemenea model nu implică neapărat că originalul va fi fost la cine ştie ce distanţă. Cît priveşte cultul soarelui, al lunii şi al „elementelor", este vorba, să ni se ierte că o spunem, numai de imaginaţie şi nu de fapte. Dealtfel tot aşa de ciudată ni se pare şi interpretarea statuetelor umane din acest mic complex de cult; dacă se ştie că unii cercetători consideră statuetele drept reprezentînd pe adoranţi şi nu divinitatea, pînă acum nimeni nu le-a atribuit rolul de „idoli intermediari" — mai ales că, după cîte ştim, idolii erau ei înşişi reprezentările unor divinităţi. Aşa precum am mai spus şi cu alt prilej, pentru a se renunţa la vechea interpretare a statuetelor drept reprezentări ale divinităţii, aceasta trebuie înlocuită cu una plauzibilă şi nu cu interpretări fanteziste, care nu se sprijină decît pe afirmaţii.

Între modelele de locuinţe de lut ars, obişnuite fazei Spanţov şi culturii Gumelniţa, merită să fie semnalată şi descoperirea unui model mai deosebit în nivelul IX, reprezentînd interiorul unei locuinţe fără acoperiş, cu pereţii scunzi şi o deschidere pentru uşă, susţinută pe patru picioare, model care aminteşte foarte bine cunoscutele modele de locuinţe de la Popudnia, în Ucraina de Vest, datînd din faza Cucuteni B şi care de multe ori au fost interpretate ca reprezentări de locuinţe pe piloni, interpretare pe care am combătut-o mai demult. Modelul de la Ovčarovo — unde fireşte

n-au existat locuinţe pe piloni! — este o confirmare în plus că asemenea modele nu redau exact locuinţele, ci erau destinate să dea o imagine a interiorului lor, căci şi acest model şi cele de la Popudnia au în interior un mic cuptor.

În încheiere se vorbeşte despre legăturile culturale directe ale populaţiei de la Ovčarovo, reprezentate prin importuri, cu cultura Sava, cu Valea Mariţei şi cu cultura Cucuteni (transcrisă în limba franceză... Koukoudéni!), afirmaţii documentate numai în textul bulgar, din care înţelegem că se vorbeşte despre legăturile dintre aria culturii Kodjadermen-Gumelniţa-Karanovo VI şi aceea a culturii Cucuteni-Tripolie din Moldova şi dintre cultura Polianica şi fazele Boian-Vidra şi Boian-Spanţov din Muntenia.

În apropierea aşezării s-au descoperit resturile foarte răvăşite a două necropole de înhumaţie de tip Hocker, cu corpurile pe stînga şi cu capul spre est, avînd un inventar modest de ceramică slab arsă.

Cu toate cele cîteva obiecţii făcute în rîndurile de mai sus, trebuie subliniat favorabil faptul că, la scurt timp după încheierea săpăturilor de la Ovčarovo, Henrietta Todorova a publicat o dare de seamă relativ amplă (textul bulgar avînd peste 30 de pagini) asupra săpăturilor din această aşezare şi asupra rezultatelor obţinute, foarte bogat ilustrată. Avînd în vedere că e vorba de o săpătură exhaustivă, ar fi fost totuşi de dorit ca rezumatul în limbi străine să fie mai detaliat. În ceea ce priveşte ilustraţia, menţionăm că planşele în culori sînt admirabil reproduse, iar figurile alb-negru mulţumitoare. Este regretabil totuşi că ilustrarea materialelor nu s-a făcut în succesiunea firească a nivelurilor stratigrafiei şi de aceea o imagine mai precisă a materialelor fiecărui nivel se obţine cu oarecare greutate*.

Vladimir Dumitrescu

* Regretăm că în recenzia noastră din SCIVA, 30, 1979, 4, p. 637, s-au strecurat trei greşeli: în col. 1, r. 4, este scris *1978* în loc de *1972*; în col. 1, r. 16, *Cerniş* in loc de *Cernih* şi in col. 2, r. 11, *nu sînt* in loc de *sînt*.

Quaderni di Storia, 1 (gennaio — giugno 1975). Bari, Edizioni Dedalo, 162 p. in 16⁰, poligrafiate.

Recenzentul se scuză pentru zăbava cu care semnalează apariţia acestor „Caiete de Istorie'' (despre a căror publicare în continuare mărturiseşte a nu avea ştiinţă), editate de Luciano Canfora cu un grup de colaboratori recrutaţi din Italia, Franţa şi Germania. Ceea ce deosebeşte noua publicaţie de alte periodice închinate studiului antichităţii e, înainte de toate, intenţia de a oferi cititorului o istorie totală, în spiritul definiţiei lui Voltaire din *Enciclopedie* („*Si vous n'avez pas autre chose à nous dire, sinon qu'un Barbare a succédé à un autre Barbare sur les bords de l'Oxus et de l'Iaxarte, en quoi êtes-vous utile au public?*''), în al doilea rînd, o adeziune cel puţin principială la metoda materialismului istoric, pe care unii dintre colaboratorii *Caietelor* se străduiesc s-o aplice în chip deliberat şi de care alţii sînt cel puţin influenţaţi.

În sumarul primului număr, deopotrivă variat şi interesant, sînt de relevat, pe lingă nota directorului revistei Luciano Canfora, *Marx e Engels sulle classi romane*, şi studiul lui Paul Pédech, *Le paysage chez les historiens d'Alexandre*, alte contribuţii nu mai puţin originale, precum: Innocenzo Cervelli, *Droysen dopo il 1848 e il concetto di Cesarismo*; Jacques Dumont, *Les dauphins d'Apollon*; Oddone Longo, *La polis, le mura, le navi* (Tucidide, VII, 77, 7); Bertrand Hemmerdinger, *L'esclavagisme antique vu par le thermidorien Volney;* Domenica Paola Orsi, *L'anno stagionale: Tucidide e Senofonte*.

Studiul lui Cervelli, cel mai lung şi mai amănunţit din toate, depăşeşte sensibil sfera de preocupări a revistei noastre. Acel al lui Dumont strînge laolaltă informaţii utile cu privire la locul delfinului în mitologia greacă şi la legăturile lui cu Apollon, în unele cetăţi (începînd cu Miletul) adorat ca *Delphinios*. Contribuţia lui Oddone Longo, elenistul de la Padova, e o pătrunzătoare exegeză a unei fraze din Tucidide, VII, 777, 7, pusă în gura lui Nicias după eşecul expediţiei siracuzane. Descrierea situaţiei care a prilejuit-o se împleteşte cu analiza conceptuală a celor trei factori care, în judecata istoricului, reprezintă chezăşia de dăinuire a Atenei: corpul civic (armata), incinta zidurilor lungi şi flota. Nota semnată B. Hemmerdinger e o simplă reproducere a paginii din Volney, într-un curs la École Normale Supérieure, în care cunoscutul orientalist sublinia viguros caracterul sclavagist al civilizaţiilor greacă şi romană, raportîndu-se în treacăt la fragmentul din Ctesicles pe temeiul căruia s-a pretins multă vreme că în zilele lui Demetrios din Faleron atenienii stăpîneau 400 000 de sclavi. „Cet admirable réalisme historique nous change agréablement de l'hypercritique du XX-e siècle'', notează B.H., care respinge astfel *de plano* încercările din zilele noastre de a reduce la proporţii acceptabile cifrele ocazional oferite de texte cu privire la numărul sclavilor în Atena, la sfîrşitul secolului al IV-lea. O asemenea atitudine se dis-

n-au existat locuinţe pe piloni! — este o confirmare în plus că asemenea modele nu redau exact locuinţele, ci erau destinate să dea o imagine a interiorului lor, căci şi acest model şi cele de la Popudnia au în interior un mic cuptor.

În încheiere se vorbeşte despre legăturile culturale directe ale populaţiei de la Ovčarovo, reprezentate prin importuri, cu cultura Sava, cu Valea Mariţei şi cu cultura Cucuteni (transcrisă în limba franceză... Koukoudéni!), afirmaţii documentate numai în textul bulgar, din care înţelegem că se vorbeşte despre legăturile dintre aria culturii Kodjadermen-Gumelniţa-Karanovo VI şi aceea a culturii Cucuteni-Tripolie din Moldova şi dintre cultura Polianica şi fazele Boian-Vidra şi Boian-Spanţov din Muntenia.

În apropierea aşezării s-au descoperit resturile foarte răvăşite a două necropole de înhumaţie de tip Hocker, cu corpurile pe stînga şi cu capul spre est, avînd un inventar modest de ceramică slab arsă.

Cu toate cele cîteva obiecţii făcute în rîndurile de mai sus, trebuie subliniat favorabil faptul că, la scurt timp după încheierea săpăturilor de la Ovčarovo, Henrietta Todorova a publicat o dare de seamă relativ amplă (textul bulgar avînd peste 30 de pagini) asupra săpăturilor din această aşezare şi asupra rezultatelor obţinute, foarte bogat ilustrată. Avînd în vedere că e vorba de o săpătură exhaustivă, ar fi fost totuşi de dorit ca rezumatul în limbi străine să fie mai detaliat. În ceea ce priveşte ilustraţia, menţionăm că planşele în culori sînt admirabil reproduse, iar figurile alb-negru mulţumitoare. Este regretabil totuşi că ilustrarea materialelor nu s-a făcut în succesiunea firească a nivelurilor stratigrafiei şi de aceea o imagine mai precisă a materialelor fiecărui nivel se obţine cu oarecare greutate*.

Vladimir Dumitrescu

---

* Regretăm că în recenzia noastră din SCIVA, 30, 1979, 4, p. 637, s-au strecurat trei greşeli: în col. 1, r. 4, este scris *1978* în loc de *1972*; în col. 1, r. 16, *Cerniş* în loc de *Cernih* şi în col. 2, r. 11, *nu sînt* în loc de *sînt*.

Quaderni di Storia, 1 (gennaio — giugno 1975). Bari, Edizioni Dedalo, 162 p. in 16⁰, poligrafiate.

Recenzentul se scuză pentru zăbava cu care semnalează apariţia acestor „Caiete de Istorie" (despre a căror publicare în continuare mărturiseşte a nu avea ştiinţă), editate de Luciano Canfora cu un grup de colaboratori recrutaţi din Italia, Franţa şi Germania. Ceea ce deosebeşte noua publicaţie de alte periodice închinate studiului antichităţii e, înainte de toate, intenţia de a oferi cititorului o istorie totală, în spiritul definiţiei lui Voltaire din *Enciclopedie* („*Si vous n'avez pas autre chose à nous dire, sinon qu'un Barbare a succédé à un autre Barbare sur les bords de l'Oxus et de l'Iaxarte, en quoi êtes-vous utile au public?*"), în al doilea rînd, o adeziune cel puţin principială la metoda materialismului istoric, pe care unii dintre colaboratorii *Caietelor* se străduiesc s-o aplice în chip deliberat şi de care alţii sînt cel puţin influenţaţi.

În sumarul primului număr, deopotrivă variat şi interesant, sînt de relevat, pe lîngă nota directorului revistei Luciano Canfora, *Marx e Engels sulle classi romane*, şi studiul lui Paul Pédech, *Le paysage chez les historiens d'Alexandre*, alte contribuţii nu mai puţin originale, precum: Innocenzo Cervelli, *Droysen dopo il 1848 e il concetto di Cesarismo*; Jacques Dumont, *Les dauphins d'Apollon*; Oddone Longo, *La polis, le mura, le navi* (Tucidide, VII, 77, 7); Bertrand Hemmerdinger, *L'esclavagisme antique vu par le thermidorien Volney;* Domenica Paola Orsi, *L'anno stagionale: Tucidide e Senofonte*.

Studiul lui Cervelli, cel mai lung şi mai amănunţit din toate, depăşeşte sensibil sfera de preocupări a revistei noastre. Acel al lui Dumont strînge laolaltă informaţii utile cu privire la locul delfinului în mitologia greacă şi la legăturile lui cu Apollon, în unele cetăţi (începînd cu Miletul) adorat ca *Delphinios*. Contribuţia lui Oddone Longo, elenistul de la Padova, e o pătrunzătoare exegeză a unei fraze din Tucidide, VII, 777, 7, pusă în gura lui Nicias după eşecul expediţiei siracuzane. Descrierea situaţiei care a prilejuit-o se împleteşte cu analiza conceptuală a celor trei factori care, în judecata istoricului, reprezintă chezăşia de dăinuire a Atenei: corpul civic (armata), incinta zidurilor lungi şi flota. Nota semnată B. Hemmerdinger e o simplă reproducere a paginii din Volney, într-un curs la École Normale Supérieure, în care cunoscutul orientalist sublinia viguros caracterul sclavagist al civilizaţiilor greacă şi romană, raportîndu-se în treacăt la fragmentul din Ctesicles pe temeiul căruia s-a pretins multă vreme că în zilele lui Demetrios din Faleron atenienii stăpîneau 400 000 de sclavi. „Cet admirable réalisme historique nous change agréablement de l'hypercritique du XX-e siècle", notează B.H., care respinge astfel *de plano* încercările din zilele noastre de a reduce la proporţii acceptabile cifrele ocazional oferite de texte cu privire la numărul sclavilor în Atena, la sfîrşitul secolului al IV-lea. O asemenea atitudine se dis-

pensează de comentariu, chiar dacă, în oarecare măsură, e împărtășită, cu argumente mai serioase și cu o cunoaștere neîndoioasă a literaturii moderne asupra problemei, de Luciano Canfora, în considerațiile intitulate *Marx e Engels sulle classe romane*. În treacăt notez că despre vederile lui Volney cu privire la civilizațiile antice în general (ca și ale altor gînditori și istorici francezi de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea) sînt de citit acum pagini documentate și pătrunzătoare în *La formation de l'Athènes bourgeoise. Essai d'historiographie 1750—1850*, de Nicole Loraux și P. Vidal Naquet, în *Classical Influences on Western Thought* (ed. R. R. Bolgar), Cambridge, 1978, p. 169—222.

O ultimă mențiune pentru articolul *L'anno stagionale: Tucidide e Senofonte*, în care ajutoarea, Domenica Paola Orsi, extinzînd la Xenofon cercetarea sistemului cronologic „sezonier" inventat de Tucidide, relevă pasagiile semnificative din acest punct de vedere, subliniind cu același prilej lipsa de rigoare a autorului *Elenicelor*, care pe alocuri recurge și la alte sisteme de datare, mai puțin originale.

D. M. Pippidi

PHILIP DIXON, *Barbarian Europe*, Elsevier, Phaidon Press Ltd., Oxford, 1976, 151 p. (The Making of the Past)

Poate aș fi trecut cu vederea această carte de popularizare a istoriei antice tîrzii și implicit a arheologiei, cu o prezentare grafică extrem de frumoasă, dacă în chiar cuprinsul primei pagini cu imaginea unei metope de la Adamclisi, nu s-ar fi strecurat o eroare regretabilă. Monumentul de la Adamclisi și imaginea luptătorului roman și dac nu se află pe teritoriul Bulgariei, așa cum afirmă autorul imediat înaintea prefeței cunoscutei colecții, care asigură pe cititor de supervizarea textului de către cei mai buni specialiști în problemă.

„Europa barbară" a lui Philip Dixon, tînăr arheolog britanic este o trecere în revistă a evenimentelor politico-militare ale epocii migrațiilor, alături de o pledoarie pentru cunoașterea, înțelegerea și apărarea monumentului arheologic. În acest scop autorul reunește textul scris cu imaginea, într-o suită de reconstituiri ale habitatului antic, ale pieselor descoperite în cursul săpăturilor etc. Evident paginile cele mai interesante sînt acelea dedicate occidentului, cu a cărui istorie arheologul este mult mai bine familiarizat decît cu a restului Europei. Prezentarea se relevă pe parcursul a mai multe capitole: „Romani și barbari", „Descoperirea barbarilor", „Anglii, saxonii și picții", „Regatele succesoare", „Imperiul franc". Între ele existînd prezentări „vizuale" ale istoriei și arheologiei de epocă. Lucrarea se încheie cu o bibliografie extrem de sumară și cu un glosar explicativ al principalelor denumiri utilizate în text.

Lucrarea, care se adresează unui cerc larg de cititori, nu ridică probleme deosebite, cu excepția necesității prezentării mai atente a unor evenimente socotite demne de a fi înregistrate. Între acestea sînt inadvertențe, ca în cazul părăsirii Daciei de către romani, la anul 260 la pagina 10, și la 270, două file mai departe, inexactități de genul suprapunerii teritoriului provinciei Dacia cu România actuală sau afirmații prea generale (vizigoții care au ocupat tot teritoriul Daciei, o luptă cîndva după 454, împotriva hunilor, desfășurată în spațiul istoric românesc etc.).

Observații, nu dintre cele minore, ridică și hărțile, destul de numeroase ale volumului și care nu înregistrează, în ceea ce privește istoria românească, situații exacte. Harta care marchează situația politică a Europei la 476 notează, inexact, un spațiu românesc exclusiv sub slavi (p. 21). În același stil exclusivist, în 562, autorul umple spațiul numai cu avari, cu excepția bazinului Mureșului și parțial Banatului, unde apar gepizii (p. 73). În sfîrșit, o a treia hartă dedicată situației europene în jurul mijlocului veacului al XI-lea prezintă o situație ireală, în care regatul Ungariei apare delimitat spre răsărit și sud de Prut și Dunăre (?!). Harta are dealtfel alăturată și o explicație la fel de inexactă, potrivit căreia situația teritorială a statelor medievale ar fi rămas cu mici schimbări, identică pe parcursul evului mediu (p. 135).

Înregistrînd toate aceste observații, specialistul nu poate face abstracție de întrebarea asupra felului în care este preluată informația istorică și verificată de autorul lucrării. Cu atît mai mult cu cît este o carte de largă informare, apărea necesitatea unei rigori științifice perfecte a prezentării conținutului, „Europa barbară" fiind din acest punct o lucrare deficitară.

Victor Eskenasy

penseazǎ de comentariu, chiar dacǎ, în oarecare mǎsurǎ, e împǎrtǎşitǎ, cu argumente mai serioase şi cu o cunoaştere neîndoioasǎ a literaturii moderne asupra problemei, de Luciano Canfora, în consideraţiile intitulate *Marx e Engels sulle classe romane*. În treacǎt notez cǎ despre vederile lui Volney cu privire la civilizaţiile antice în general (ca şi ale altor gînditori şi istorici francezi de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea) sînt de citit acum pagini documentate şi pǎtrunzǎtoare în *La formation de l'Athènes bourgeoise. Essai d'historiographie 1750—1850*, de Nicole Loraux şi P. Vidal Naquet, în *Classical Influences on Western Thought* (ed. R. R. Bolgar), Cambridge, 1978, p. 169—222.

O ultimǎ menţiune pentru articolul *L'anno stagionale*: *Tucidide e Senofonte*, în care ajutoarea, Domenica Paola Orsi, extinzînd la Xenofon cercetarea sistemului cronologic „sezonier" inventat de Tucidide, relevǎ pasagiile semnificative din acest punct de vedere, subliniind cu acelaşi prilej lipsa de rigoare a autorului *Elenicelor*, care pe alocuri recurge şi la alte sisteme de datare, mai puţin originale.

D. M. Pippidi

PHILIP DIXON, *Barbarian Europe*, Elsevier, Phaidon Press Ltd., Oxford, 1976, 151 p. (The Making of the Past)

Poate aş fi trecut cu vederea aceastǎ carte de popularizare a istoriei antice tîrzii şi implicit a arheologiei, cu o prezentare graficǎ extrem de frumoasǎ, dacǎ în chiar cuprinsul primei pagini cu imaginea unei metope de la Adamclisi, nu s-ar fi strecurat o eroare regretabilǎ. Monumentul de la Adamclisi şi imaginea luptǎtorului roman şi dac nu se aflǎ pe teritoriul Bulgariei, aşa cum afirmǎ autorul imediat înaintea prefeţei cunoscutei colecţii, care asigurǎ pe cititor de supervizarea textului de cǎtre cei mai buni specialişti în problemǎ.

„Europa barbarǎ" a lui Philip Dixon, tînǎr arheolog britanic este o trecere în revistǎ a evenimentelor politico-militare ale epocii migraţiilor, alǎturi de o pledoarie pentru cunoaşterea, înţelegerea şi apǎrarea monumentului arheologic. În acest scop autorul reuneşte textul scris cu imaginea, într-o suitǎ de reconstituiri ale habitatului antic, ale pieselor descoperite în cursul sǎpǎturilor etc. Evident paginile cele mai interesante sînt acelea dedicate occidentului, cu a cǎrui istorie arheologul este mult mai bine familiarizat decît cu a restului Europei. Prezentarea se relevǎ pe parcursul a mai multe capitole: „Romani şi barbari", „Descoperirea barbarilor", „Anglii, saxonii şi picţii", „Regatele succesoare", „Imperiul franc". Între ele existînd prezentǎri „vizuale" ale istoriei şi arheologiei de epocǎ. Lucrarea se încheie cu o bibliografie extrem de sumarǎ şi cu un glosar explicativ al principalelor denumiri utilizate în text.

Lucrarea, care se adreseazǎ unui cerc larg de cititori, nu ridicǎ probleme deosebite, cu excepţia necesitǎţii prezentǎrii mai atente a unor evenimente socotite demne de a fi înregistrate. Între acestea sînt inadvertenţe, ca în cazul pǎrǎsirii Daciei de cǎtre romani, la anul 260 la pagina 10, şi la 270, douǎ file mai departe, inexactitǎţi de genul suprapunerii teritoriului provinciei Dacia cu România actualǎ sau afirmaţii prea generale (vizigoţii care au ocupat tot teritoriul Daciei, o luptǎ cîndva dupǎ 454, împotriva hunilor, desfǎşuratǎ în spaţiul istoric românesc etc.).

Observaţii, nu dintre cele minore, ridicǎ şi hǎrţile, destul de numeroase ale volumului şi care nu înregistreazǎ, în ceea ce priveşte istoria româneascǎ, situaţii exacte. Harta care marcheazǎ situaţia politicǎ a Europei la 476 noteazǎ, inexact, un spaţiu românesc exclusiv sub slavi (p. 21). În acelaşi stil exclusivist, în 562, autorul umple spaţiul numai cu avari, cu excepţia bazinului Mureşului şi parţial Banatului, unde apar gepizii (p. 73). În sfîrşit, o a treia hartǎ dedicatǎ situaţiei europene în jurul mijlocului veacului al XI-lea prezintǎ o situaţie irealǎ, în care regatul Ungariei apare delimitat spre rǎsǎrit şi sud de Prut şi Dunǎre (?!). Harta are dealtfel alǎturatǎ şi o explicaţie la fel de inexactǎ, potrivit cǎreia situaţia teritorialǎ a statelor medievale ar fi rǎmas cu mici schimbǎri, identicǎ pe parcursul evului mediu (p. 135).

Înregistrînd toate aceste observaţii, specialistul nu poate face abstracţie de întrebarea asupra felului în care este preluatǎ informaţia istoricǎ şi verificatǎ de autorul lucrǎrii. Cu atît mai mult cu cît este o carte de largǎ informare, apǎrea necesitatea unei rigori ştiinţifice perfecte a prezentǎrii conţinutului, „Europa barbarǎ" fiind din acest punct o lucrare deficitarǎ.

Victor Eskenasy

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

ActaMN	—	Acta Musei Napocensis, Cluj Napoca.
AIGR	—	Anuarul Institutului geografic român, București.
AIIA Cluj Napoca	—	Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj Napoca.
AntTan	—	Antic Tanulmányok, Budapesta.
Apulum	—	Apulum — Acta Musei Apulensis. Revistă a Muzeului Unirii din Alba Iulia, Alba Iulia.
ArchÉrt	—	Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
ArchRozhl	—	Archeologicke Rozhledy, Praga.
ArhMold	—	Arheologia Moldovei, Iași—București.
ASUIași	—	Analele științifice ale Universității, Iași.
Banatica	—	Banatica. Publicație a Muzeului de istorie a județului Caraș-Severin, Reșița.
BCMI	—	Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, București.
BerRGK	—	Bericht der Römisch-Germanische Komision, Frankfurt/Main.
BMI	—	Buletinul Monumentelor istorice, București.
BOR	—	Biserica ortodoxă română, București.
BudRég	—	Budapesti Régiségei, Budapesta.
CAH	—	*Cambridge Ancient History*, Cambridge, 1939.
CercetIstIași	—	Cercetări istorice, Iași.
CIL	—	*Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin
Dacia	—	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București; N.S., 1, 1957 sqq.
DRH	—	Documenta Romaniae Historica, București.
Drobeta	—	Drobeta. Publicație a Muzeului regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu Severin.
GlasnikSarajevo	—	Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
IDR	—	*Inscripțiile Daciei romane*, București.
ILS	—	*Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin.
JPEK	—	Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst, Berlin.
Materiale	—	Materiale și cercetări arheologice, București.
MemAntiq	—	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
MIAMoskva	—	Materialy i issledovania po arheologii SSSR, Moscova.
MittArchInst	—	Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapesta.
OrR[4]	—	D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a IV-a, București, 1978.
PamArch	—	Památky Archeologické, Praga.
Pontica	—	Pontica. Revistă a Muzeului de arheologie, Constanța.
RadVojvodMuz	—	Rad Vojvodjanskih Muzea, Novi Sad.
RE	—	Pauly-Wissowa-Kroll, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart.

RcvMuzMon — Revista muzeelor şi monumentelor, Bucureşti.
RPAN — Revista de preistorie şi antichităţi naţionale, Bucureşti.
SAMoskva — Sovetskaja Arheologia, Moscova.
SCIV(A) — Studii şi cercetări de istorie veche (din 1974 : Studii şi cercetări de istoric veche şi arheologie), Bucureşti.
SMMIM — Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară, Bucureşti.
StCl — Studii clasice, Bucureşti.
StComSibiu — Studii şi comunicări, Muzeul Brukental, Sibiu.
WMBH — Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina, Viena.
WPZ — Wiener Prähistorische Zeitschrift, Viena.

RECTIFICARE

În SCIVA, 30, 1979, 4, numele lui Petre Gherghe, coautorul articolului *Coiful roman de la Bumbeşti*, a apărut scris greşit Petre Gheorghe. Rugăm cititorii să facă îndreptarea cuvenită la p: 3,4,603,606,653.

REVISTE ŞI ANUARE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
- SERIA ARTA PLASTICĂ
- SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
- SÉRIE BEAUX-ARTS
- SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINEMA

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" parait 4 fois par an. Prix d'un abonnement annuel: $ 30. Toute commande de l'étranger sera adressée à ILEXIM, departamentul import-export presă, P.O. Box 136–137, telex 11 226, 70 116, str. 13 Decembrie nr. 3, Bucureşti, România, ou à ses représentants à l'étranger.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71 021, Calea Victoriei 125, Bucureşti
tel. 50 76 80

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

AL. SUCEVEANU, **Viaţa economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e.n.**, 1977, 179 p., 28 lei.

PETRE DIACONU şi SILVIA BARASCHI, **Păcuiul lui Soare. II. Aşezarea medievală**, 1977, 219 p., 10 pl., 36 lei.

M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA, **Depozitele de bronzuri din România**, 1977, 391 p., 51 lei.

D. M. PIPPIDI şi EM. POPESCU (sub redacţia.) **Epigraphica**, 1977, 287 p., 25 lei.

GR. FLORESCU, C. C. PETOLESCU, **Inscripţiile Daciei romane**, II, 1977, 276 p., 23 pl., 27 lei.

I. I. RUSSU, **Inscripţiile Daciei romane**, III, 1977, 288 p., 2 pl., 26 lei.

* * * **Inventaria archaeologica**, fasc. 8, R. 51, 1977, 15 file, 5 lei; fasc. 9, R. 52-R. 63, 1977, 14 file, 5 lei; fasc. 10, R. 70, 1977, 23 file, 9,50 lei.

EUGENIA ZAHARIA, **Populaţia românească în Transilvania în secolele VII—VIII. Cimitirul nr. 2 de la Bratei**, 1977, 139 p., 2 pl., 10,75 lei.

PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles**, 1978, 158 p., 8,25 lei.

PETRE ALEXANDRESCU, **Histria**, IV, 1978, 145 p., 70 pl., 34 lei.

MARIA COMŞA, **Cultura materială veche românească (Aşezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploieşti)**, 1978, 183 p., 4 pl., 30 lei.

FLOREA MOGOŞANU, **Paleoliticul din Banat**, 1978, 152 p., 2 pl., 11 lei.

PETRE ROMAN şi IOAN NÉMETI, **Cultura Baden în România**, 1978, 160 p., 8 pl., 18 lei.

D. TUDOR, **Oltenia romană**, 1978, 520 p., 5 pl., 41 lei.

SEBASTIAN MORINTZ, **Contribuţii arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spaţiul carpato-balcanic**, 1978, 216 p., 110 fig. 27 lei.

ION BARNEA şi colab., **Tropaeum Traiani, I. Cetatea**, 1978, 258 p., 176 fig., 38 lei.

MARIA COJA şi PIERRE DUPONT, **Histria**, V, 1979, 169 p., 52 fig., 27 pl., 39 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, 1979, 110 p., 19 fig., 6 lei.

RADU POPA şi MONICA MĂRGINEANU-CÂRSTOIU, **Mărturii de civilizaţie medievală românească**, 1979, 163 p., 94 fig., 3 pl., 28 lei.

SCIVA, tomul 31, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1980, p. 1—160

I. P. „INFORMAŢIA" C. 1779

Lei 25